

LUND UNIVERSITY

Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993-2003 : en litteraturgenomgång

Ulmanen, Petra; Andersson, Gunvor

2006

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ulmanen, P., & Andersson, G. (2006). *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993-2003 : en litteraturgenomgång*. (SiS följer upp och utvecklar ; Statens institutionsstyrelse). [Publisher information missing]. http://www.stat-inst.se/document/utveckling1_06.pdf

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003.

En litteraturgenomgång

Petra Ulmanen
Gunvor Andersson

Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003

En litteraturgenomgång

Petra Ulmanen   Gunvor Andersson

Författarpresentation

Petra Ulmanen är utredare med fil kand i psykologi och journalist. Hon har bland annat arbetat som utredare på Socialstyrelsen och som utredningssekreterare i Jämställdhetspolitiska utredningen. För närvarande är hon redaktör för Ordfront magasin.

Gunvor Andersson är FD i psykologi och professor i socialt arbete vid Socialhögskolan, Lunds universitet, där hon medverkar i grundutbildningen för socionomer och forskarutbildningen i socialt arbete. Hennes egen forskning rör företrädesvis utsatta barn och social barnavård.

Beställes genom SiS hemsida: www.stat-inst.se
Rapport 1/06
ISSN 1403-1558

Tryck: Edita Stockholm 2006

Förord

Finns det skillnader mellan flickors och pojkars sociala problem? Finns det skillnader i anmälningar och ansökningar till socialtjänsten beroende på om ärendet avser en flicka eller en pojke? En annan fråga är om den sociala barnvården gör skillnader på flickor och pojkar respektive mödrar och fäder i sitt agerande och val av insatser samt om insatserna ger olika resultat för flickor och pojkar.

Dessa frågeställningar tas upp i denna rapport, skriven av Petra Ulmanen och Gunvor Andersson och finansierad av Statens institutionsstyrelse.

Rapporten innehåller en genomgång av forskning, undersökning och statistik om svensk social barnvård ur ett könsperspektiv. Genomgången avser endast svenska förhållanden och är avgränsad till perioden 1993–2003.

Rapporten visar att det finns mer uppgifter som gäller könsskillnader för tonåringar än för yngre barn, i synnerhet tonåringar som placeras utanför hemmet och framför allt tonårsflickor på statliga institutioner. Detta betyder inte, vilket betonas av författarna, att det skulle finnas mer problem med flickor eller att de flesta skulle placeras på institution. Öppenvårdsinsatser från socialtjänsten är mycket vanligare än placeringar utanför hemmet och placering i familjehem betydligt vanligare än placering på institution. Litteraturgenomgången visar däremot vart samhällets, anslagsgivares eller forskares intressen riktats de senaste tio åren, i de fall man börjat se barnen i den sociala barnvården ur ett könsperspektiv.

Litteraturgenomgången fyller en viktig uppgift genom att påvisa hur kunskapsläget är och var kunskap saknas. Det är en bra utgångspunkt för fortsatt kunskapssökande.

Litteraturgenomgången har sin upprinnelse i ett regeringsuppdrag till Socialstyrelsen. Delar av uppdraget har publicerats i Socialstyrelsens rapport "Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten" år 2004. Statens institutionsstyrelse har bidragit med medel för en mer omfattande genomgång av området social barnvård, vilket redovisas i denna rapport, skriven av Petra Ulmanen och Gunvor Andersson.

Ewa Persson Göransson
Generaldirektör

Innehållförteckning

Förord	3
1 Inledning, syfte och frågeställningar	6
Inledning	6
Syfte och frågeställningar	7
Läsanvisning	7
Centrala begrepp i rapporten	8
2 Tillvägagångssätt	11
3 Könsperspektiv och social barnavård	13
Kön och genus	13
Jämställdhet, könsskillnad och rättvisa	15
4 Sociala problem bland flickor och pojkar i allmänhet	18
Barnmisshandel	18
Hälsa	19
Alkohol och droger	21
Brottslighet	22
Flickor och pojkar som ringer till BRIS	23
5 Ansökan eller anmälan och utredning	24
Tecken på könsskillnader i anmälan eller ansökan	24
Tecken på att socialarbetare gör skillnad på flickor och pojkar i utredningar	25
Socialarbetare gör skillnad på mödrar och fäder i utredningar	28
Mödrar görs ansvariga, fäder kommer i skymundan	29
6 Sociala problem bland pojkar och flickor i social barnavård	31
Sociala problem bland flickor och pojkar som placeras utanför hemmet	31
Sociala problem bland flickor och pojkar i särskilda ungdomshem	33
Att rymma eller kastas ut hemifrån – en fråga om hot och våld?	37
Hot och våld mot flickor med invandrarbakgrund	39

7 Flickor och pojkar med öppenvårdsinsatser	42
Statistik om öppenvårdsinsatser	42
Behov av "fullständig" familj och manlig förebild	43
8 Pojkar och flickor som placeras utanför hemmet	46
Statistik om placeringar utanför hemmet	47
Ökningen av tonårsplaceringar under 1990-talet ur ett könsperspektiv	49
Sammanbrott och återplaceringar	51
Barn i familjehem	52
Osynliggör LVU flickors behov och rättigheter?	55
Flickorna i fokus – Kunskaps- och verksamhetsutveckling för särskilda ungdomshem	57
Bemötande och behandling i särskilda ungdomshem	59
Tillgodogör sig flickor vård bättre än pojkar?	62
9 Diskussion	64
Traditionella föreställningar om kön och familj	64
Olika bedömningar av flickors och pojkars sociala problem?	66
Flickors sexualitet och missbruk	68
Pojkar och flickor – olika problem, åldrar och arenor?	70
Risker med att anlägga ett könsperspektiv enbart på flickor	72
Risker med könsuppdelad behandling	73
Referenser	75
Bilaga 1. Tillvägagångssätt vid litteratursökning	83
Sökningar av myndighetsrapporter	83
Sökningar i litteraturlatabaser	83
Sökningar genom referenslistor, förfrågningar och förteckningar	84

I Inledning, syfte och frågeställningar

Inledning

Detta är en genomgång av forskning, undersökningar och statistik från perioden 1993–2003 som gäller svensk social barnavård ur ett könsperspektiv. Denna litteraturgenomgång har sin upprinnelse i ett regeringsuppdrag till Socialstyrelsen. Uppdraget innebar att följa utvecklingen, analysera och redovisa könsskillnader inom socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamhetsområden samt ge förslag på åtgärder för att öka jämställdheten. Statens institutionsstyrelse bidrog med medel för att kunna göra en mer omfattande genomgång av området social barnavård. Socialstyrelsen valde, för den del av uppdraget som gällde socialtjänsten, att forskning och undersökningar om enbart svenska förhållanden skulle ingå i underlaget. Denna del av regeringsuppdraget redovisades i rapporten *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten* (Socialstyrelsen, 2004). I kapitel 5 om "Barn och unga" kan man känna igen stora delar av denna litteraturgenomgång, om än i komprimerad form (s 74–102). Även om en del har skrivits till och skrivits om, är det ursprungligen medel från Socialstyrelsen och Statens institutionsstyrelse som möjliggjort denna rapport. Författare är Petra Ulmanen, utredare och journalist. Gunvor Andersson, professor vid Socialhögskolan, Lunds universitet, har varit handledare och medförfattare.

Det har återkommande konstaterats att forskningen i socialt arbete hittills varit tämligen könsneutral eller snarare könsblind (Hedin & Månsson, 2000; Hydén, 2002). Visserligen har uppmärksamheten på ensamstående mammors ekonomiska utsatthet, kvinnors missbruk och våld mot kvinnor ett ofrånkomligt könsperspektiv, men det berör social barnavård bara under vissa betingelser. Vad gäller social barnavård och bedömningen av föräldrars brister i omsorgen om barnen, visar såväl svensk som internationell forskning på en "modersfixering", som gör mödrar i betydligt högre grad än fäder ansvariga för försummelser eller oförmåga att skydda barnen (se t ex Bangura Arvidsson, 2003; Eriksson, 2003; Trulsson, 2003). I vilken mån flickor och pojkar drabbas olika av detta eller bemöts och behandlas olika av företrädare för den socialtjänst, som har att tillgodose barnens behov, är däremot relativt utforskat. Med denna litteraturgenomgång vill vi förmedla vad vi har funnit i forsknings- och utvärderingsrapporter och statistik om sociala problem och social barnavård som nyanserar det neutrala begreppet barn, talar om pojkar och flickor och har något att säga om likheter och skillnader mellan könen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med litteraturgenomgången är att redovisa och i viss mån analysera forskning, undersökningar och statistik mellan 1993 och 2003 om svensk social barnavård ur ett könsperspektiv.

Frågeställningarna för litteraturgenomgången är:

- Finns det skillnader mellan flickors och pojkars sociala problem?
- Finns det skillnader i anmälningar och ansökningar till socialtjänsten som gäller flickor respektive pojkar?
- Gör den sociala barnavården skillnad på flickor och pojkar respektive mödrar och fäder i hur de hanterar ansökningar och anmälningar, gör utredningar och erbjuder eller bestämmer insatser?
- Gör man skillnad på barnen utifrån kön på de olika ställen eller i de olika verksamheter där insatserna genomförs?
- Har insatserna olika resultat för flickor och pojkar?

Läsanvisning

Denna rapport visar att det finns mer forskning och utvärderingar i Sverige som berör könsskillnader när det gäller tonåringar än yngre barn, i synnerhet tonåringar som placeras utanför hemmet och framför allt tonårsflickor på statliga institutioner. Det är viktigt att läsaren håller i minnet att underlaget är forsknings- och utvärderingsrapporter, vilket inte betyder att det finns mer problem med flickor eller att de flesta placeras på institution. Öppenvårdsinsatser från socialtjänsten är mycket vanligare än placeringar utanför hemmet, som i sin tur betydligt oftare innebär placering i familjehem (tidigare kallat fosterhem) än på institution. Däremot visar litteraturgenomgången var samhällets, anslagsgivares eller forskares intressen riktats de senaste tio åren, i de fall där man börjat se barnen i den sociala barnavården ur ett könsperspektiv.

Det kan noteras att det råder brist på systematisk kunskap på gruppnivå om den sociala barnavården och dess klienter/brukare, vilket också avspeglar sig i denna litteraturgenomgång. En stor del av studierna som redovisas är små, har gjorts med olika metoder och kan inte ge svar på hur vanligt eller utbrett ett fenomen är. Däremot kan de ge belägg för att vissa fenomen förekommer och bidra till en djupare förståelse av dem. I litteraturgenomgången finns en del större kartläggningar och nationell statistik som komplement.

Efter detta inledande kapitel följer ett kapitel om tillvägagångssätt och ett om könsperspektiv och social barnavård. Därefter kommer själva litteraturgenomgången som i princip följer frågeställningarnas ordning. Litteraturgenomgången inleds med ett kapitel om sociala problem bland flickor och pojkar i allmänhet, breda kartläggningar av hur vanligt det är med sådana sociala problem som i koncentrerad form återfinns inom social barnavård. Sedan följer ett kapitel om ansökan, anmälan och utredning och ett om so-

ciala problem bland pojkar och flickor i social barnavård. Sedan följer ett kapitel om öppenvårdsinsatser och ett annat om placeringar utanför hemmet. Litteraturgenomgången avslutas med ett diskussionskapitel, där vi återknyter till frågeställningarna och diskuterar ett antal teman som vi har funnit i litteraturen.

Centrala begrepp i rapporten

Här följer korta introduktioner till några centrala begrepp i denna rapport för de läsare som inte är insatta i de olika ämnesområdena: social barnavård, sociala problem, barn och unga, könsperspektiv.

Social barnavård och sociala problem

Efter det att Socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 finns det ingen barnavårdslag eller barnavårdsnämnd som reglerar social barnavård eller särskiljer den från det övriga sociala arbete som bedrivs på kommunal nivå inom socialtjänsten. Social barnavård är ändå ett begrepp i bruk och syftar på den verksamhet för barn och unga, som socialnämnden eller motsvarande nämnd i kommunen har ansvar för och som bedrivs inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg, ofta med en särskild underavdelning för barn och ungdomar. Det är där anmälningar om barn och unga som far illa eller beter sig illa tas emot, det är dit familjer och unga kan vända sig med ansökan om hjälp- och stödinsatser, det är där utredningar görs och sociala insatser beslutas, genomförs och följs upp. Det är socionomer som arbetar på socialkontor eller motsvarande (olika benämningar i olika kommuner) och är handläggande socialsekreterare för aktuella barnavårdsärenden. De kan emellertid anlita andra personer eller organisationer för att genomföra insatser, till exempel privata kontaktpersoner/-familjer och familjehem liksom institutioner i enskild, kommunal eller statlig regi. *Social barnavård* är en samlingsbeteckning för denna verksamhet (jfr Lundström, 1996).

Barn och ungdomar som omfattas av eller hör till målgruppen för social barnavård, det vill säga är den sociala barnavårdens klienter eller brukare, benämns ofta *utsatta* eller *socialt utsatta* för att avgränsa dem från barn och ungdomar i allmänhet. Men det är inte helt lätt att vare sig avgränsa området för social barnavård eller bestämma vilka barn och familjer som berörs eller har sådana problem att de "borde" omfattas av social barnavård. Det finns inget självklart svar på frågan vad som utgör ett socialt problem (jfr Meeuwisse & Swärd, 2002). I själva definitionen av vad som utgör ett socialt problem finns en ofrånkomlig maktdimension. Att peka ut ett visst fenomen eller en viss grupp av människor som ett socialt problem kan ses som ett sätt att individualisera samhällsproblem och att stigmatisera människor.

Denna rapport tar inte upp de strukturella förhållanden som gör vissa individer och familjer mer resurssvaga och sårbara än andra. I social barnavård finns en kraftig överrepresentation av familjer som kan betecknas som

arbetarklass eller står utanför arbetsmarknaden och lever under ekonomiskt knappa förhållanden. Så har det varit alltsedan de första barnavårdslagarna stiftades för hundra år sedan, det visar bland annat Tommy Lundström och Marie Sallnäs (2003) i artikeln *Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården*. De skriver vidare: "När det gäller den svenska sociala barnavårdens förhållande till etniska minoriteter kan man slå fast att grundliga undersökningar helt saknas" (s 205). Det är först under senare decennier som Sverige i större skala börjat ta emot invandrare och nu är barn med invandrarbakgrund överrepresenterade i barnavårdssystemet, särskilt i vård utanför hemmet. Författarna påpekar dock att överrepresentationen snarare handlar om klass än etnicitet, det vill säga att invandrare oftare har lägre inkomst, sämre anknytning till arbetsmarknaden och bor i mer belastade bostadsområden.

Men även om ekonomisk knapphet, låg utbildning och arbetslöshet är vanligare bland dem som har kontakt med socialtjänstens individ- och familjeomsorg, ska det vanligtvis också finnas individuella problem, brister och tillkortakommanden som hör ihop med till exempel föräldrarnas eller den ensamstående mammans missbruk, psykiska sjukdom eller utvecklingsstörning för att komma i kontakt med social barnavård. Fysisk misshandel och sexuella övergrepp är inte lika vanligt men en allvarlig uppgift för socialsekreterare att hantera. De flesta insatser inom social barnavård ges på frivillig väg enligt Socialtjänstlagen (2001:453) (SoL), men om det blir aktuellt med tvångsåtgärder enligt Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) är motiveringen vad gäller 0–12-åringar nästan alltid "miljöskäl" enligt 2 §, det vill säga bristfällig eller olämplig hemmiljö till följd av föräldrars tillkortakommanden. Här nämns misshandel, otillbörligt utnyttjande och brister i omsorgen. Efter hand som barnet blir äldre ökar andelen "beteendeskäl" enligt 3 § LVU, det vill säga tvångsåtgärder motiverade med tonåringens missbruk, kriminalitet eller annat socialt nedbrytande beteende.

Barn och unga

I FN:s konvention om barnets rättigheter avses med *barn* varje människa under 18 år, om inte barnet blir myndigt tidigare enligt det landets lag. I Socialtjänstlagen (2001:453) avses också med barn varje människa under 18 år. Samtidigt som det är en entydig definition, stämmer den inte alltid med vardagsspråket. Det är vanligt att benämna 0–12-åringar barn och 13–18-åringar ungdomar. Ungdomsbegreppet är emellertid inte åldersbestämt utan används också för individer som passerat tonåren. Social barnavård, som den här rapporten handlar om, omfattar 0–18-åringar men i vissa fall även 18–20-åringar, till exempel när det gäller insatser enligt 3 § Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). I denna litteraturgenomgång kallar vi, som en eftergift åt vardagsspråket, ibland 0–12-åringar för *barn* eller *yngre barn*, 13–16-åringar för *tonåringar* och 13–20-åringar för *ungdomar*, men låter det framgå av texten vilka som avses.

Könsperspektiv

Denna litteraturgenomgång utgår från den förståelse av relationen mellan könen som utvecklats inom genusforskningen, som även kallas för den köns-teoretiska forskningen. En central slutsats av denna forskning är att könsskillnader i beteende och behov huvudsakligen är något som ständigt skapas och återskapas utifrån de många gånger skilda förutsättningar som råder för flickor/kvinnor och pojkar/män som grupper i samhället. De biologiska könsskillnaderna är sällan avgörande i sig, snarare hur de förstås och därmed vilka skilda innebörder de ges i olika tider, kulturer och sammanhang. Detta innebär att könstillhörighetens betydelse varken är evig eller medfödd, utan att den skiljer sig mellan olika kulturer och förändras över tid.

I denna litteraturgenomgång använder vi, i likhet med en del nordiska forskare, begreppet kön istället för genus (jfr Lundgren-Gothlin, 1999; Mattsson, 2002; Schlytter, 1999). Innebörden är dock i grunden densamma. Kön respektive genus har ersatt begreppet könsroll bland annat för att roll kunde uppfattas som något man lätt kan kliva i och ur, ungefär som en roll i ett skådespel, eller något man kan ta av sig när man tröttnat på det, som ett omodernt gammalt klädesplagg. Begreppen kön respektive genus avspeglar en djupare och mer komplex förståelse av könsskillnader än att de enbart skulle bero på biologi och/eller ett inlärt beteende, snarare betonas att innebörden i könstillhörigheten blir till i relation till den ojämlika maktrelationen mellan kvinnor och män som grupper i samhället. Genusforskare talar om en genusordning, ett genusystem eller en könsmaktordning i samhället som ett mönster av maktrelationer mellan kvinnor och män och definitioner av kvinnlighet och manlighet. (Se vidare i kapitlet "Könsperspektiv och social barnavård".)

Långt ifrån alla studier om social barnavård har ett könsperspektiv. Detta perspektiv kan dessutom innebära olika saker i olika studier, vilket betyder att de studier som ingår i denna litteraturgenomgång är av olika karaktär och ger olika typer av kunskap. I de olika studierna behandlas kön på huvudsakligen två olika sätt: antingen som en variabel eller som en analytisk kategori (jfr Bogren, 2003). I vissa studier behandlas kön som en variabel bland andra, som till exempel ålder, inkomst eller utbildning. Resultaten redovisas könsuppdelat. Ofta görs jämförelser mellan könen och eventuella skillnader eller likheter mellan könen kommenteras. Men könstillhörighetens och könsrelationernas betydelse diskuteras och problematiseras sällan i dessa studier, åtminstone inte på ett sätt som kan relateras till grundläggande teoribildning inom genusforskningen. Detta görs däremot i studier som behandlar kön som en analytisk kategori. Här diskuteras och analyseras kön/genus i termer av struktur, system, relation, process eller liknande. I statistik och kvantitativa studier som har ett könsperspektiv behandlas kön som en variabel, medan man i kvalitativa studier med ett könsperspektiv behandlar kön som en analytisk kategori. I vissa kvantitativa studier görs både och: där behandlas kön dels som en variabel, dels som en analytisk kategori.

2 Tillvägagångssätt

Sökningar efter den litteratur och statistik som ingår i denna litteraturgenomgång skedde huvudsakligen juni till november 2003. Empiriska studier och kunskapsöversikter söktes genom litteraturdatabaser, referenslistor i den lästa litteraturen samt genom diverse förfrågningar och förteckningar. Omkring 200 titlar har gått igenom. De studier som ingår har publicerats eller antagits för publicering under perioden 1993 till 2003 och empirin är inte äldre än från 1980. Studierna handlar främst om förekomsten av sociala problem hos flickor och pojkar i Sverige, utsatta barns och ungas, och i viss mån även deras föräldrars, möte med svensk social barnavård liksom den sociala barnavårdens verksamhet i Sverige ur ett könsperspektiv. (Se frågeställningarna i föregående kapitel. Där framgår också att det finns två sätt att behandla ett könsperspektiv, som en variabel eller som en analytisk kategori.)

Följande kriterier har styrts urvalet, med vissa undantag som redogörs för nedan:

- empiriska studier eller kunskapsöversikter om förhållanden i Sverige,
- studier av samtida förhållanden (empirin ej äldre än 1980),
- studier som är publicerade eller antagna för publicering 1993–2003,
- studier som behandlar den sociala barnavårdens verksamhet,
- studier om barn och unga 0–20 år,
- studier som behandlar förekomsten av olika typer av sociala problem hos barn och unga i allmänhet, men framförallt barn och unga i social barnavård,
- studier som behandlar kön som variabel och redovisar resultat för båda könen uppdelat efter kön,
- studier som problematiserar kön och/eller behandlar kön som en analytisk kategori,
- studier som enbart gäller det ena könet, om kön problematiseras/behandlas som en analytisk kategori.

Dessa urvalskriterier innebär, med vissa undantag som redogörs för nedan, att följande studier har uteslutits:

- empiriska studier eller kunskapsöversikter om förhållanden utanför Sverige,
- studier där empirin är äldre än 1980,
- studier som är publicerade eller antagna för publicering före 1993 och efter 2003,

- studier som behandlar verksamhet som inte ingår i den sociala barnavården, till exempel barn- och ungdomspsykiatri och övrig landstingsvård,
- studier som utgör universitetsuppsatser,
- studier om människor över 20 år,
- studier utan någon form av könsperspektiv,
- studier som enbart behandlar kön som variabel och som enbart gäller det ena könet.

Urvalskriterierna har följts till största delen. I de enstaka fall undantag har gjorts, framgår det av texten. Kriterierna beslutades inom ramen för Socialstyrelsens regeringsuppdrag om jämställdhet inom socialtjänsten, där denna litteraturgenomgång har sin upprinnelse (se vidare föregående kapitel). Avgränsningen att enbart studier av svenska förhållanden ska ingå innebär att även nordiska studier har uteslutits. Urvalskriterierna har inneburit att studier som utgör uppföljningar av en grupp barn som fått insatser från social barnavård och studerats upprepade gånger under flera decennier och nu är i vuxen ålder i princip har uteslutits.

I den delen av litteraturgenomgången som gäller förekomsten av sociala problem hos barn och unga i allmänhet har urvalet på grund av tidsbrist begränsats ytterligare till enbart större kvantitativa studier, som mestadels bygger på självrapporterade uppgifter av barn och unga genom enkätstudier. Här ingår däremot tre översikter av kliniska och populationsbaserade studier inom barn- och ungdomspsykiatri i syfte att ge en mer övergripande och därmed mer rättvisande bild av både flickors och pojkars problem.

De typer av litteratur som ingår i litteraturgenomgången som helhet är doktorsavhandlingar, forskningsrapporter, vetenskapliga artiklar, kunskapsöversikter, myndighetsrapporter, offentliga utredningar och utvärderingsrapporter, liksom statistik av olika slag. Universitetsuppsatser har uteslutits. För en mer detaljerad redogörelse av tillvägagångssättet vid litteratursökningar, se bilaga 1.

3 Könsperspektiv och social barnavård

Kön och genus

Vad menar man med begreppen kön respektive genus och varför används de? Det är frågor som filosofen Eva Lundgren-Gothlin (1999) svarar på i skriften *Kön och genus* från Nationella sekretariatet för genusforskning. En liknande genomgång med mer av konkreta exempel från socialt arbete har gjorts av Tina Mattsson (2002), forskare i socialt arbete, i rapporten *Kön och genus i samhället och i det sociala arbetet*.

Kön och genus är centrala begrepp inom det forskningsfält som kallas genusforskning, könsforskning eller könsteoretisk forskning. De grundläggande begreppen har fått ge namn åt forskningsfältet. Genus, som kommer från lingvistik och från engelskans *gender*, började användas i svensk forskning på 1980-talet. Under samma tid fanns också nordiska forskare som istället för genus använde det nordiska ordet *kön* med samma innebörd. *Kön* och *genus* används för att begreppsliggöra relationen mellan könen, liksom mäns och kvinnors beteenden, sysslor och vad som anses "manligt" eller "kvinnligt" inte är biologiskt givet utan till stor del kulturellt och socialt konstruerat. Därför har vad som anses vara manligt och kvinnligt skiljt sig mellan olika tider och kulturer. Könstillhörighetens betydelse skapas, upprätthålls och förändras i ett socialt och politiskt sammanhang på ett sådant sätt att den ojämlika relationen mellan könen många gånger återskapas.

Kön och genus har ersatt begreppet könsroll bland annat för att roll kunde uppfattas som något man lätt kan kliva i och ur, ungefär som en roll i ett skådespel, eller något man kan ta av sig när man tröttnat på det, som ett omodernt gammalt klädesplagg. *Kön/genus*begreppet avspeglar en djupare och mer komplex förståelse av könsskillnader än att de enbart skulle bero på biologi och/eller ett inlärt beteende. Centralt i *kön/genus*begreppet är att kön är kopplat till makt. Genus kan beskrivas som en kulturellt skapad maktordning som är relaterad till föreställningar om manligt och kvinnligt. Genusforskare talar om ett övergripande mönster i samhället av maktrelationer mellan kvinnor och män och definitioner av kvinnlighet och manlighet, något som de kallar för genusordning eller genussystem. De forskare som föredrar begreppet *kön* framför *genus*, kallar istället detta övergripande mönster för könsmaktordning (SOU 2005:66, s 47–66).

I Sverige har historikern Yvonne Hirdman (1988, 1990) utvecklat och präglat *genus*begreppet genom sin teori om genussystemet. Hon ser *genus* som en samhällelig process som ständigt skapar och återskapar manlig överordning och kvinnlig underordning genom att inordna män och kvinnor i sam-

hället. I den genusformande processen skapas föreställningar, regler och normer om mäns och kvinnors olika egenskaper, platser och sysslor. Denna process formar eller präglar inte bara människorna och deras relationer och tänkande, utan också själva samhället och allt det som människor skapar, som religion, vetenskap och samhällseliga institutioner. Den genusformande processen skapar både hierarkier och olikheter mellan kvinnor och män, enligt Hirdman.

Inordningen av människor i samhället enligt den genusformande processen skapar ett socialt mönster som Yvonne Hirdman kallar för genusystemet. Det fungerar enligt två principer. Principen om könets isärhållande innebär att manligt och kvinnligt liksom män och kvinnor inte ska blandas. Denna princip visar sig i föreställningar om vad som är kvinnligt respektive manligt liksom i det faktum att arbetsmarknaden såväl som det obetalda hemarbetet är könsuppdelat. Principen om den manliga normens primat innebär att män utgör normen för det normala och allmängiltiga, genom att det manliga står över det kvinnliga i en hierarkisk ordning. Det är män som är människor och kvinnor är könet, de avvikande. Kvinnor värderas generellt sett lägre än män, vilket uttrycks i att kvinnodominerade yrken, som till exempel socialsekreterare, är lågavlönade. Ett annat uttryck för den manliga normen är att behandlingsarbete traditionellt sett har utvecklats utifrån problem och beteenden som är vanligare bland pojkar och män än bland flickor och kvinnor. Yvonne Hirdman menar att könets isärhållande är en förutsättning för att den manliga normen ska fungera. Möjligheten att bryta genusordningen ligger i att bryta könets isärhållande.

Kön/genusbegreppet bygger på ett avvisande av föreställningen att biologin eller naturen skulle sitta "djupare" och vara en starkare formande kraft för individen och samhället än vad kulturen och de sociala relationerna är. Genusforskare varnar också för en enkel förståelse av genus som kulturellt/socialt kön till skillnad från det biologiska könet, eller att det biologiska könet är en oproblematiserad grund för genus. Biologin är varken något givet eller statistiskt, den är inte opåverkad av samhällseliga förhållanden. Överhuvudtaget anser genusforskare att uppdelningen och polariseringen kropp kontra själ och natur kontra kultur är olycklig. Detta dualistiska tänkande omfattar också "manligt" och "kvinnligt", vilket innebär att isärhållandet och hierarkin i sättet att förstå kön förstärks.

Kroppen ingår alltid i en kultur, vilket innebär att uppfattningarna om vad som är biologiskt är socialt bestämt (Schlytter, 1999). Dessutom kan biologiska skillnader mellan kvinnor och män ha sociala innebörder. Därför bör man ta hänsyn till kroppens roll i det sociala samspelet och i människans förståelse av sig själv (se vidare Moi, 1997). Dessutom, som medicinaren Anne Fausto-Sterling (1985, refererad i Lundgren-Gothlin, 1999) har påpekat, är frågan om vad som egentligen hör till det biologiska omöjlig att besvara. Vi kan aldrig isolera ett barn från födseln för att eliminera all social påverkan

och på så vis möjligen kunna fastslå vad som är rent biologiskt eller genetiskt givet. Det är snarare rimligt att utgå från att det historiska och sociala ingriper på alla nivåer och präglar oss.

Vi väljer av dessa skäl i likhet med en del nordiska forskare att använda begreppet kön istället för genus, där kön ses som historiskt föränderligt och främst socialt förmedlat (jfr Lundgren-Gothlin, 1999; Mattsson, 2002; Schlytter, 1999). Kön innefattar på så sätt både den fysiska kroppen och de föreställningar som tillskrivs den, det vill säga såväl de kroppsliga som de sociala villkoren för kvinnors och mäns handlande. Ett ytterligare skäl att välja kön istället för genus är att engelskans tydliga skillnad mellan sex och gender inte finns i svenskan, där kön innefattar betydelsen av både biologiskt och socialt/kulturellt kön.

Jämställdhet, könsskillnad och rättvisa

Jämställdhet är ett politiskt begrepp för jämlikhet mellan könen. Jämställdhet innebär att kvinnor och män ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla väsentliga områden i livet, enligt regeringens mål för jämställdhetspolitiken (Prop. 1993/94:147). Detta innebär bland annat att flickor och pojkar ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom social barnavård. I ett samhälle som inte är jämställt finns systematiska skillnader i villkoren för flickor/kvinnor och pojkar/män som grupper. Det krävs medvetenhet och kunskap om de här systematiska skillnaderna i villkor för att kunna få bort dem, d v s uppnå ett jämställt samhälle.

Socialstyrelsen argumenterar i sin rapport *Jämställd socialtjänst?* för vikten av att uppmärksamma könsskillnader i behov och förutsättningar för att öka jämställdheten inom socialtjänsten:

”En jämställd socialtjänst innebär inte att flickor och pojkar, män och kvinnor alltid ska ha ’samma insatser’. Detta innebär inte rättvisa om behoven och förutsättningarna är olika. Gruppen män och gruppen kvinnor kan ha olika förutsättningar och olika behov av insatser beroende på förhållanden i samhället och föreställningar om kön som delas både av dem själva och av omgivningen. /.../ Omfattningen av insatser som behövs kan skilja sig åt likaväl som typen av insatser eller behandlingsmetoder. /.../ För att lika villkor ska kunna uppnås måste därför kvinnor och män ibland behandlas olika av socialtjänsten.” (Socialstyrelsen, 2004, s 29)

Genusforskare betonar att de skilda *villkor* som många gånger råder för flickor/kvinnor och pojkar/män i samhället *skapar* könsskillnader i beteende och behov. Detta innebär inte att könsskillnader enbart skulle vara något som lärs in under barndomen, utan något som *skapar hela tiden* utifrån föreställningar, normer och hur samhället är ordnat. Ett annat sätt att se på skillnader mellan flickors/kvinnors och pojkars/mäns beteende är att de är inboende, biologiska och eviga och som en legitim grund för sociala normer.

Ett sådant perspektiv kan användas för att legitimera kvinnors samhälleliga underordning som en naturlig ordning. Vetenskapliga "sanningar" om kvinnors natur har genom historien använts för att legitimera att kvinnor inte ska ha rätten att utbilda sig, rösta och förvärvsarbeta. Men, som Toril Moi (1997) har konstaterat, kan man inte enbart utifrån fakta om biologiska könsskillnader dra någon slutsats alls om den betydelse och det värde de bör ha eller kommer att ha för individen och för samhället.

Socialstyrelsens utgångspunkt är densamma som genusforskarens: att könsskillnader i beteende och behov huvudsakligen är något som ständigt skapas och återskapas utifrån de skilda förutsättningar som råder för flickor/kvinnor och pojkar/män som grupper i samhället. Men även med denna utgångspunkt finns risker med att ständigt peka på könsskillnader, man riskerar att befästa dem så att de återigen framstår som inneboende, biologiska och eviga. Att synliggöra könsskillnader riskerar att återskapa föreställningar om hur flickor och pojkar "ska" vara vilket förstärker könsstereotyper och återskapar hierarkin mellan könen, det vill säga värderingen att det "manliga" skulle vara bättre än det "kvinnliga". När man pekar på skillnader mellan könen utgår man ofta från en outtalad norm, som traditionellt sett varit pojkarnas. Pojkarnas beteende har traditionellt sett varit den mall som flickornas beteende har jämförts med och bedömts utifrån. Flickorna har därmed ofta setts som avvikande i förhållande till det "normala".

Att återskapa föreställningar om hur flickor och pojkar "ska" vara innebär också att en hierarki återskapas *inom* gruppen pojkar liksom inom gruppen flickor. Alla de flickor och pojkar som inte är som flickor och pojkar "ska" vara riskerar att inte få sina behov tillgodosedda och de som är som de "ska" vara pressas ännu längre in i könsstereotyperna. Detta skulle i förlängningen innebära att ett ojämnt samhälle förstärks.

Här finns ett dilemma för socialtjänsten att hantera: Å ena sidan måste könsskillnader som innebär orättvisa synliggöras, till exempel att behandlingen utformas efter en problembild som till största delen återfinns hos det ena könet, för att situationen ska kunna förändras i mer rättvis riktning. Å andra sidan kan ett synliggörande av könsskillnader i beteende och problem riskera att befästa traditionella föreställningar om kön, vilket kan leda till att flickor och pojkar som inte följer det generella könsmönstret inte heller får sina behov tillgodosedda. Detta skulle i förlängningen förstärka en bristande jämställdhet i samhället. Socialstyrelsen konstaterar:

"Det är därmed en balansgång för socialtjänsten att å ena sidan uppmärksamma att män och kvinnor som grupper kan ha delvis olika behov av insatser och å andra sidan inte tillämpa könsstereotyper som blir konserverande och förhindrar socialtjänsten från att se individens behov, oavsett kön." (Socialstyrelsen, 2004, s 29)

Socialtjänsten, och därmed den sociala barnavården, har en normerande funktion i samhället. När samhället träder in i föräldrars ställe är de föreställningar och normer som förmedlas särskilt betydelsefulla för barnens framtida liv; de påverkar flickors och pojkars värderingar, självbild och identitetsutveckling.

Social barnavård kan utifrån Yvonne Hirdmans teori ses som en av de institutioner i samhället som både återspeglar och återskapar genussystemet, det vill säga de mekanismer som upprätthåller ett ojämnt samhälle. Men om de som arbetar inom verksamheten reflekterar över sina egna föreställningar om hur pojkar/män och flickor/kvinnor "ska" vara, så dessa föreställningar inte styr bemötandet och bedömningarna, skulle social barnavård istället se varje barns individuella behov och samtidigt medverka till ett jämställt samhälle. Då krävs även kunskap om skillnader i villkor för pojkar/män och flickor/kvinnor liksom ett ifrågasättande av både deras olika villkor och föreställningarna om hur de "ska" vara.

I detta kapitel har vi inte haft möjlighet att fördjupa oss i hur flickor blir flickor och pojkar blir pojkar, eller som vi föredrar att formulera det, hur flickor och pojkar gör kön. De tankegångar som vi tagit upp i detta kapitel rör sig på en mer strukturell och övergripande nivå. Därmed inte sagt att flickor och pojkar skulle vara några passiva mottagare av eller offer för samhällets normer. Istället kan man se att både flickor och pojkar utifrån sina olika sociala villkor utvecklar delvis skilda sätt att förhålla sig till omgivningen och sig själva, något som gör att de precis som vuxna män och kvinnor aktivt medverkar till att återskapa könsskillnader. Både flickors och pojkars beteende är rationellt utifrån deras respektive verklighet, som präglas av förväntningar om vad det innebär att vara kvinna eller man (jfr Andersson, C., 1996).

4 Sociala problem bland flickor och pojkar i allmänhet

Målgruppen för den sociala barnvården är barn som far illa eller riskerar att göra det, antingen på grund av föräldrarnas agerande (eller brist på agerande) eller barnens eget beteende. Vad vet vi om förekomsten av motsvarande problem i befolkningen i allmänhet? I detta kapitel ger vi inblickar i några stora studier som mestadels bygger på självrapporterade uppgifter, ofta i form av enkätstudier, där resultaten redovisats könsuppdelat. I den mån vi funnit studier om föräldrars omsorgsbrister framgår det inte om det rör pojkar eller flickor, förutom vad gäller misshandel och sexuella övergrepp. När det gäller barns eget oacceptabla beteende, till exempel missbruk och brottslighet, handlar det oftast om ungdomar och inte om yngre barn. Detta är det första kapitlet i resultatredovisningen av litteraturgenomgången och har som syfte att ge en inledande överblick utan att göra anspråk på att vara heltäckande. I denna del ingår enbart kvantitativa studier, som behandlar kön som en variabel och ger svar på frågor om hur vanligt ett fenomen är bland flickor respektive pojkar. Kvalitativa studier, som kan ge en mer komplex bild och en djupare förståelse, har inte ingått i urvalet för detta kapitel.

Barnmisshandel

Brottsförebyggande rådet (BRÅ, 2000a) har studerat samtliga polisanmälningar om barnmisshandel, där offret var upp till sex år 1990, och varannan anmälan år 1997. De anmälningar där förövaren var förälder eller partner till föräldern studerades närmare. Enligt dessa anmälningar var det något vanligare att pojkar blivit misshandlade, 57 procent av offren var pojkar och 43 procent flickor. Pojkarna var i genomsnitt något äldre än flickorna, men i anmälningar som gäller spädbarn dominerade flickor. Att övervikten av pojkar ökar med åldern skulle kunna vara en effekt av att skillnaderna mellan flickornas och pojkarnas beteenden blir större, det vill säga att pojkars beteende ökar riskerna för att utlösa våld, resonerar BRÅ. Samtidigt betonas att den primära orsaken till barnmisshandel knappast kan sökas i barnets beteende.

Kommittén mot barnmisshandel har definierat begreppet barnmisshandel på ett bredare sätt än den rent juridiska: "Barnmisshandel är när en vuxen person utsätter ett barn för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar eller försummar att tillgodose barnets grundläggande behov." (SOU 2001:72, s 120). Enligt Kommittén mot barnmisshandel är det en form av psykisk barnmisshandel "... att barnet tvingas bevittna (se eller höra) våld i sin närmiljö eller leva i en miljö där våld eller hot förekommer ofta" (SOU 2001:72, s 122).

Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:18) genomförde två enkätundersökningar under år 2000 om barns och ungas erfarenheter av barnmisshandel. Den ena enkäten besvarades av knappt 1800 mellanstadieelever och bortfallet var 22 procent. Den andra enkäten skickades till hemmen och besvarades av knappt 1600 20-åringar, men bortfallet var högt (37%). Undersökningarna visade inga egentliga könsskillnader i barns och ungas erfarenheter av fysiskt och psykiskt våld i familjen så länge frågan gällde om något inträffat överhuvudtaget, med två undantag. I båda enkäterna svarade pojkar i något högre grad än flickor att de utsatts för kroppslig bestraffning, särskilt örfilar. Bland 20-åringarna uppgav en något större andel flickor än pojkar att de blivit slagna i hemmet under förskoleåren (20 respektive 17%). När frågan gällde om våld inträffat ofta framkommer fler könsskillnader i 20-åringarnas svar. En större andel av de unga kvinnorna än de unga männen uppgav att de:

- blivit slagna ofta (7 respektive 4%),
- ofta bevittnat våld mellan vuxna i hemmet (3 respektive 1%),
- ofta blivit förolämpade av vuxna i hemmet (7 respektive 4%).

Flickor och unga kvinnor födda utomlands uppgav att de hade bevittnat våld mellan vuxna i hemmet oftare än övriga barn. I mellanstadieenkäten hade 10 procent av de utrikes födda flickorna uppgett att de bevittnat våld mellan vuxna i hemmet, medan motsvarande siffra för utrikes födda pojkar liksom inrikes födda flickor och pojkar var ca 5 procent.

I 20-årsenkäten av Kommittén mot barnmisshandel uppgav en mycket större andel av de unga kvinnorna än de unga männen att de blivit utsatta för sexuella ofredanden och övergrepp under uppväxten. Samma resultat gav en enkätstudie av ett riksrepresentativt urval av drygt 1900 gymnasieelever år 1990 (Edgardh, 1992; Edgarth & Ormstad, 2000). 11 procent av flickorna och 3 procent av pojkarna svarade att de hade blivit utsatta för någon form av sexuellt övergrepp. Om man utesluter blottning var resultatet 7 respektive 2 procent. Nästan alla utsatta flickor uppgav att förövaren hade varit en man. Några enstaka flickor rapporterade att de varit utsatta av både män och kvinnor. Hälften av de utsatta pojkarna hade endast varit utsatta av män, övriga hade utsatts av antingen kvinnor eller av både män och kvinnor.

Socialstyrelsen (2002b) undersökte förekomsten av misstänkta unga förövare under år 2000 genom att en enkät skickades till socialtjänstens samtliga individ- och familjeomsorgsenheter i Sverige. Endast två av de 199 misstänkta förövarna som socialtjänsten kände till var flickor. I tre fjärdedelar av fallen rörde det sig om misstänkta övergrepp på flickor och i en femtedel av fallen på pojkar.

Hälsa

Fram till tonåren är psykiska problem betydligt vanligare bland pojkar än bland flickor, därefter är det minst lika vanligt eller vanligare bland flickor,

enligt översikter av kliniska och populationsbaserade studier (Gillberg & Hellgren, 2000; Socialstyrelsen, 1997). Generellt sett har pojkar oftare så kallade utåtvända psykiska symtom som till exempel beteendestörningar, medan flickor oftare har så kallade inåtvända psykiska symtom, till exempel oro och nedstämdhet.

I en bred studie av barns och ungdomars levnadsförhållanden, kallad Barn-LNU, nåddes drygt 85 procent av de hemmaboende barnen och ungdomarna vilkas ena förälder deltog i Levnadsnivåundersökningen år 2000, LNU2000 (Jonsson m fl, 2001). LNU består av personliga intervjuer med ett riksrepresentativt urval motsvarande var tusende person av den vuxna svenska befolkningen. 1 300 barn och unga mellan 10 och 18 år deltog i Barn-LNU. De lyssnade på frågorna via en bandspelare i hemmet och noterade svaren i ett formulär.

I Barn-LNU rapporterade flickor både lägre psykiskt välbefinnande och mer av psykosomatiska besvär (Östberg, 2001). Könsskillnaden i psykiskt välbefinnande var störst i åldersgruppen 16–18 år. Tre av indikatorerna för psykiskt välbefinnande redovisas. 21 procent av flickorna och 11 procent av pojkarna instämde i påståendet "Jag känner mig ofta ledsen eller nere". En något större andel flickor än pojkar instämde i påståendena "Jag känner mig ofta spänd och nervös" respektive "Jag känner mig ofta sur och irriterad", men könsskillnaderna var inte signifikanta.

En större andel flickor än pojkar rapporterade psykosomatiska besvär. 31 procent av flickorna och 19 procent av pojkarna uppgav att de har huvudvärk minst en gång i veckan. 24 procent av flickorna och 12 procent av pojkarna rapporterade att de har ont i magen minst en gång i veckan. Könsskillnaderna i att ha svårt att somna var inte signifikanta.

I Barn-LNU uppgav en större andel flickor än pojkar att båda deras föräldrar har för lite tid för dem eller att de inte kommer överens med någon av föräldrarna eller föräldrarnas sambo (Jonsson, 2001).

Sedan 1985/86 görs en riksomfattande enkätundersökning vart fjärde år om skolbarns hälsa bland landets femte-, sjunde och niondeklassare (Danielsson, 2003). Rapporten från 2001/02 bygger på svar från drygt 3 900 elever och jämförelser görs med tidigare års undersökningar. Majoriteten av skolbarnen tycker att de har en bra hälsa. Men andelen mycket friska minskar med barnens ålder och skillnaden mellan könen ökar, till flickornas nackdel. Detta mönster gäller generellt sett samtliga de symtom som man frågar barnen om: såväl de somatiska symtomen huvudvärk, ont i magen, ont i ryggen och yrsel som de psykiska symtomen svårt att somna, nedstämdhet, irriterad samt nervös. I stort sett alla symtom är vanligare bland flickor än pojkar och deras dominans ökar med åldern. Både flickor och pojkar i alla åldrar rapporterar ökade psykiska symtom mellan 1985 och 2001. För de somatiska symtomen är utvecklingen inte lika enhetlig, förutom bland 15-åringarna där både flickor och pojkar rapporterar ökade besvär.

I sin doktorsavhandling om depression bland ungdomar studerade Ingela Olsson 2 300 av totalt 2 465 elever i gymnasieskolans årskurs ett i Uppsala åren 1991 till 1993 (Olsson, 1998). Ungdomarna studerades genom intervjuer och olika typer av bedömningsinstrument. Resultaten visar att depression var tre till fyra gånger så vanligt och självmordsförsök tre gånger så vanligt bland flickor som bland pojkar. Bortfallet var dock större bland pojkar, vilket innebär att skillnaden kan vara mindre mellan flickor och pojkar i allmänhet än bland dem som deltog i studien.

Tre till fyra gånger så många pojkar som flickor utreds och får diagnosen ADHD, enligt Socialstyrelsens översikt av kliniska och populationsbaserade studier (Socialstyrelsen, 2002a). Socialstyrelsen konstaterar att flickor med ADHD är underdiagnostiserade och pekar på möjliga förklaringar: att flickor uppvisar delvis andra symtom än pojkar liksom att flickors svårigheter uppmärksammas mindre i skolan.

Tidig sexdebut och många sexpartners är det mest uppmärksammade avvikande beteendet när det gäller flickor, konstaterar Christina Andersson (1996) i sin översikt *Struliga flickor – beteende och bemötande*. Manligt sexuellt beteende uppmärksammas först när det handlar om våldtäkt, oanständigt beteende eller koppleri, enligt Andersson. I Karin Edgardhs (1992, 2001) ovan nämnda enkätstudie av gymnasieungdomar rapporterade både flickor och pojkar med tidig samlagsdebut (före 15 år) också fler sexpartners, större erfarenhet av oönskade graviditeter, att de skolkade mer och bodde tillsammans med båda föräldrarna mer sällan i jämförelse med övriga ungdomar. Både flickor och pojkar med tidig samlagsdebut gick oftare på yrkesförberedande linjer och uppgav att de konsumerade mer alkohol och i större utsträckning hade prövat narkotika än övriga flickor och pojkar. Flickor med tidig samlagsdebut uppgav dessutom att de hade varit utsatta för sexuella övergrepp, gjort självmordsförsök och ägnat sig åt självskadebeteende i större utsträckning än övriga flickor. Detta mönster fanns inte bland pojkarna.

Alkohol och droger

CAN genomför varje år enkätundersökningar om drogvanorna hos elever i årskurs nio (Hvitfeldt, 2003). Undersökningarna sker i ett riksrepresentativt urval av skolklasser. Ungefär 5 000 elever har medverkat i undersökningarna under 1990-talet.

År 2002 rapporterade 28 procent av pojkarna och 24 procent av flickorna att de intensivkonsumerade alkohol någon gång i månaden eller oftare. Intensivkonsumtion innebär att en person dricker alkohol motsvarande minst en halv flaska sprit, en hel flaska vin, fyra burkar starköl eller sex burkar folköl vid samma tillfälle. Om det som ungdomarna rapporterar att de dricker räknas om till genomsnittlig total årskonsumtion mätt i deciliter 100 procentig alkohol, drack pojkar 40 dl och flickor 29 dl år 2002. Det är en ökning med ungefär 10 dl för både flickor och pojkar sedan 1990.

I den tidigare nämnda undersökningen om skolbarns hälsa framgår att mellan 1985 och 2000 har pojkarnas berusningsdrickande (andelen som uppger att de druckit sig fulla mer än fyra gånger) varit relativt oförändrat, medan flickornas berusningsdrickande har ökat, för att på senare år ha legat still på samma nivå som pojkarnas (Danielsson, 2003).

År 2002 uppgav 8 procent av både flickor och pojkar i CAN:s elevundersökning att de hade använt narkotika någon gång. 3 procent av pojkarna och 2 procent av flickorna hade använt narkotika den senaste månaden. Andelen skolelever som sniffar är två procent av både flickor och pojkar, enligt samma undersökning.

Brottslighet

Mellan 5 300 och 8 200 elever i årskurs nio besvarade ett frågeformulär i klassrummet om stöld, våld och annat problembeteende vid fyra tillfällen, år 1995, 1997, 1999 och 2001 (Ring, 2003). Undersökningarna bygger på ett systematiskt urval av antingen skolklasser eller grundskolor med årskurs nio.

En större andel av pojkarna uppgav att de begått något brott och de hade varit mer brottsaktiva än motsvarande grupp flickor. Könsskillnaden i andelen som begått brott är större ju allvarigare brottet är. Enligt de självrapporterade uppgifterna är våldsbrott ungefär tre gånger så vanligt bland pojkar som bland flickor. Den enda brottsliga handling som flickor rapporterar oftare är stöld från eget hem.

Andelen flickor och pojkar som år 2001 svarade att de någon gång varit delaktiga i olika kategorier av brott under den senaste 12-månadersperioden var:

- För stöldhandlingar: 61 procent av pojkarna och 49 procent av flickorna.
- För skadegörelse: 44 procent av pojkarna och 27 procent av flickorna.
- För våld mot person: 14 procent av pojkarna och 5 procent av flickorna.
- Använt eller sålt narkotika: 9 procent av pojkarna och 8 procent av flickorna.

De flesta ungdomar som begått något brott hade gjort det relativt få gånger. I denna grupp dominerar flickor. En liten grupp, där pojkar är i majoritet, hade begått ett mycket stort antal brott. Under perioden 1995–2001 har andelen som uppger att de någon gång varit delaktiga i stöldhandlingar eller skadegörelse de senaste 12 månaderna minskat för både flickor och pojkar. För våld mot person och narkotika märks ingen tydlig förändring för vare sig flickor eller pojkar.

Tre fjärdedelar av de ungdomar i åldern 15–17 år som var misstänkta för brott 1998 var pojkar, enligt BRÅ:s statistik (Barnombudsmannen, 2001). Snatteri är det enda brott som det var vanligare att flickor misstänktes för. Drygt

60 procent av de brott som flickor misstänktes för var snatteri, motsvarande andel för pojkar var 15 procent.

Flickors brottslighet har ökat över tid. Mellan 1975 och 1999 steg antalet misstänkta flickor 15–20 år från 2 900 till 4 100 och antalet misstänkta pojkar minskade från 23 000 till 20 000 (BRÅ, 1999). Av alla lagförda ungdomar i denna åldersgrupp 1980 var andelen flickor 10 procent. År 1999 hade andelen stigit till 25 procent. Men eftersom pojkar oftare begår allvarigare brott än flickor gick endast en femtedel av flickornas brott till domstol detta år, i jämförelse med drygt hälften av pojkarnas. De flesta lagförda flickor fick åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande, medan pojkars brott gick till åtal.

Flickor och pojkar som ringer till BRIS

Av de barn och unga som ringde till BRIS under 2002 var tre fjärdedelar flickor och en fjärdedel pojkar (BRIS, 2003). Pojkars samtal handlar oftare om mobbning och fysisk misshandel medan flickors oftare handlar om familjekonflikter, kamratproblem, sexuella övergrepp och ätstörningar. En tydlig ökning gäller samtal från flickor som skär sig. Särskilt många kontakter med tonårsflickor med utländsk bakgrund handlar om brist på livsutrymme; de får inte välja sin egen väg i livet. När vuxna ringer om flickor handlar samtalen oftare om övergrepp, familjekonflikter och vanvård, medan vuxensamtal om pojkar oftare rör mobbning och andra kamratfrågor. Vissa samtal leder till att BRIS tar på sig ett uppdrag som formuleras tillsammans med barnet, ofta att hjälpa barnet med kontakter med myndigheter eller andra vuxna. År 2002 avslutades 108 uppdrag, varav 85 procent var till flickor och 15 procent till pojkar.

Att döma av en sammanställning av samtalen till BRIS stödtelefoner åren 1996–2000 och första halvåret 2001 drabbar fysisk misshandel flickor och pojkar i ungefär lika stor utsträckning oberoende om det är en man eller en kvinna som slår, medan psykisk misshandel är vanligare i relationer mellan flickor och kvinnor (Irgens, 2002).

5 Ansökan eller anmälan och utredning

Detta kapitel söker svar på frågan i vad mån det finns könsskillnader i ansökningar, anmälningar och utredningar inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg som gäller barn och unga som far illa eller riskerar att göra det. Det finns i princip två sätt att uppmärksammas av socialtjänstens individ- och familjeomsorg: att man själv ansöker om hjälp och stöd eller att någon i ens omgivning anmäler att det finns anledning till uppmärksamhet. Ett stort antal myndigheter som har en verksamhet som berör barn och ungdom, till exempel förskolan, skolan och hälso- och sjukvården, har anmälningsskyldighet om de får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa. Om en ansökan eller anmälan, som inkommit till socialtjänsten, bedöms kunna leda till åtgärd från socialnämndens sida, ska en utredning göras. En utredning måste alltid göras och behovet konstateras innan det kan bli tal om någon insats eller åtgärd från socialtjänstens sida. Det finns inte någon statistik på nationell nivå över hur många ansökningar och anmälningar om utsatta barn och unga som kommer in till socialtjänstens individ- och familjeomsorg. Det finns inte heller någon nationell statistik över hur många ansökningar och anmälningar som leder till utredning.

Tecken på könsskillnader i anmälan eller ansökan

Madeleine Cocozza (2003), doktorand i barn- och ungdomspsykiatri, har studerat samtliga anmälningar, 1 570 stycken, om att barn far illa som kom in till socialnämnden i Linköpings kommun under 1998. I anmälningarna var andelen pojkar 54 procent och andelen flickor 44 procent. (För resterande anmälningar kunde barnets könstillhörighet inte utläsas.) Andelen pojkar var störst i tonåren.

Det fanns tydliga skillnader mellan anmälda flickor och pojkar i varifrån anmälan hade kommit. I anmälningar från rättsväsendet (kategori bestående av polis, närpolis, tingsrätt eller frivård) var pojkarna dubbelt så många som flickorna. Även skolan hade anmält fler pojkar. Anmälningar från barnets omgivning gällde dubbelt så många flickor som pojkar. När anmälan hade kommit från barnomsorgen var flickorna mer än tre gånger så många som pojkarna. Samma sak gällde om anmälan kom från ungdomarna själva. Även föräldrarna och kommunen hade anmält fler flickor. Det fanns könsskillnader även i orsaken till anmälningarna. Fler pojkar anmäldes för eget beteende, medan anmälningar om brister i hemmiljön gällde fler flickor. Anmälningar om barn som blivit utsatta för misshandel eller sexuella övergrepp hade slagits samman i en kategori och där var pojkar i övervikt, lik-

som i de anmälningar som kommit genom rättsväsendet för fylleri på allmän plats och brott.

Könsfördelningen bland de barn som blev anmälda är densamma som för de barn som blev utredda. Av de barn som blev anmälda fick en något högre andel flickor (22%) än pojkar (19%) insats.

”Råd och Stöd” var en försöksverksamhet mellan skola och socialtjänst i Håbo kommun som ansvarade för förebyggande arbete och behandlingsinsatser. De två första åren av denna försöksverksamhet, som nu har permanentats, utvärderades av Åsa Sjöberg Backlund (2002), doktorand i socialt arbete. Den del av organisationen som under försöksverksamheten arbetade med utredningar och behandlingsinsatser kallades för det centrala teamet. Två tredjedelar av de ca 500 ansökningar som kom in till det centrala teamet under de två första projektåren gällde pojkar. Övervikten för pojkar var störst när skolan fanns med som uppdragsgivare, men gällde även när föräldrar sökte hjälp. En förklaring kan vara att pojkars mer synliga och störande beteende uppmärksammas mer, menar Sjöberg Backlund och fortsätter:

”Man kan ställa sig frågan om det finns tillräcklig kunskap om hur flickor signalerar behov av stöd och hur man hanterar detta. Kanske finns det även anledning att fråga sig om det går att förebygga pojkarnas problem på något annat sätt än genom individuella insatser.” (s 37–38)

Det fanns skillnader mellan flickor och pojkar i frågan om i vilken ålder de blev föremål för ansökningar inom Råd och Stöd. Andelen pojkar var störst i åldern 10–12. Andelen flickor var störst å ena sidan i åldern 7–9, å andra sidan vid 13–15 år. I tonåren var andelen flickor högre än andelen pojkar, vilket föranleder Sjöberg Backlund att ställa sig frågan om detta betyder att flickors problem uppmärksammas senare än pojkars och att de därför utvecklar sig till att bli allvarigare.

Länsstyrelsen i Östergötland har undersökt den interna statistiken av anmälningar till socialnämnderna i två kommuner, Linköping och Norrköping (SOU 2001:72). Enligt rapporten finns en klar könsskillnad vad gäller orsaker till anmälningar om barnmisshandel, här definierat som sexuella övergrepp, fysisk och/eller psykisk misshandel, försummelse, vanvård och omsorgsbrist. Pojkarna var överrepresenterade i anmälningar om fysisk misshandel medan flickorna var överrepresenterade i anmälningar om sexuella övergrepp. Siffror om dessa könsskillnader redovisas dock inte.

Tecken på att socialarbetare gör skillnad på flickor och pojkar i utredningar

Bland de barn som blir utredda tycks pojkar ha en liten övervikt, de utgör ca 56 procent. Den slutsatsen drar Knut Sundell och Tine Egelund (2001) utifrån en rad svenska studier i sin forskningsöversikt om barnavårdsutredningar. De tre senaste är en studie av samtliga barnavårdsutredningar under

ett år i Dalarna, en totalundersökning i Blekinge och ett representativt urval barnavårdsutredningar från tio kommuner (Länsstyrelsen i Dalarna, 1994; Westlund, Wik & Lilja, 1991; Sundell och Karlsson, 1999; samtliga refererade i Sundell och Egelund, 2001).

Cecilia Andrée Löfholm och Knut Sundell (2003a, 2003b) har i en renodlat kvantitativ studie undersökt samtliga barn, som det inkom ansökan eller anmälan om under det första kvartalet 2002 och 2003 i Stockholms stadsdelar, 1 678 respektive 1 576 barn. Resultaten visar att det inte hade någon betydelse i sig om barnet var en flicka eller en pojke för vad som hände med ansökan eller anmälan. Barnets kön hade som enskild variabel inget samband med om en utredning inleddes eller om en utredning ledde till insats. Det var lika vanligt för pojkar som för flickor med beslut om insatser år 2002, men år 2003 var det något vanligare att utredningar om flickor ledde till insats (65%) än utredningar som gällde pojkar (61%). Barnets kön var av underordnad betydelse för att förklara varför en utredning ledde till en placering utanför hemmet, här var det snarare om socialsekreteraren bedömde att beslutet tillgodosåg barnets behov och om det fanns flera parallella problem som var avgörande.

Eva Wåhlanders (1994) undersökning av barnavårdsutredningar vid tre socialdistrikt i Stockholm bygger på tre typer av data: individ- och familjeomsorgens samtliga beslut som gällde barn och ungdomar under år 1990 (789 beslut rörande 508 individer), ett systematiskt urval på 60 personakter utifrån dessa beslut, samt intervjuer med tolv socialsekreterare och sex arbetsledare. Med samtliga beslut menas både beslut som innebär att någon aktivitet inleds, till exempel utredning eller insats, och beslut som innebär att någon aktivitet avslutas, till exempel att inte inleda utredning eller avsluta en insats. 36 procent av alla beslut som fattades rörde flickor, 64 procent rörde pojkar. Pojkar var med andra ord överrepresenterade i besluten. Däremot fanns inga signifikanta skillnader mellan flickor och pojkar i hur många kontakter som socialsekreteraren tog under utredningens gång med de olika personer, institutioner och myndigheter, som var involverade i utredningarna. Det var inte heller några skillnader i hur länge utredningarna varade eller hur mycket de tog av individ- och familjeenhetens interna resurser.

Socialtjänsten i Göteborg gjorde en undersökning av 45 barnavårdsutredningar ur ett könsperspektiv inom ramen för ett projektarbete för att integrera ett könsperspektiv i den egna verksamheten (Göteborgs stad, 2003). Resultaten visar att pojkar fick mer utrymme i utredningarna av de yngsta barnen, att det var jämnt fördelat mellan könen i åldern sju till tolv år och att flickorna fick mer utrymme i tonåren.

Ingela Kåhls (1995) doktorsavhandling är en studie av samtliga barnavårdsutredningar, som under ett år ledde till behandling på frivillig grund i två kommuner, totalt 20 barnavårdsutredningar. Kåhl fann att flickorna beskrevs

genom inre egenskaper som lugna och stillsamma och framstod som passiva objekt. Pojkarna beskrevs däremot genom sina handlingar och yttre attribut, till exempel lång, stor och stark, och framträdde mer som aktiva subjekt. Pojkutredningarna var mer analyserande än flickutredningarna, man försökte förstå eller förklara pojkarnas situation, medan flickornas situation främst kartlades och beskrevs. Pojkarna fick i större utsträckning sin röst nedskrivet i akten. Flickorna beskrevs däremot mer diffust, varken de eller deras åsikter framträdde tydligt. I nämndens beslutsprotokoll avpersonifierades flickorna i högre grad än pojkarna. Att till exempel skriva 'flickan' istället för hennes förnamn skedde i ett flertal protokoll, vilket inte förekom för pojkar. Detta sätt att beskriva flickor och pojkar i utredningarna kan påverka både nämndens beslut och barnens beteende, hävdar Kåhl:

”När pojkar betraktas som aktiva subjekt kommer det också att finnas större utrymme för dem att agera och synas. När flickorna objektifieras, riskerar detta att leda till att de tystnar. Flickorna avpersonifieras, de tas om hand, bereds plats på skolor och osynliggörs i myndighetsbehandlingen.” (s 169)

I försöksverksamheten ”Råd och Stöd” i Håbo fanns könsskillnader både i handläggarnas bedömningar av barnens problem och i vilka insatser de fick (Sjöberg Backlund, 2002). Dessa resultat baserar sig på de ärenden där det fanns uppgifter om problembild, vilket utgjorde 68 procent av de drygt 500 ärenden som kom in under de två första projektåren. En signifikant större andel pojkar bedömdes ha problem som hade att göra med skolarbete, beteende och sociala relationer, främst problem i sociala kontakter. Flickor bedömdes i större utsträckning ha familjerelaterade problem. Pojkar dominerade, tvärt emot vad man skulle kunna förvänta sig, i kategorin inåtvänd problematik. Inom denna verksamhet fick flickorna generellt sett färre insatser än pojkarna och det gällde särskilt konkreta stödformer i skolarbete, fritids- eller kolloverksamhet och nätverksmöte eller familjerådslag. Men det tycktes inte vara könet i sig som avgjorde typen av insats utan vilken typ av problem som handläggaren hade bedömt i ärendet. Problem i sociala relationer, något som enligt bedömningarna var vanligare hos pojkar, var särskilt utslagsgivande för att få många insatser, liksom om barnet fått familjerådslag/nätverksmöte.

I en studie av Ellinor Brunnberg (2002) fick 79 socialarbetare i en kommun ta ställning till en fiktiv fallbeskrivning (en så kallad vinjett) om en fyraåring som man misstänkte blev misshandlad av fadern. Hälften av socialarbetarna fick en fallbeskrivning där barnet var en flicka, hälften en pojke. Socialarbetarna reagerade något olika beroende på barnets kön. De ville skydda pojkarna från misshandeln på ett tidigare stadium än flickorna. Signalerna om att något var fel behövde inte heller vara lika starka och väldokumenterade för pojkar. För flickorna gjorde man oftare bedömningen att föräldrarna

behövde hjälp med att ta hand om dem, istället för att placera dem utanför hemmet.

Christina Andersson (1993) har i sin doktorsavhandling studerat journalerna för samtliga ungdomar, som var i kontakt med missbruksmottagningen Maria Ungdom i Stockholm under ett visst år och som ansågs ha ett missbruk, vilket var 90 pojkar och 65 flickor (se även Andersson, C., 1995 och 1996). Flickorna kom till Maria Ungdom efter ett mer intensivt missbruk än pojkarna och ett missbruk som hade varat under en kortare tid. De var något äldre och hade börjat missbruka senare än pojkarna. Ett mönster som enbart gällde flickor var en snabb missbruksprocess som inleddes efter grundskolan och som helt förändrade livssituationen. Flickornas sexuella erfarenheter var relativt utförligt beskrivna i journalerna, delvis som ett tecken på avvikande beteende, medan pojkarnas sexualitet beskrevs mycket sparsamt och mest i form av eventuell risk för hiv-smitta. Medan information om sexualitet och partners oftare fanns i flickjournaler, nämndes fritidsintressen oftare i pojkjournaler. Flickornas journaler var också mer detaljerade, vilket Andersson tolkar som att de var mer benägna att lämna information om sig själva.

Socialarbetare gör skillnad på mödrar och fäder i utredningar

Ett flertal studier visar att en majoritet av de barn som blir föremål för barnavårdsutredningar har ensamstående mödrar och att socialsekreteraren framförallt har kontakt med mödrarna (se översikt i Wåhlander, 1994; Andersson m.fl., 1996; Vinnerljung, 1996a). Enligt studien av 60 barnavårdsutredningar vid tre socialdistrikt i Stockholm (Wåhlander, 1994) kontaktades endast varannan pappa, som bodde tillsammans med sina barn. Även om fäder som bodde tillsammans med sina barn involverades oftare än fäder som flyttat från familjen, kan man inte förklara att fäderna i så liten utsträckning involverades i utredningarna med att de redan var ute ur bilden, hävdar författaren. 18 intervjuer med socialsekreterarna inom samma undersökning visade att det fanns olika synsätt på fädernas roll i utredningar: att mamman får bestämma, att den som har vårdnaden får bestämma respektive att papporna alltid ska involveras. Få socialsekreterare utgick från barnets behov av sina pappor.

Knut Sundell och Tine Egelund (2001) gör i sin kunskapsöversikt en sammanställning över nio svenska studier, som behandlar formella aspekter av utredningsprocessen vid barnavårdsutredningar. Den visar att mödrarna kontaktades i genomsnitt nio av tio fall, medan motsvarande siffra för fäderna var knappt hälften av fallen. Ett undantag var en studie av barn som misstänkts ha blivit utsatta för sexuella övergrepp, där tre fjärdedelar av fäderna hade kontaktats (Glingvall-Priftakis & Sundell, 1994, refererad i Sundell & Egelund, 2001). Sundell och Egelund drar slutsatsen att det tycks ha blivit vanligare under 1990-talet att kontakta fäder i barnavårdsutredningar. De

konstaterar dock att det är en sak att bli kontaktad under en barnavårdsutredning, en helt annan sak att bli delaktig i den. I Maria Bangura Arvidssons (2003) doktorsavhandling finns en senare studie av 40 barnavårdsutredningar på två socialkontor, som bekräftar att det tycks ha blivit vanligare att kontakta fäder i barnavårdsutredningar: två tredjedelar av fäderna kontaktades, liksom samtliga fäder som bodde med sina barn. Detta tyder på en förändring i synen på fäder inom den sociala barnavården, enligt författaren.

Mödrar görs ansvariga, fäder kommer i skymundan

Att mödrar görs huvudsakligen eller ensamt ansvariga för brister i omsorgen medan fäder varken granskas eller ställs till svars på samma sätt, framgår av flera studier (Andersson G., 1995; Bangura Arvidsson, 2003; Hilde, 2000; Kåhl, 1995; Östberg m.fl., 2000; för en översikt se Bangura Arvidsson, 2003). Konsekvenser av denna så kallade modersfixering är att behandlande och stödjande insatser i första hand ges till modern, samtidigt som brister hos främst modern och inte hos fadern avgör om barn placeras utanför hemmet. Mödrar skuldbeläggs och fäder varken betraktas eller bemöts som fullvärdiga föräldrar.

I några studier framhålls särskilt att socialsekreterare utgår från traditionella föreställningar om kön och betonar könsskillnader i sina bedömningar av föräldrar i barnavårdsärenden (Bangura Arvidsson, 2003; Fahlgren, 1999; Hilde, 2000; Kåhl, 1995). På så sätt menar man att det sociala arbetet medverkar till att återskapa och befästa skillnader mellan könen i samhället. Ingela Kåhls tidigare nämnda doktorsavhandling om 20 barnavårdsutredningar är ett exempel på en sådan studie (Kåhl, 1995, se även Kolfjord, 1998). Hon beskriver en modersfokusering som påverkar inte bara vem som får insatser, utan även vilka insatser som ges och deras innehåll. Hon hävdar att stöd- och behandlingsinsatser å ena sidan präglades av en acceptans för faders misshandel av mor och barn, å andra sidan var inriktade på mor-barnrelationen, vilket utdefinierade relationen mellan fadern och barnet. Ingela Kåhl hävdar att man i det sociala arbetet inte enbart ska fokusera kvinnor och deras situation, utan även tillämpa ett maktperspektiv på både mäns och kvinnors situation. Mäns överordning måste problematiseras och föras in i behandlingen av män.

En studie med liknande slutsatser är Mats Hiltes (2000) fallstudie av utredningssekreterare och behandlingsassistenter, som arbetar med barn, ungdomar och deras föräldrar på en utrednings- och en behandlingsavdelning. Det empiriska materialet utgörs av 14 barn- och ungdomsärenden, som aktualiserades vid socialbyråns utredningsavdelning 1996–97. Datainsamling skedde genom ostrukturerade samtalsintervjuer. I organisationskulturen finns ett förråd av sociala typer och intriger (en sorts typiska berättelser), enligt Hilde. Det finns tre olika intriger i materialet som innebär att utredningssekreterarna tilldelar klienterna moraliska identiteter, som lyfter

fram deras brister. I 8 av de 14 studerade ärendena användes intrigen om den otillräckliga modern, som innebär att socialsekreterarna talar om dessa klienter som svaga, otillräckliga och dåliga mödrar. I de studerade fallen ingår också könsspecifika typifieringar, som påverkar beskrivningarna av klientens problem och målsättningen för den sociala interventionen, hävdar Hilte:

”En av de könsspecifika typifieringarna handlar om kvinnans stabiliserande roll som hustru och moder i familjen. /.../ Målet är att återupp-rätta kvinnan som den goda och omsorgsgivande modern, där fadern tilldelas en perifer roll. Han förpassas med andra ord ganska snabbt till rollen som den sekundära vårdnadshavaren.” (s 77)

Fäderna framstår som dubbelt frånvarande i barnavårdsforskningen, både i relation till sina barn och i relation till den sociala barnavården. Detta beror inte bara på att många fäder faktiskt är frånvarande i barnens liv utan också på den modersfixering, kvinnodominans och traditionella syn på kön som karaktäriserar den sociala barnavården, hävdar Maria Bangura Arvidsson (2003) utifrån egen och andras forskning. Hennes intervjuer med 13 socialsekreterare visar att de å ena sidan tycktes ha ambitioner att forma moderna fäder som är ansvarstagande, sätter gränser och är manliga förebilder. Å andra sidan reproducerade socialsekreterarna traditionella föreställningar om kön och könsskillnader. De ställde lägre krav på fäderna och framhöll vikten av en traditionell rollfördelning mellan mödrar och fäder, att detta skulle vara till fördel för barnets könsutveckling. De uttryckte också en ambivalens mellan två olika tolkningar av barns bästa: å ena sidan behovet av umgänge med sin (gode) far, å andra sidan behovet att skyddas från sin (farlige) far. Socialsekreterarna framställde könsskillnader hos föräldrarna och en traditionell rollfördelning i familjen som viktig. De ansåg att kvinnor och män ska komplettera varandra som föräldrar med hänsyn till barnets könsutveckling.

6 Sociala problem bland pojkar och flickor i social barnavård

I detta kapitel presenteras det fåtal studier som vi funnit om sociala problem bland flickor och pojkar som placeras utanför hemmet. Det finns ingen statistik på nationell nivå i Sverige om vad som är orsaken till att barn och unga anmäls eller ansöker till social barnavård, inte heller när det gäller vad socialsekreterarna, föräldrarna eller barnen själva bedömer vara problemet när utredningar görs eller insatser ges. Det enda undantaget är ADAD-intervjuerna som besvaras av ungdomar som skrivs in på särskilda ungdomshem (se vidare nedan), men om man ser till antalet ungdomar utgör detta en mycket liten del av social barnavård. Det närmaste man kan komma i nationell statistik är att Socialstyrelsen i sin statistik över insatser uppger vilken paragraf av LVU (§ 2 eller § 3) som används för de barn och unga som placeras med tvång. Men inte heller dessa uppgifter säger något om det stora flertalet barn och unga i social barnavård, eftersom de får öppenvårdsinsatser. De flesta som placeras utanför hemmet gör det frivilligt. Dessutom säger inte valet av paragraf i LVU mycket om orsaken till placeringen, annat än om det gäller brister i hemmiljön eller ungdomens eget beteende.

Sociala problem bland flickor och pojkar som placeras utanför hemmet
Svensk forskning om barn som placerats utanför hemmet visar att de sällan har sammanboende föräldrar vid placeringen och i ännu lägre grad något år senare (se översikt i Vinnerljung 1996a; Vinnerljung, Hjern & Öman, 2004). Fäderna är oftast frånvarande i placerade barns liv (ibid; Lundström & Sallnäs, 2003). Socialtjänstens bild av vilka uppväxterfarenheter flickor och pojkar som placeras utanför hemmet har, liksom hur deras situation och problem ser ut vid placeringen framgår av en stor aktstudie av ett statistiskt urval på 70 procent av alla tonåringar (13–16 år) som placerades utanför hemmet 1991. Undersökningen har gjorts av Bo Vinnerljung och Marie Sallnäs, båda forskare i socialt arbete, och utredaren Pia Kyhle Westermarck (2001). Studien handlar främst om sammanbrott vid tonårsplaceringar, men när forskarna läste akterna samlade de också in information om bland annat uppväxterfarenheter och motiv till placering.

Uppväxterfarenheter

Tabell 1 visar vilka noteringar som hade gjorts i akterna om barnens uppväxterfarenheter. Dubbelt så många flickor som pojkar hade enligt akterna rymt hemifrån före placeringen. Fler flickor hade varit utsatta för övergrepp (främst sexuella) i hemmet någon gång under uppväxten. Övergrepp

mot pojkar gällde främst misshandel. I akterna fanns inga större könskillnader för den vanligaste uppväxterfarenheten, som var långvarigt missbruk eller psykisk sjukdom hos föräldrar eller andra vårdare, inte heller i om barnet blivit utstött ur föräldrahemmet eller någon annan vårdmiljö.

Tabell 1. Förekomst av vissa uppväxterfarenheter enligt akt, procent av placerade individer. Viktat urval individer (n=1110). Ej uteslutande kategorier

Typ av uppväxterfarenhet	% av pojkar	% av flickor	% av alla
Långvarigt missbruk hos föräldrar el andra vårdare	33	35	34
Långvarig psykisk sjukdom – " –	11	11	11
Utsött ur föräldrahem eller annan vårdmiljö	18	15	17
Utsatt för övergrepp i – " –	15	26	21
Någon av ovanstående	56	62	59

Källa: Vinnerljung, Sallnäs & Westermark (2001), s 113.

Skäl till placering

Tabell 2 visar de skäl till placering, som socialtjänsten dokumenterat. Enligt akterna placerades pojkar främst för beteendeproblem och flickor för relationsproblem, det senare betydde ofta att tonåringen och föräldrarna levde i en långvarig konflikt. Relationsproblem var ofta kombinerade med brister i omsorgen eller eget beteende i de skäl som angavs för vård utom hemmet. En något större andel pojkar än flickor placerades på grund av att de utsatts för övergrepp, vilket för pojkarnas del oftast gällde misshandel och för flickornas del sexuella övergrepp. Brister i omsorgen var ett lika vanligt skäl för flickor och pojkar. Att barnet rymt eller stötts ut från hemmet var ett något vanligare skäl för flickor medan särskilda omsorgsbehov som inte kan tillgodoses i hemmet, till exempel på grund av DAMP eller ADHD, var något vanligare för pojkar.

Tabell 2. Socialtjänstens angivna skäl till placering, procent av placerade individer, uppdelat på kön. Viktat urval av individer (n=1110). Ej uteslutande kategorier

Skäl	% av pojkar	% av flickor	% av alla
Brister i omsorgen	32	32	32
Övergrepp	11	7	9
Eget beteende	52	31	42
Relationsproblem	31	42	38
Barnet rymt/är utstött	8	12	10
Särskilda omsorgsbehov*	6	2	4
Inget av ovanstående – annat**	9	9	9

* "Särskilda omsorgsbehov" innebär bland annat barn med DAMP-diagnos.

** "Inget av ovanstående – annat" innebär en rad udda skäl, till exempel att båda föräldrarna flyttar/försvinner utomlands men inte barnet, att barnet kommit till Sverige utan föräldrar, att en tonåring inte vill följa med föräldrarna när de flyttar till annan ort och placeras i familjens nätverk.

Källa: Vinnerljung, Sallnäs & Westermark (2001), s 117.

Vinnerljung, Sallnäs och Westermark bröt ner kategorin "eget beteende", det vill säga beteendeproblem, som skäl till placering (tabell 3). Här dominerar pojkar i nästan alla typer av problem. Vid pojkplaceringar var det vanligare med psykiska problem, skolproblem, kriminalitet och våldsamt beteende. För att noteringarna i akten skulle räknas som psykiska problem i undersökningen skulle det finnas diagnos från barnpsykiatri eller någon annan form av specialistutlåtande om att tonåringen har allvarliga psykiska problem, det vill säga en psykisk störning.

Någon form av missbruk var ett lika vanligt problem vid placering av flickor och pojkar, men om man enbart ser till alkoholmissbruk var detta något vanligare vid flickplaceringar. Någon form av asocialt beteende (här definierat som minst ett av beteendeproblemen kriminalitet, missbruk och våld) var nästan dubbelt så vanligt vid placering av pojkar. Det var dubbelt så vanligt för flickor att inte ha något beteendeproblem vid placering.

Sexuellt utagerande eller prostitution var det enda beteende som noterats för en större andel flickplaceringar än pojkplaceringar. Inom denna kategori fanns tydliga skillnader mellan könen. Det fanns ett fåtal flickor som enligt uppgifter i akten har prostituerat sig eller, vad forskarna benämner "anses ha gravt avvikande sexuellt beteende", medan det fanns enstaka pojkar som begått sexuella övergrepp mot andra barn (Vinnerljung, Sallnäs & Westermark 2001, s 98).

Tabell 3. Placeringar av barn med beteendeproblem, procent av placeringar, uppdelat på kön. Viktat urval av placeringar (n=1329). Ej uteslutande kategorier, förutom de två sista

Beteendeproblem	% av pojk-placeringar	% av flick-placeringar	% av alla placeringar
Psykiska problem	22	14	18
Skolproblem	65	49	57
Kriminalitet	51	17	34
Alkoholmissbruk	17	20	18
Någon form av missbruk	25	25	25
Våld	28	4	16
Sexuellt utagerande/prostitution	–	4	2
Något av beteendeproblemen	78	59	68
Inget av beteendeproblemen	22	41	32

Källa: Vinnerljung, Sallnäs & Westermark (2001), s 119.

Sociala problem bland flickor och pojkar i särskilda ungdomshem

Ungdomar som placeras i särskilda ungdomshem intervjuas om sin bakgrund, livssituation och behandlingsbehov med den strukturerade ADAD-intervjun (SiS, 2001a, 2002a, 2003a). ADAD är ett systematiskt och standardiserat bedömningsinstrument som används vid inskrivning i särskilda ungdomshem. Här redovisas enbart resultaten av intervjuer med ungdomar som blev inskrivna under år 2000 (SiS, 2003a), men siffrorna är likartade för de två tidigare år som redovisats i rapportform, år 1998 och 1999 (SiS, 2001a,

2002a). Enligt SiS uppgifter skrevs 981 ungdomar in i särskilda ungdomshem år 2000, varav 30 procent var flickor. 66 procent av de inskrivna ungdomarna har intervjuats och könsfördelningen bland dem är densamma som bland alla som blivit inskrivna (SiS, 2003a).

Sammanfattningsvis kan sägas att flickorna på de flesta områden rapporterar större problem och svårare uppväxterfarenheter, men att pojkarna uppger större problem med brottslighet. Flickorna har större problem med fysisk och psykisk hälsa, har varit deprimerade i större utsträckning, har gjort fler självmordsförsök, har större problem med familjerelationer, har upplevt fler separationer och uppbrott, har i mindre utsträckning levt med föräldrarna, har oftare varit placerade i familjehem och behandlingshem, samt har upplevt misshandel och sexuella övergrepp i större utsträckning. Här följer ett urval av resultaten redovisade på en mer detaljerad nivå.

Vistelse före inskrivning

Pojkarna hade oftare haft olika öppenvårdsinsatser före inskrivning i särskilt ungdomshem, medan flickorna oftare hade varit placerade i familjehem eller behandlingshem. Månaden före inskrivning hade pojkarna oftare vistats hos föräldrar, medan "avvikelse eller vagabondage" liksom vistelse på behandlingsinstitution eller familjehem var vanligare bland flickorna (tabell 4). Det var dock vanligare för både flickor och pojkar att ha bott hos modern än hos båda föräldrarna under året före inskrivning.

Tabell 4. Huvudsaklig vistelse månaden före inskrivning i särskilt ungdomshem enligt ADAD-materialet år 2000, andel pojkar och flickor i procent

	Pojkar	Flickor	Totalt
Föräldrahemmet	44	24	38
På behandlingsinstitution eller familjehem	21	30	24
Rymt eller vagabonderat	16	19	17
Annat	19	27	21

Källa: SiS (2003a).

Skäl till placering

Uppgifterna om skälen till placering i särskilda ungdomshem bygger på de orsaker som socialtjänsten uppger vid ansökan till SiS. De skäl som kan uppges är de tre huvudorsaker som anges i LVU för att omhänderta ungdomar med tvång på grund av deras eget beteende: missbruk, kriminalitet och annat socialt nedbrytande beteende. Missbruk är en lika vanlig placeringsorsak för flickor som för pojkar. Den vanligaste placeringsorsaken för pojkar är kriminalitet och för flickor "annat socialt nedbrytande beteende". Kriminalitet är tre gånger så vanligt som placeringsorsak för pojkar som för flickor (tabell 5).

Tabell 5. Skäl till placering i särskilt ungdomshem enligt ADAD-materialet år 2000. Andel pojkar och flickor i procent (vår summering av andelar där skälet förekommer enskilt och i kombination med andra skäl)

	Pojkar	Flickor
Missbruk	51	50
Brottslighet	72	24
Annat socialt nedbrytande beteende	47	81

Källa: SiS (2003a).

Hälsa

Flickorna uppger oftare att de är sjuka och bedömer sin hälsa som sämre än pojkarna. En större andel av flickorna uppger flera olika hälsoproblem samtidigt. Särskilt stora är könsskillnaderna vad gäller upplevda hälsoproblem av psykosomatisk karaktär (tabell 6).

Tabell 6. Hälsoproblem av psykosomatisk karaktär i ADAD-materialet år 2000, andel pojkar och flickor i procent

	Pojkar	Flickor	Totalt
Sömnpromblem	40	56	45
Ofta huvudvärk	22	39	27
Ont i magen	9	29	15

Källa: SiS (2003a).

En betydligt större andel flickor än pojkar uppger att de lider av olika psykiska och känslomässiga problem (tabell 7). Flickorna gör det dessutom i större utsträckning än pojkarna. En större andel flickor än pojkar uppger också att de lider av många olika psykiska och känslomässiga problem samtidigt.

Tabell 7. Förekomst av ett urval psykiska och känslomässiga problem hos pojkar och flickor enligt ADAD-materialet år 2000, andel pojkar och flickor i procent

	Pojkar	Flickor	Totalt
Känner sig värdelös	8	24	13
Ofta ängslig/orolig	30	47	35
Känner för att skada sig själv	10	34	17
Saker känns inte verkliga	23	45	30
Skulle vilja döda någon	17	26	20

Källa: SiS (2003a).

Det är något vanligare att flickor har haft problem med våldsamt beteende. Dessutom uppger flickorna oftare att de haft en svår depression, att de gjort självmordsförsök och haft ätstörningar (tabell 8).

Tabell 8. Förekomst av ett urval psykiska och känslomässiga problem någonsin enligt ADAD-materialet år 2000, andel pojkar och flickor i procent

	Pojkar	Flickor	Totalt
Har haft våldsamt beteende	40	46	42
Har haft svår depression	39	62	46
Har gjort självmordsförsök	14	40	21
Har haft ätstörningar	3	23	9

Källa: SiS (2003a).

Skola

Både flickorna och pojkarna uppger att de har eller har haft stora problem med skolan. Drygt hälften av båda könen svarar att de har misslyckats i skolan. Av pojkarna har nästan hälften någon gång stängts av från skolan i jämförelse med en fjärdedel av flickorna. Pojkarna är oftare än flickorna störande i klassen och har oftare mobbat. Flickorna har oftare blivit mobbade, använder oftare sjukdom som ett sätt att slippa skolan och skolkar oftare än vad pojkarna gör.

Familjeförhållanden och uppväxterfarenheter

Båda föräldrarna är födda utomlands för 23 procent av flickorna i särskilda ungdomshem och 39 procent av pojkarna. Hälften av ungdomarnas mödrar och fäder förvärvsarbetar. En större andel av pojkarna har bott med båda sina föräldrar under uppväxten. Flickorna har upplevt fler separationer och uppbrott och det är vanligare att flickorna har rymt hemifrån under uppväxten. Flickornas familjesituation framstår också som mer problematisk och konfliktfylld än pojkarnas. Pojkarna trivs bättre i sina familjer, medan flickorna oftare har konflikter i familjen. Flickorna har svårare att prata med båda föräldrarna om sådant som bekymrar dem. Flickorna är dessutom mer besvikna över och kritiska till båda föräldrarna. Flickorna tycker i större utsträckning än pojkarna att modern kontrollerar dem, ställer för stora krav och är för sträng. Flickornas anhöriga har oftare problem än pojkarnas. Flickornas båda föräldrar har oftare alkohol- och/eller narkotikaproblem liksom psykiska besvär. Flickorna har, i jämförelse med pojkarnas flickvänner, oftare pojkvänner med olika slags problem. Flickorna har varit mer utsatta för olika typer av övergrepp från närstående än pojkarna: fysisk, psykisk och känslomässig misshandel liksom sexuella övergrepp:

- En fjärdedel av flickorna och en tiondel av pojkarna uppger att de har blivit fysiskt misshandlade ofta av person som varit som en föräldrafigur.
- Två femtedelar av flickorna och en tiondel av pojkarna har ofta upplevt psykisk misshandel av motsvarande person.
- 12 procent av flickorna och 2 procent av pojkarna uppger att de blivit utsatta för sexuella övergrepp av en person som de stått i beroendeställning till.

Brottslighet

93 procent av pojkarna och 78 procent av flickorna i särskilda ungdomshem uppger att de har begått brott under året före inskrivningen. Förutom snatteri är samtliga brott vanligare bland pojkarna (tabell 9). Pojkarna har dessutom begått brott oftare än flickorna. Men det finns en grupp flickor som gjort många brott under året före inskrivningen: en fjärdedel av flickorna och två femtedelar av pojkarna har varit inblandade i mer än 30 brott under denna tid. 9 av 10 pojkar och två tredjedelar av flickorna uppger att de någon gång har åkt fast för polisen för något brott.

Tabell 9. Andel som har begått olika brott de senaste 12 månaderna enligt ADAD-materialet år 2000, urval bestående av de sju vanligast förekommande brotten (procent)

	Pojkar	Flickor	Totalt
Snatteri	42	47	43
Trafikbrott	46	17	37
Skadegörelse	36	29	34
Stöld	46	23	39
Häleri	41	22	35
Misshandel	56	32	49
Vapeninnehav	45	25	39

Källa: SiS (2003a).

Alkohol och narkotika

Det finns inga större skillnader mellan flickor och pojkar i särskilda ungdomshem när det gäller bruket av alkohol och narkotika. De pojkar som dricker alkohol uppger att de gör det något oftare och i något större mängder än flickorna. En typisk månad sade sig 28 procent av pojkarna och 35 procent av flickorna dricka alkohol 2–4 gånger, medan 18 procent av pojkarna och 15 procent av flickorna drack mer än en gång i veckan. 57 procent av pojkarna och 45 procent av flickorna hade druckit minst 5 drinkar, glas vin eller öl när de druckit under den senaste månaden. 12 procent av pojkarna och 9 procent av flickorna uppger att de varit fulla några gånger per vecka under den senaste månaden.

57 procent av pojkarna och 64 procent av flickorna har någon gång använt narkotika. Här finns inga större skillnader mellan könen, inte heller sett till olika sorters narkotika, förutom vad gäller LSD/hallucinogener som en större andel pojkar använt, medan en större andel flickor använt läkemedel och lösningsmedel. Könsskillnaderna är generellt sett små även när det gäller hur ofta som olika typer av narkotika används.

Att rymma eller kastas ut hemifrån – en fråga om hot och våld?

Att rymma eller kastas ut hemifrån tycks vara en vanligare erfarenhet bland flickor än bland pojkar både när det gäller tonåringar som placeras utanför hemmet och ungdomar som placeras i särskilda ungdomshem, att döma av

de båda studier som redogjorts för i detta kapitel. Yvonne Sjöblom (2002) har studerat 96 sådana ärenden i sin doktorsavhandling *På väg ut*. Dessa ärenden utgjorde hälften av alla ärenden som rörde detta problem i samtliga socialdistrikts ungdomsgrupper i Stockholms kommun 1997. Enligt socialsekreterarna inträffar rymningar/utkastningar i knappt var tionde ungdoms-ärende. Socialtjänsten uppfattade att en majoritet av ungdomarna hade rymt, men för en fjärdedel rådde osäkerhet om de hade rymt eller kastats ut.

Av de ungdomar som rymt/blivit utkastade var nästan dubbelt så många flickor som pojkar (63 respektive 33) och drygt hälften av flickorna hade invandrarbakgrund. Det var dubbelt så vanligt bland flickor än bland pojkar att ha invandrarbakgrund. Familjebakgrunden för de utsatta ungdomarna kännetecknades av hög konfliktnivå, relationsproblem och ett auktoritärt uppfostringsmönster. Ungdomarna och deras föräldrar hamnade ofta i en maktkamp som kunde leda till att de utövade våld mot varandra. Flickor med invandrarbakgrund var särskilt utsatta för våld, nästan hälften av dessa flickor hade erfarenhet av övergrepp och misshandel. I några fall hade även mordhot förekommit.

Varken i socialsekreterarnas sätt att förstå fenomenet eller i deras tankar om åtgärder för de utsatta ungdomarna förekom någon könsspecifik artikulation, hävdar Yvonne Sjöblom: "Medvetenheten om könets betydelse för förståelsen av detta fenomen tycktes stanna vid att socialtjänsten konstaterar att det är fler flickor än pojkar som rymmer hemifrån." (s 272).

Fenomenet att ungdomar rymmer eller blir utkastade hemifrån såg socialsekreterarna framförallt som ett relationsproblem inom familjen. De sade sig främst arbeta utifrån ett familjeperspektiv och menade att de därför inte kan lyssna enbart på ungdomarna. Socialsekreterarnas mål var att "jobba hem" ungdomarna, trots att en del av flickorna hade utsatts för övergrepp i hemmet. Bara ett fåtal av ungdomarna kunde flytta hem. De flesta placerades utanför hemmet. Sjöblom menar att det finns en diskrepans mellan socialsekreterarnas idealbild och ungdomarnas faktiska familjeförhållanden: "Att endast förstå dessa flickors situation utifrån ett familjeperspektiv och att återföra dem till 'brottsplatsen' kan inte betraktas på något annat sätt än som en fortsättning på de övergrepp som ofta finns i bakgrunden i dessa flickors uppväxt." (s 274).

I Christina Anderssons doktorsavhandling om de missbrukande ungdomarna på Maria Ungdom i Stockholm var både konflikter med föräldrarna och rymningar/utstötningar från familjen vanligare för flickorna (Andersson, C., 1993; se även 1995 och 1996). För flickor låg sådana konflikter bakom rymningar och utstötningar, men inte för pojkar. För flickornas del handlade konflikterna oftare om kontroll och övervakning av aktiviteter utanför hemmet. Författarens tolkning är att flickorna blev utstötta från sina familjer om de bröt mot normen för kvinnligt beteende alltför mycket. Pojkarnas avvikande beteende tycktes bli mindre fördömt av föräldrarna.

En större andel av flickorna än pojkarna hade varit placerade utanför hemmet före kontakten med Maria Ungdom (27 av 90 pojkar och 29 av 65 flickor). Alla pojkarna var tunga missbrukare och allvarligt kriminella, medan bara hälften av flickorna hade ett tungt missbruk och en var kriminell. Flickornas avvikande beteende var rymningar och flera sexpartners. Medan fler flickor hade rymt hemifrån, hade så gott som samtliga pojkar och endast hälften av flickorna rymt från en institution eller ett familjehem. Författarens tolkning är att flickornas svårare situation i hemmet ledde till att de upplevde en placering utanför hemmet mer positivt och därför inte rymde därifrån lika mycket som pojkarna.

Hot och våld mot flickor med invandrabakgrund

Efter en rad uppmärksammade fall av så kallat hedersrelaterat våld och mord gav regeringen en rad myndigheter i uppdrag att uppmärksamma flickor med invandrabakgrund som utsätts för hot och våld i familjen. Detta resulterade bland annat i kartläggningar av behovet av skydd och stöd hos flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för så kallat hedersrelaterat våld. Under 2002 genomförde länsstyrelserna i de tre storstadsregionerna Stockholm, Skåne och Västra Götaland sådana kartläggningar (Länsstyrelsen i Stockholms län, 2002; Länsstyrelsen i Skåne län, 2002; Olsson, 2002). Därefter fick samtliga länsstyrelser i landet ett liknande uppdrag. Resultaten av samtliga kartläggningar redovisas i en nationell rapport (Länsstyrelsen i Stockholms län m.fl. 2004). Rapporterna har karaktären av enklare kartläggningar och bygger ofta på intervjuer med och/eller enkäter till socialtjänsten, skolan, invandrarföreningar, kvinnojourer och ett fåtal utsatta flickor. Därutöver har Integrationsverket bland annat gett ut två mer djupgående rapporter som bygger på ett delvis liknande underlag (Integrationsverket, 2000; de los Reyes, 2003).

En sammanställning av samtliga länsstyrelsernas kartläggningar under 2002 och 2003 visar att myndigheter och organisationer kände till 1 500 till 2 000 flickor eller unga kvinnor som utsatts för hedersrelaterat våld (Länsstyrelsen i Stockholms län m.fl. 2004). I 10–15 procent av de kända fallen uppger myndigheter och organisationer att det behövs skyddat boende i någon form. Av rapporten framgår att resultaten är ungefärliga eftersom val av frågor, åldersgrupper och tidsperiod varierar mellan undersökningarna. Man betonar dock att siffrorna är underskattningar och att mörkertalet troligen är högt. Integrationsverket (2000) betonar att utsattheten hos flickor med invandrabakgrund främst kan förklaras utifrån segregerat boende, socioekonomiska förhållanden och diskriminering. Dessa flickor är varken under- eller överrepresenterade i den psykiatriska vården i jämförelse med svenska flickor, men klart överrepresenterade vad gäller gymnasieavbrott. De flickor som är gifta går vanligen inte i gymnasieskolan.

Ett mer omfattande forskningsarbete i ämnet har Astrid Schlytter (2004),

rättssociolog och forskare i socialt arbete, gett ut under titeln *Rätten att själva få välja*. Denna studie bygger på intervjuer med utsatta flickor och en rätts-sociologisk granskning av domar, lagstiftning och offentligt tryck.

I rapporterna och Astrid Schlytters bok återkommer exempel på hur utsatta flickor har missförstått, missbedömts och nonchalerats av socialtjänst, skola och polis. Den bild som framträder av socialtjänstens agerande har flera gemensamma drag:

- Socialsekreterare uttrycker osäkerhet inför hur de ska bedöma och agera i dessa fall. De efterlyser mer kunskap (ofta formulerad som kulturkompetens), resurser och stöd i form av till exempel handlingsplaner och riskbedömningsinstrument.
- Skolor och kvinnojourer kritiserar socialtjänsten för bristande respons och engagemang i fall som rör utsatta flickor och i vissa fall ett agerande som förvärrar deras situation. Man vågar inte alltid anmäla misstänkta fall till socialtjänsten på grund av detta.
- Det fåtal utsatta flickor som själva kommer till tals berättar om erfarenheter av att inte bli trodda av socialtjänsten, att nekas hjälp och ett agerande som snarare förvärrar situationen.

Astrid Schlytter (2004) identifierar en rad föreställningar hos handläggarna som ligger bakom socialtjänstens agerande med stöd av sitt eget material, de tre länsstyrelserapporterna och Yvonne Sjöbloms (2002) doktorsavhandling:

- Handläggarna är osäkra på om det är en vanlig tonårsfrigörelse eller inte.
- Handläggarna anser att de inte kan göra något utan att först kontakta vårdnadshavaren, vilket enligt Schlytter varken överensstämmer med lagtext, förarbeten eller rättspraxis.
- Handläggarna anser att det är lika dåligt för flickan om socialnämnden ingriper som att den inte gör det, vilket enligt Schlytter är i strid med rättsreglerna, ofta utifrån föreställningen att flickor med invandrarbakgrund skulle drabbas hårdare eftersom de skulle bli uteslutna från sina familjer och/eller att det saknas lämpliga placeringsformer för dessa flickor.
- Handläggarna anser att de måste vara neutrala och därför inte kan ta ställning för flickan, trots att lagstiftaren tar ställning för barn och unga som utsätts för kränkningar och rättsordningens krav på dokumentation och saklighet inte utgör något förbud mot att ta ställning, enligt Schlytter.
- Handläggarna anser att de saknar kulturell kompetens.

Även informanterna i studien som Paulina de los Reyes (2003), forskare i ekonomisk historia, har gjort på uppdrag av Integrationsverket bekräftar flera av dessa föreställningar hos socialsekreterarna. Hennes studie bygger på in-

tervjuer med utsatta flickor och kvinnojourer samt en enkät till utsatta kvinnor. I likhet med Yvonne Sjöblom och Astrid Schlytter kritiserar Paulina de los Reyes vad hon ser som socialtjänstens familjeperspektiv:

”Utgångspunkten i familjen innebär i praktiken att frångå principen att man ska utgå från barnets bästa. Förväntningar om att flickan ska komma överens med sina föräldrar innebär att inte ta flickans situation som våldsoffer på allvar. En återförening med familjen är inte alltid möjlig eller ens eftersträvansvärd.” (s 24)

Ett sätt att förstå det bristfälliga bemötandet av utsatta flickor med invandrarbakgrund är att relatera det till bemötandet av utsatta kvinnor och barn överhuvudtaget. Paulina de los Reyes kritiserar socialtjänstens agerande utifrån utredningen om barnmisshandel (SOU 2001:72), där socialtjänsten kritiseras för underlåtenhet att hantera misshandelsfall och se till barnets perspektiv:

”Om våld mot kvinnor och barn överlag tycks kunna fortgå utan ett effektivt ingripande från samhället, varför skulle det vara lättare att se, förstå och motverka våldet och övergreppen mot flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund?” (de los Reyes, 2002, s 39)

7 Flickor och pojkar med öppenvårdsinsatser

I den sociala barnvården är öppenvårdsinsatser betydligt vanligare än placeringar utanför hemmet. Öppenvårdsinsatser har ofta ett förebyggande syfte med tidiga insatser och behandling för att motverka fortsatt problemutveckling. Allmänt förebyggande insatser förekommer som fältarbete, gängbearbetning eller verksamheter i samarbete med kultur- och fritidsförvaltningar. Det finns en individuellt behovsprövad öppenvårdsinsats som är lagligt reglerad och ska finnas i alla kommuner, nämligen kontaktperson/kontaktfamilj. I övrigt är utbudet av öppenvårdsinsatser brett och skiljer sig mellan kommuner. Det finns öppenvårdsinsatser som inte redovisas i den officiella statistiken.

Statistik om öppenvårdsinsatser

Tre typer av behovsprövade öppenvårdsinsatser redovisas var för sig i den officiella statistiken. Den vanligaste är kontaktperson/kontaktfamilj som räknas som *en* insats, därefter kommer behovsprövat personligt stöd och minst förekommande är strukturerade öppenvårdsprogram (Socialstyrelsen, 2003). Något fler pojkar hade dessa typer av öppenvårdsinsatser någon gång under år 2002. Pojkars överrepresentation gäller även om man ser till pojkarnas andel av befolkningen, i alla åldersgrupper och inom var och en av de tre typerna av öppenvårdsinsatser. Störst är överrepresentationen av pojkar bland dem som får del av den mest resurskrävande typen av öppenvårdsinsats: strukturerade öppenvårdsprogram. Könsfördelningen framgår av tabell 10.

Tabell 10. Antal barn och unga 0–20 år med behovsprövad öppenvårdsinsats någon gång under 2002. Antal barn och unga med insats (avrundat till hela hundratal) och andel barn och unga av befolkningen med insats (procent)

Insattstyp	Antal barn 0–20 år		Andel av befolkningen 0–20 år (procent)		
	Totalt	Andel pojkar (procent)	Totalt	Pojkar	Flickor
Kontaktperson/-familj	21 900	56	1	1,1	0,9
Behovsprövat personligt stöd	18 700	55	0,8	0,9	0,8
Strukturerade öppenvårdsprogram	5 100	59	0,2	0,3	0,2

Källa: Socialstyrelsen (2003).

Kontaktperson/kontaktfamilj räknas som *en* insats i den officiella statistiken trots att det i praktiken är två olika insatser: i kontaktfamiljen bor barnet regelbundet, till exempel varannan helg, medan kontaktpersonen vanligen ger äldre barn stöd och hjälp, till exempel med läxor och fritidsaktiviteter

(Andersson & Bangura Arvidsson, 2001). Kontaktperson/kontaktfamilj är den vanligaste barnavårdsinsatsen i officiell statistik. Detta är en insats som ökat kraftigt i omfattning under 1990-talet, mer än placeringar utanför hemmet (Lundström & Vinnerljung, 2001). Insatsen har ökat mest bland ungdomar men ökningen är relativt jämnt fördelad mellan könen i alla åldersgrupper (Vinnerljung & Franzén, under publicering).

Behovsprövat personligt stöd och behandling ges till barnet, ungdomen eller hans/hennes familj (Socialstyrelsen, 2003). Som behovsprövat personligt stöd räknas insatser som familjeterapi, att barnets familj har en så kallad hemma-hos-terapeut som besöker familjen regelbundet eller att barnet fått en förtursplats i förskolan.

Strukturerade öppenvårdsprogram i den officiella statistiken kan gälla vård, behandling, sysselsättning eller social träning (Socialstyrelsen, 2003). Programmen är individuellt målinriktade, regelbundna och tidsbegränsade. Barnet eller den unga är inskriven och vistas under delar eller hela dagar i programmet. Här ryms allt från äventyrläger för stökiga ungdomar till mer traditionella utbildningssatser (Lundström & Vinnerljung, 2001).

Behov av "fullständig" familj och manlig förebild

Gunvor Anderssons och Maria Bangura Arvidssons (2001) forskningsöversikt över insatsen kontaktperson/kontaktfamilj visar att de som får insatsen kontaktfamilj vanligen är barn med ensamstående mödrar och en bristande eller obefintlig kontakt med sin pappa. De som "utgör" insatsen är oftast en "fullständig" familj med mamma-pappa-barn. Trots att fäderna i kontaktfamiljerna förväntas ha stor betydelse för barnen, är det ändå ofta mödrarna i kontaktfamiljen som engagerar sig mest. Barnens behov formuleras i termer av behov av att få vara i en "vanlig" familj eller av att få tillgång till en manlig förebild, det senare gäller framför allt pojkar. Författarna ser en antydning till skillnader utifrån ålder och kön, som de menar skulle behöva en närmare undersökning:

"När barn är under tolv år är de helt enkelt barn, inte pojkar och flickor. Då är det den ensamstående mammans behov som är viktigast, hon måste få det stöd och den avlastning hon behöver för att orka fortsätta vara en god förälder – eftersom fadern är mer eller mindre frånvarande. Först i tonåren framträder barnen som pojkar och flickor och då kan de behöva hjälp och stöd för sin egen skull, inte sällan för att komma till rätta med sitt eget inte alltid önskvärda beteende. För pojkarnas del behöver de en ung man som kan göra saker tillsammans med dem, aktivera dem och ge dem en meningsfull fritid, som gör att de kommer in på lämpligare vägar. För flickornas del behöver det inte vara en yngre kvinna, men en kvinna som de kan prata med och genom samtalet få ordning på sitt liv." (Andersson & Bangura Arvidsson, 2001, s 67–68)

Lisbeth Johnsson och Margareta Regnér (2003) har studerat "det goda föräldraskapet" i relation till insatsen kontaktfamilj. Undersökningsgruppen bestod av 19 "triader" av ensamstående mammor med barn i 0–12-årsåldern, deras kontaktfamiljer och socialsekreterare. Även här är det ett återkommande tema att barnet saknar en fadersgestalt och oro för vad det kan innebära för barnets utveckling.

Tanken att det är viktigt att ersätta eller att i varje fall kompensera för faderns frånvaro har en stark förankring och en lång historia i socialt arbete, skriver Margareta Bäck-Wiklund och Moa Franséhn (2003) i inledningen till boken *Den dolda könsdiskursen: mödrar, söner och frånvarande fäder*. Den är en rapport från en pågående studie av hur olika aktörer tänker kring sociala insatser för ensamstående mödrar och deras söner. Tre delstudier redovisas i tre olika kapitel.

Thomas Johanssons (2003) kapitel bygger på tre fallstudier, där mor, son, socialarbetare och kontaktperson intervjuats separat. Även om det inte direkt talas om könets betydelse, finns det alltid med indirekt, inte minst i talet om konkreta åtgärder och aktiviteter, finner Johansson. Det finns en stark uppdelning mellan vad som anses vara manliga och kvinnliga sysselsättningar. Pojkar får ofta aktivitetsorienterade åtgärder. Behovet av en manlig förebild formuleras som behovet av vissa funktioner, bland annat att upprätta normer och regler, bemöta våld, ställa hårda krav, fungera som ett stöd i skolan och stimulera till olika fritidsaktiviteter. Författaren tolkar detta som försök att omdefiniera könsfrågor till åtgärdsfrågor och menar att det är vanligt förekommande. Att återskapa kärnfamiljen eller åtminstone ersätta en dålig eller frånvarande pappa med en närvarande fadersfigur tycks vara en gemensam strävan för alla parter, även om man inte alltid uttrycker det explicit och även om man är medveten om att detta inte löser alla problem. Uttrycket manlig förebild används slentrianmässigt, framförallt för att peka på vissa behov och för att åtgärda en upplevd brist i familjerna. Kontaktpersoner upplever att de ibland fungerar som en ersättare för den riktiga pappan.

Helena Johansson (2003) skriver i sitt kapitel i samma bok om tre ungdomsverksamheter, vilkas företrädare intervjuats. Syftet är att ta reda på hur man i dessa tre ungdomsverksamheter beskriver manlighet och hur man i förlängningen bidrar till konstruktionen av kön hos de ungdomar man arbetar med. I två av verksamheterna är det socialtjänsten som definierar det individuella problemet och beviljar insatsen, som till övervägande del är frivillig. Samtliga informanter beskriver pojkarnas fäder som frånvarande, antingen rent faktiskt eller i form av en förlorad fadersauktoritet i familjen. Fadernas frånvaro eller otillräcklighet anses ha lett till att pojkarna saknar manliga förebilder, vilket är den brist man ser som en av sina viktigaste uppgifter att kompensera. Författaren beskriver stora likheter i målgrupp och metoder för verksamheterna: "De tre verksamheterna beskrivs vid intervju-

erna som skapade och drivna *av* män *för* pojkar och kan förstås som i hög grad *syftande* till att stärka och utveckla en manlig identitet." (s 142).

Författaren konstaterar att den manlighet som konstrueras i de tre verksamheterna skiljer sig från den "nya" manlighet som lyfts fram av både lagstiftare, akademiker och praktiker genom att omsorg, reflektion, känslor och närhet lyser med sin frånvaro. Ungdomsverksamheterna präglas istället av en mycket traditionell mansbild, där vikten av att acceptera en hierarkisk ordning och överskrida sin rädsla för att uppnå kontroll, styrka och en vältrimmad kropp är central. I verksamheterna definieras manlighet i förhållande till sin motsats, i detta fall det som anses vara omanligt och kvinnligt. Att vara klen, svag, rädd och överviktig liksom att gråta ses som problematiska egenskaper, enligt författaren.

8 Pojkar och flickor som placeras utanför hemmet

Om barn eller ungdomar behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna ska socialtjänsten erbjuda dem plats i familjehem (tidigare kallat fosterhem) eller hem för vård eller boende (HVB-hem). Socialtjänsten ska i första hand överväga om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående. Mot bakgrund av att socialtjänsten i första hand ska erbjuda frivilliga insatser med stöd av Socialtjänstlagen (2001:453) (SoL), är ambitionen att placeringen utanför hemmet ska göras med föräldrarnas samtycke. Om barnet fyllt 15 år tas också hänsyn till barnets samtycke. Om samförstånd med föräldrarna och ungdomen inte kan nås har socialnämnden i vissa fall möjlighet att använda sig av tvångsåtgärder för att skydda barn och ungdomar enligt Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). (Översikt om lagbestämmelser ur Linderot, 2004.)

2 § LVU, som reglerar så kallade "miljöfall", lyder: "Vård skall beslutas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas." "Brister i omsorgen" gäller de situationer då barnets behov av känslomässig trygghet och stimulans inte tillgodoses till exempel på grund av föräldrarnas missbruk eller psykiska problem. Ett barn kan bli omhändertaget upp till 18 års ålder utifrån denna bestämmelse.

LVU kan även bli aktuell i de situationer då den unge utsätter sig själv för risker, så kallade "beteendefall" enligt 3 §: "Vård skall också beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende..." "Socialt nedbrytande beteende" innebär att den unge betar sig på ett sätt som avviker från grundläggande normer i samhället, till exempel att ungdomen prostituerar sig eller vistas i missbruksmiljö. Bestämmelsen kan vara tillämplig för ungdomar upp till 20 års ålder.

Socialtjänsten har ansvar för att barnet eller ungdomen får god vård under placeringen. Minst var sjätte månad skall socialnämnden överväga om vården fortfarande behövs. Har ett barn varit placerat i samma familjehem under minst tre år skall socialnämnden ta ställning till om det finns skäl för att ansöka om att flytta över vårdnaden till familjehemsföräldrarna. Vården ska upphöra när vård med stöd av LVU inte längre behövs, eller då den unge uppnår den ålder då bestämmelsen inte längre är tillämplig.

Familjehem kan delas upp i tre typer: jour- och beredskapshem; släkting- och närståendehem; traditionella eller "främmande" familjehem. Institutio-

ner kan också delas upp i tre typer: HVB-hem i enskild regi, HVB-hem i offentlig regi och särskilda ungdomshem. För ungdomar som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn och som uppfyller kriterierna i 3 § LVU ska det enligt 12 § LVU finnas särskilda ungdomshem, som även kallas § 12-hem. Vid särskilda ungdomshem kan ungdomarna förutom att vistas på låst avdelning även avskiljas och visiteras.

I den mån svensk forskning har ägnat sig åt social barnavård ur ett köns- perspektiv, har man främst intresserat sig för tonårsflickor som vårdas med tvång utanför hemmet och speciellt i särskilda ungdomshem. Inför läsningen vill vi återigen påminna om att något fler pojkar än flickor omfattas av social barnavård, även när det gäller placeringar utanför hemmet, att öppenvårds- insatser är minst dubbelt så vanligt som placeringar utanför hemmet och att frivilliga placeringar är mer än dubbelt så vanligt som placeringar med tvång. Även om tonåringarna är i majoritet när det gäller placeringar utanför hem- met, sker de flesta placeringar i familjehem och inte på institution.

Statistik om placeringar utanför hemmet

Drygt 19 000 barn och unga, varav 53 procent pojkar, var någon gång under 2002 placerade utanför hemmet (Socialstyrelsen, 2003). Tre fjärdedelar var frivilligt placerade enligt Socialtjänstlagen och en knapp tredjedel var place- rade enligt LVU någon gång under året. (Här finns en viss överlappning som beror på att ett och samma barn kan ha haft flera olika insatser under året, både SoL- och LVU-insats.)

Familjehem är den vanligaste placeringsformen. I hem för vård eller bo- ende (HVB) i offentlig och enskild regi är tre fjärdedelar frivilligt placerade. I särskilda ungdomshem är nio av tio placerade med tvång, vilket för fler- talet sker genom LVU och för ett fåtal genom Lagen (1998:603) om verkstäl- lighet av slutna ungdomsvård (LSU). Särskilda ungdomshem har högre per- sonaltäthet och större tillgång till läsbara platser i jämförelse med HVB- hem.

En del av institutionsvården för ungdomar bedrivs på enkönade institu- tioner eller avdelningar. I slutet av år 2003 fanns ca 360 HVB-hem för barn och unga med knappt 3 000 platser. (Samtliga uppgifter om HVB-hem i detta stycke är ungefärliga eftersom de varierar under året, källa: HVB-registret, 2003). En tiondel av platserna var avsedda för flickor medan två tiondelar var avsedda för pojkar. Övriga platser var inte könsbestämda, inkluderat HVB-hem som är avsedda för yngre barn med föräldrar eller mammor. I slutet av år 2003 hade de 34 särskilda ungdomshemmen 711 platser (SiS, 2004). Nio av tio platser fanns på enkönade avdelningar. 24 procent av plat- serna var avsedda för flickor och 64 procent för pojkar.

Totalt sett är skillnaderna inte så stora mellan pojkar och flickor vad avser placeringar. Det är emellertid en övervikt för pojkar när det gäller LVU-in- satser, framför allt i särskilda ungdomshem. Övervikten för pojkar är med

andra ord störst i den mest resurskrävande placeringsformen. Könsfördelningen framgår av tabell 11.

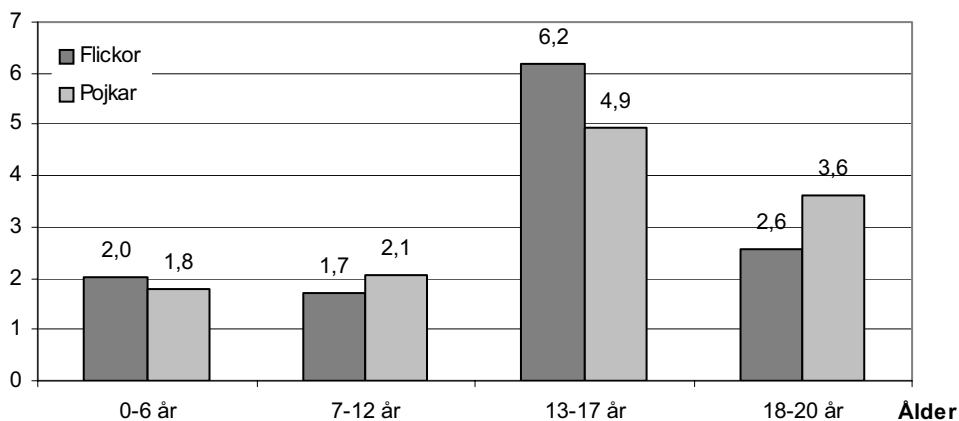
Tabell 11. Barn och unga 0–20 år som någon gång under 2002 var placerade utanför hemmet efter placeringsform. Antal placerade barn och unga (avrundat till hela hundratal) och andel barn och unga av befolkningen som var placerade (procent)

Placeringsform	Antal barn 0–20 år		Andel av befolkningen 0–20 år (procent)		
	Totalt	Andel pojkar (procent)	Totalt	Pojkar	Flickor
Familjehem	12 400	50	0,6	0,5	0,6
Särskilda ungdomshem	1 300	67	0,1	0,1	0,0
HVB	5 700	55	0,3	0,3	0,2
Annat	600	52	0,0	0,0	0,0

Källa: Bearbetning av uppgifter från Registret över socialtjänstens insatser för barn och unga (2003) och befolkningsuppgifter från SCB (2003). Utgör underlag även för Socialstyrelsen (2004).

Könsfördelningen bland de barn som placeras utanför hemmet är relativt jämn om man inte tar hänsyn till barnens ålder. Det finns en åldersrelaterad könsskillnad bland barn med påbörjade placeringar under 2002. Flickor dominerar särskilt i tonåren, men även något i åldern noll till sex år, om man ser till deras andel av befolkningen. I övriga åldrar dominerar tvärtom pojkarna (diagram 1).

Antal barn per 1000 i befolkningen

Diagram 1. Antal flickor och pojkar per 1 000 i befolkningen med påbörjade placeringar år 2002

Källa: Bearbetning av uppgifter från Registret över socialtjänstens insatser för barn och unga (2003) och befolkningsuppgifter från SCB (2003). Utgör underlag även för Socialstyrelsen (2004).

Ökningen av tonårsplaceringar under 1990-talet ur ett könsperspektiv

Tommy Lundström och Bo Vinnerljung (2001), båda forskare i socialt arbete, har studerat utvecklingen av placeringar utanför hemmet under 1990-talet, vilket man kan läsa om i en antologi av Kommittén Valfärdsbokslut. Under 1990-talet ökade antalet barn som påbörjade placeringar utanför hemmet med 33 procent om siffrorna relateras till befolkningen. Uppgången består nästan uteslutande av att fler tonåringar placerades, men könsfördelningen har inte förändrats. Den har varit förvånansvärt stabil allt sedan 1982 med en svag övervikt för pojkar (Vinnerljung m.fl., 1999).

Lundström och Vinnerljung pekar på två förändringar under 1990-talet som kan förklara ökningen i placeringar av tonårspojkar. Den ena är de förändringar i regler och praxis för åtalsunderlåtelse som har lett till att antalet ungdomar som av domstol överlämnas till vård enligt Socialtjänstlagen har ökat mycket kraftigt under den senare hälften av 1990-talet (BRÅ, 2000b). Den andra förändringen är att huvudmannaskapet för särskilda ungdomshem överfördes från kommun och landsting till staten 1994. Tidigare hade det rått brist på vårdplatser för kriminella och missbrukande unga, men nu ökade tillgången på platser samtidigt som de blev mer tillgängliga för kommunerna genom centraliserad intagning. Placeringar på särskilda ungdomshem ökade vid samma tid, troligen till följd av en uppdämd efterfrågan (Vinnerljung m.fl., 1999).

Det är svårare att förklara ökningen av placerade tonårsflickor, trots att den var ungefär lika stor som för tonårspojkar (Lundström & Vinnerljung, 2001; Lundström & Sallnäs, 2003). Vi vet inte skälen till placeringarna, inte heller om ökningen avspeglar ökade problem i denna grupp och/eller en förändring av problembilden. Ökningen kan avspegla att allt fler flickor placeras av typiska "pojkskäl" som asocialt beteende eller att allt fler flickor placeras av skäl där flickor även tidigare varit i övervikt, som konflikter och relationsproblem i familjen, utstötningar och rymningar. I en enkätundersökning till landets kommuner som Socialstyrelsen gjorde var störda familjerelationer det vanligaste problemet hos de ungdomar som fått en insats från socialtjänsten (Socialstyrelsen, 1998). Kommunerna hävdade att detta problem har ökat 1993–1996, men uppgift om könsfördelningen bland ungdomarna saknas.

När man försöker förstå ökningen av placerade tonårsflickor blir det tydligt hur lite systematisk kunskap det finns om skälen till placeringar av barn och unga, särskilt vad gäller könsrelaterade mönster, konstaterar Lundström och Sallnäs (2003).

Socialstyrelsen (2004, s 92–97) gjorde en uppföljning av Tommy Lundströms och Bo Vinnerljungs resultat genom att studera påbörjade placeringar utanför hemmet 1994–2002. Studiens syfte är att undersöka:

- om utvecklingen från 1990-talet håller i sig med en fortsatt jämn könsfördelning bland tonåringar som placeras utanför hemmet,

- om överrepresentationen i placeringar utanför hemmet skiljer sig åt mellan flickor och pojkar med invandrarbakgrund,
- om ökningen av placeringar skiljer sig mellan flickor och pojkar beroende på invandrarbakgrund under 1994–2002.

Bland tonåringar med påbörjade placeringar har andelen flickor ökat stadigt år 1994–2002 från 49 till 56 procent (diagram 2). Från och med år 2000 märks en tydlig ökning av andelen flickor. Det tycks med andra ord som om utvecklingen från 1990-talet *inte* håller i sig, andelen flickor bland tonåringar som placeras utanför hemmet har ökat. Men vi vet ännu inte om detta är en tillfällig trend eller avvikelse eller om det är en mer stadigvarande förändring.

**Andel flickor,
procent**

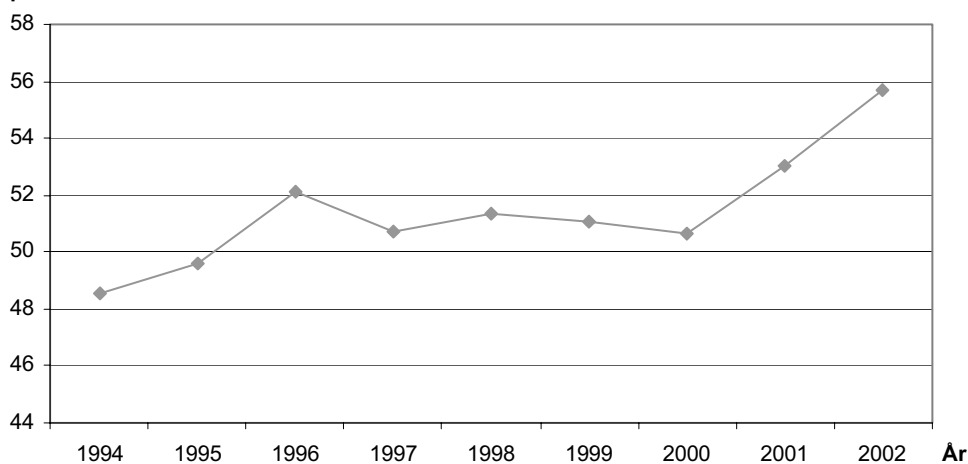

Diagram 2. Andel flickor av tonåringar med påbörjade placeringar 1994–2002 per 1 000 i befolkningen

Källa: Bearbetning av uppgifter från Registret över socialtjänstens insatser för barn och unga (2003) och befolkningsuppgifter från SCB (2003). Utgör underlag även för Socialstyrelsen (2004).

I samma undersökning studerade man också om det finns skillnader mellan inrikes födda barn med inrikes födda föräldrar och barn med invandrarbakgrund (i denna grupp ingår utrikes födda barn och barn vars födelseland är okänt, liksom inrikes födda barn med minst en förälder som är född utomlands eller vars födelseland är okänt). Det är känt sedan tidigare att barn med invandrarbakgrund löper större risk att placeras utanför hemmet (Socialstyrelsen, 1995a och 1998; Vinnerljung m.fl., 2001), något som bekräftades av denna studie. Men trots sin överrepresentation svarar barn med invandrarbakgrund för en liten andel av alla barn som placeras utanför hemmet. Inrikes födda barn med inrikes födda föräldrar är i stor majoritet. Överrepresentationen av barn med invandrarbakgrund kan, åtminstone delvis, förklaras av att denna grupp har en mer utsatt social och ekonomisk situation (jfr Socialstyrelsen, 1995a; Lundström & Sallnäs, 2003).

Men man fann också att flickor löper lika stor risk som pojkar att placeras utanför hemmet inom respektive grupp. Risken är alltså lika liten eller stor oberoende av om barnen är inrikes födda med inrikes födda föräldrar eller om det är barn med invandrarbakgrund. Överrepresentationen i placeringar utanför hemmet skiljer sig alltså *inte* åt mellan flickor och pojkar med invandrarbakgrund.

Så till den sista frågeställningen, om ökningen av placeringar under 1994–2002 skiljer sig mellan flickor och pojkar beroende på om de själva och deras föräldrar är inrikes eller utrikes födda. Resultaten visar att flickplaceringar har ökat mer än dubbelt så mycket som pojkplaceringar bland inrikes födda tonåringar med inrikes födda föräldrar. 1994 placerades lika många pojkar som flickor i denna grupp om man ser till deras andel av befolkningen, men nu placeras fler flickor. För tonåringar med invandrarbakgrund har flickplaceringarna ökat under tidsperioden, medan pojkplaceringarna är i stort sett oförändrade. Numera är det minst lika vanligt att flickor som pojkar placeras i denna grupp. (För sifferuppgifter och diagram, se Socialstyrelsen 2004, s 92–97).

Resultaten tyder på att placeringar av tonårsflickor har ökat mer än placeringar av tonårspojkar oberoende av om tonåringarna har invandrarbakgrund eller inte. Tonårsflickor med invandrarbakgrund är den grupp där placeringar utanför hemmet har ökat mest.

Sammanbrott och återplaceringar

Det finns en viss rundgång i systemet för barn som placeras utanför hemmet. Det händer att placeringar avbryts i förtid i strid med socialtjänstens planer, så kallade sammanbrott, men också att hemgången från familjehem eller institutionsvård efter en tid leder till ny placering, så kallade återplaceringar.

Omfattningen av sammanbrott säger i vilken grad som planerad vård överhuvudtaget är genomförbar, konstaterar Bo Vinnerljung, Marie Sallnäs och Pia Kyhle Westermark (2001) i en omfattande studie av sammanbrott i tonårsplaceringar. Sammanbrott säger inte i sig något om insatsens resultat eller konsekvenser. Men forskarna hänvisar till en rad studier, såväl svenska som internationella, som visar att sammanbrott är oönskade och smärtsamma erfarenheter för ungdomar och har en demoraliserande påverkan på både socialarbetare och fosterföräldrar. Internationella studier visar även att sammanbrott under tonårstiden och de skolbyten som ofta blir följderna försvårar omhändertagna barns chanser att klara skolan och få en utbildning. Det kan också finnas ett samband mellan graden av sammanbrott och vårdens resultat. Vinnerljung, Sallnäs och Westermark refererar stora internationella studier som har visat att program för behandling av asociala tonåringar med många avhopp ger generellt sämre resultat.

En undersökning av sammanbrott i tre kommuners familjehemsplaceringar

visade att 44 procent av placeringarna bryter samman utan några signifikanta skillnader mellan flickor och pojkar (Socialstyrelsen, 1995b). Vinnerljung, Sallnäs och Westermarks (2001) rikstäckande studie av ett urval motsvarande 70 procent av alla tonårsplaceringar år 1991 visade däremot att risken för sammanbrott i familjehem var större för flickor än för pojkar. Det var den enda placeringsformen där kön som enskild variabel hade ett signifikant samband när andra bakgrundsfaktorer som ålder, uppväxtförhållanden, problembild och tidigare vårderfarenhet hölls konstanta. Sammanbrott var minst förekommande i släktinghem och §12-hem (en knapp femtedel) och mest förekommande i "vanliga" fosterhem (två femtedelar). Asocialt beteende ökade risken för sammanbrott, men mellan flickor och pojkar med asocialt beteende fanns inga sådana skillnader när andra bakgrundsfaktorer hölls konstanta.

Vinnerljung, Sallnäs och Westermark diskuterar om den högre risken för sammanbrott för familjehemsplacerade flickor kan bero på att deras relationer med föräldrarna skiljer sig från familjehemsplacerade pojkars. De hänvisar till en djupstudie av en mindre grupp tonårsplaceringar i familjehem, där konflikterna mellan barn och ursprungsmamma var större och svårare för flickorna än för pojkarna (Lindén, 1998). Flickorna blev mer avvisade av sina mödrar. I studien hade relationerna mellan flickorna och deras mödrar en avgörande påverkan på vad som hände både i fosterhemmet och efter placeringen. (Vi återkommer till dessa resultat i nästa avsnitt om familjehem.)

Efter omkring var tredje återförening av barn och föräldrar placeras barn utanför hemmet igen inom ett respektive två år, enligt två stora registerundersökningar (Vinnerljung, Sallnäs & Westermark, 2001; Vinnerljung, Hjern & Öman, 2004). För tonåringar hade barnets kön inget samband med återplacering när andra bakgrundsfaktorer hölls konstanta (Vinnerljung, Sallnäs & Westermark, 2001). Risken för tonåringars återkomst till vård var störst bland asociala 13–14-åringar, främst pojkar. De utgör en stor andel av alla tonåringar som placeras på institution.

Kön verkar inte påverka risken för återplacering för barn upp till sju respektive nio år (Vinnerljung, Hjern & Öman, 2004; Vinnerljung, Öman & Gunnarson, 2004). För äldre barn fanns en svag ökning av risken för återplacering om barnet var en pojke. Ökningen blev större tillsammans med andra riskindikatorer som att pojken är en tonåring som kommer hem efter kort vårdtid till en ensamstående mamma som får socialbidrag (Vinnerljung, Öman & Gunnarson, 2004).

Barn i familjehem

Det är sparsamt med svensk fosterbarnsforskning, som anlägger ett köns- perspektiv när det gäller barnen eller ser till interaktionen mellan ålder och kön. I detta avsnitt tar vi upp studier om barn i familjehem som berör kön

och pekar ut en riktning för var skillnader kan sökas utan att ha könsskillnader i fokus för analys.

Ett av de mest kända forskningsprojekten om familjehemsvård och fosterbarn, "Barn-i-kris projektet", omfattade 89 barn i åldern 0–16 år som placerades i fosterhem (familjehem) av Malmö kommun i början av 1980-talet. Från detta projekt finns flera böcker, som handlar om de olika berörda parterna, socialsekreterarna, föräldrarna, fosterföräldrarna och barnen 0–16, men de flesta publicerades före 1992, som är gräns för att få komma med i denna litteraturgenomgång. Den senast publicerade boken från projektet är Gunilla Lindéns (1998) doktorsavhandling *Att bli fosterbarn i tonåren*. Hon gör inte någon explicit analys av könsskillnader men visar på en skillnad. Endast 7 av de 27 tonåringar, som intervjuades i början av sin familjehemsplacering, var kvar efter två år. De andra hade flyttat därifrån av olika anledningar. Fyra pojkar men ingen flicka hade fått flytta tillbaka hem, det vill säga hade tagits emot av sina mödrar. Gunilla Lindén skriver: "En tolkning är att mor-dotter-konflikten i adolescensen har starkare genomslag än konflikten mellan mödrar och söner." (s 232). Det visade sig också att det var övervägande flickor, som hade blivit "utkastade" av fosterföräldrarna.

Detta kan jämföras med några av de siffror som redovisas i den tidigare nämnda rapporten *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution* (Vinnerljung m.fl., 2001). Där framkommer få könsskillnader utom vad gäller familjehemsplaceringar, som inte är släktingplaceringar, där det för flickors del är signifikant större andel sammanbrott än för pojkar.

Gunvor Andersson (2002) gör vissa reflektioner över dylika skillnader i artikeln "Fosterbarn ur ett könsperspektiv". Hon associerar bland annat till sin egen tidigare forskning om relationen mellan små barn, föräldrar och fosterföräldrar:

"Pojkarna hade större anpassningssvårigheter och bibehöll en mer exklusiv anknytning till sina mödrar. Pojkarnas mödrar var mer negativa till fostermödrarna och upplevde dem som rivaler. Pojkarnas fostermödrar hade en mer oförsonlig inställning till mödrarna och hade en tendens att se minskad kontakt som en lösning på barnens problem." (s 35–36)

Hon funderar över vad det kan bero på att flickornas mödrar, i motsats till pojkarnas, inte kände sig hotade av barnens nya relationer och att flickornas fostermödrar inte hade någon strävan att bryta flickornas gamla relationer – så som de hade för pojkarnas del. Mammorna tycks ha svårare att överlåta omsorgen om sina söner till en fostermamma. Det tycks finnas en tendens till konkurrens mellan mamma och fostermamma om pojkars kärlek. Dylika iakttagelser har emellertid inte bekräftats i annan forskning, vilket kan bero på att det är sällsynt att anlägga ett könsperspektiv på små barn. Det kan möjligen vara så att den starka(re) känslomässiga position små pojkar har i

familj och fosterfamilj också är en förklaring till att sammanbrotten i familjehem är färre för tonårspojkar än för tonårsflickor, trots att de förra vanligen står för mer våld och kriminalitet.

I en studie av 22 tioåringar i pågående familjehemsvård, där såväl barn som fosterföräldrar intervjuades, lyfter Gunvor Andersson (2002) bland annat fram fosterföräldrarnas syn på bekymmer med barnen. Av de sex barn, som det inte var några som helst bekymmer med, var fem flickor och fosterföräldrarna var nöjda med hur de hanterat sin egen kontakt med barnens föräldrar. I mellangruppen med måttliga bekymmer fanns lika många pojkar som flickor. Beträffande tio barn var det stora problem, fosterföräldrarna hade mycket att säga om problem, inlärningsproblem och/eller beteendeproblem, och professionella kontakter. Åtta av dem var pojkar och det fanns en tendens, som kan relateras till det förut sagda, nämligen att fosterföräldrarna tyckte att skolan överdrev problemen, att det var pojkarnas relation till mamman som ställde till bekymmer för dem. Mammans krav på kärlek blev konfliktfyllt för pojkarna, som förmodades vara mer fästa vid sina fosterföräldrar eller sin fostermamma. Författaren konstaterar att det kan skönjas i intervjuerna att det var besvärligare för fostermammorna att samarbeta med de här pojkarnas mammor än med flickornas. Hon konstaterar också att i den mån flickorna beskrevs ha problem, märktes det mest hemma (i familjehemmet) och placerades *inom* flickan, medan pojkarnas problem i större utsträckning utspelades i omvärlden, där orsakerna till problemen också placerades. Medan fosterföräldrarna tyckte att skolan överdrev pojkarnas problem, var det tvärtom för flickorna.

När tioåringarna i familjehem själva intervjuades visade det sig också, inte oväntat, att skolan var ett större problem för pojkarna (Andersson, 2001a). De flesta av flickorna trivdes i skolan och var nöjda med sina skolprestationer. Pojkarna var inte lika nöjda med skolan, en minoritet tyckte att skolan var bra och en majoritet berättade om egna uppförandeproblem. Både flickor och pojkar hade stödundervisning, men det var bara pojkar som gått i specialklass och särskola. I de fall fosterföräldrarna noterade allvarliga inlärningsproblem hos flickor fick de inte gehör för det från skolan.

I artikeln "Fosterbarns skolgång och utbildning" gör Bo Vinnerljung (1998) en översikt över forskningen på området. Internationella forskningserfarenheter visar att fosterbarn i pågående vård är svagpresterande i skolan jämfört med jämnåriga i normalbefolkningen. Han vill föra upp fosterbarns skolgång/utbildning på dagordningen, som en angelägen men utforskad fråga i vårt land. Även om empirin är för gammal för att ingå i denna litteraturgenomgång, är hans egen doktorsavhandling (1996b) *Fosterbarn som vuxna* värd att nämna. Där användes bland annat registerdata om utbildning för 107 före detta fosterbarn och både kvinnorna och – i synnerhet – männen visade sig ha påtagligt lägre utbildningsnivå än jämnåriga barn till "icke-fackutbildade arbetare" i SCB:s statistik. Samma doktorsavhandling visar

också att fler män än kvinnor, som växt upp i familjehemsvård, hade hälso-
problem, var registrerade för brott och som "fall" hos Kronofogdemyndig-
heten.

Gunvor Anderssons långtidsuppföljning av *Små barn på barnhem* (Anders-
son, 1984) påbörjades vid en tidpunkt som egentligen ligger utanför vårt
uppdrag. Men eftersom den, liksom Vinnerljungs avhandling, ger kunskap
om den generellt sett utforskade frågan om vårdens utfall har vi valt att
ändå ta med den. Barnen i studien har följts upp 3 och 9 månader efter
barnhemsvistelsen samt 5, 10, 15 och 20 år senare. De flesta av de (26) barn
som placerades på barnhem någon gång under en tvåårsperiod i början av
1980-talet, var 0–4 år vid placeringen och stannade på barnhemmet minst
fyra veckor, kom förr eller senare också att få erfarenhet av familjehemsvård.
I 20–25-årsåldern kunde de före detta fosterbarnen kategoriseras i tre lika
stora grupper (se t ex Andersson, 1999, 2005): I gruppen med en god social
situation och psykiskt välbefinnande var det lika många pojkar som flickor.
Mellangruppen, där det fanns fler flickor än pojkar, hade en acceptabel so-
cial situation, även om perioder av arbete varvades med sjukskrivning och
arbetslöshet. De hade alla något att säga om sin brist på psykiskt välbefin-
nande, men de var inte kända för missbruk eller kriminalitet. I den grupp
som hade sämst social anpassning i den meningen att de till exempel var
kända för missbruk och kriminalitet och varit placerade på ungdoms-
institution, var nästan alla pojkar. Några av dem betonade att de inte ville
känna efter hur de mätte, "trängde bort" sina känslor. Det är i linje med
andra undersökningar, som visar att det är vanligare att flickor riktar be-
kymmer inåt och reagerar med psykiska problem, medan det är vanligare
att pojkar riktar bekymmer utåt och reagerar med våld och kriminalitet. Man
kan dra den försiktiga slutsatsen att det är tämligen vanligt att barn i sam-
hällsvård även som unga vuxna har bekymmer av olika slag, men att dessa
bekymmer tar sig olika uttryck för män och kvinnor. Det händer lättare att
kvinnors bekymmer förblir fördolda för omvärlden.

Gunvor Anderssons forskning tyder också på att det råder en relativt tra-
ditionell arbetsfördelning mellan fosterföräldrar. Barnen är ofta fostermam-
mans uppgift på hel- eller deltid (Andersson, 2001b; jfr Höjer, 2001).

Osynliggör LVU flickors behov och rättigheter?

"Vård skall ... beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en
påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel,
brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende." Så ly-
der 3 § i Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).
Av de unga som var placerade någon gång under 2002 enligt denna paragraf
var andelen pojkar 62 procent (Socialstyrelsen, 2003). Denna paragraf an-
vänds nästan uteslutande för ungdomar. Yngre barn LVU-placeras nästan
enbart enligt 2 § som gäller brister i hemmiljön.

Astrid Schlytter (1999, se även 2000) har granskat samtliga länsrättsdomar från 1994 om vård med stöd av 3 § LVU för tonåringar. Detta beslut fattades i 293 domar, varav nästan tre fjärdedelar gäller pojkar. Lagen ska vara könsneutral, liksom hur den tillämpas. Men så är det inte i praktiken, enligt Schlytters granskning. Istället osynliggörs flickors behov och rättigheter på två sätt, både genom lagens konstruktion och dess tillämpning.

Schlytter visar att tjugo flickor och en pojke dömts till vård på grund av "annat socialt nedbrytande beteende" trots att deras problematik inte omfattas av förarbetena. Hälften av dessa flickor anses ha psykisk störning och vara självmordsbenägna. Övriga omhändertas antingen för att de har en aktiv sexualitet som anses självdestruktiv och/eller icke-önskvärd, något som inte förekommer för pojkarna i materialet, eller på grund av problem i familjen som bristande omsorg och misshandel.

Lagstiftarens innebörd av "annat socialt nedbrytande beteende" omfattar inte flickors typiska problematik eftersom lagen kräver en aktiv handling som ska uttrycka ett normbrott, hävdar Schlytter. Lagens konstruktion utgår från den typ av problematik som är vanligare hos pojkar, vilket medför att flickor diskrimineras. Att inte äta, att skära sig och att vara sexuellt destruktiv är för flickor lika viktiga uttrycksmedel som våld, aggressivitet och dylikt är för pojkar, enligt Schlytter. Hennes slutsats är att lagen bör ändras och bygga på vetenskapligt baserade kunskaper om och för flickor.

Astrid Schlytter påtalar en lucka i lagen för flickor som har gjort upprepade självmordsförsök och av psykiatrin anses ha en psykisk störning. De anses inte alltid ha en allvarlig psykisk störning som är grund för vård enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård (LPT) och de är heller ingen målgrupp för LVU.

De domar där ungdomarna ansågs ha ett missbruk (36 flickor och 56 pojkar) visar att flickor har betydligt mindre alkoholkonsumtion och mindre omfattande drogproblem än pojkar när samhället ingriper, enligt Schlytter. Missbruket fastställs dessutom på olika sätt. För pojkar dokumenteras den faktiska alkoholkonsumtionen. För flickor är en lång rad företeelser och inte alkoholkonsumtionen i sig avgörande, hävdar Schlytter:

"Händelser som att hon är skrikig, uppträder provokativt eller våldsamt, har samlag med flera pojkar eller blir misshandlad används både för att visa att flickan utsätter sin hälsa för en påtaglig risk att skadas och som underlag för att säkerställa själva alkoholkonsumtionen. Har flickan exempelvis samlag med flera pojkar på samma fest eller utsätts för våld, anses det manifesteras att hon inte har kontroll över sig själv, vilket kopplas till berusningen. För flickor kompletteras eller ersätts sådana andra företeelser dokumentationen av alkoholkonsumtionen." (Schlytter, 2000, s 112)

Slutsatsen är att rådande bevisnormer följs i pojksdomarna medan avvikelserna är stora i flickdomarna. Medan flickors möjliga eller faktiska sexuella

beteende spelar en central roll för dokumentationen av alkoholkonsumtionen, saknar domarna beskrivningar av pojkars sexualitet och deras roll i en sexualitet som inte är önskvärd för flickor. Det synsätt som förmedlas är att det är de unga kvinnornas ansvar att sätta gränser för pojkars och mäns sexualitet, vilket bidrar till att osynliggöra pojkars/mäns ansvar för eventuellt sexuellt utnyttjande och att skuldbelägga flickor, hävdar Schlytter.

Astrid Schlytters studie pekar på två sätt att diskriminera flickor: dels genom att inte alls ta hänsyn till könsskillnader, dels genom att ta hänsyn till könsskillnader på fel sätt. Flickor diskrimineras genom lagens konstruktion på så sätt att den utgår från problem som är vanligare bland pojkar och därmed inte är tillämplig på problem som är vanligare bland flickor. Men flickor diskrimineras också genom tillämpningen av LVU på så sätt att man utgår från traditionella föreställningar om hur en flicka bör bete sig (att inte vara skrikig eller uppträda provokativt eller ha samlag med flera pojkar) snarare än vetenskapligt grundad kunskap om vad som skadar flickor. Att bli misshandlad är visserligen skadligt och att ha samlag med flera pojkar kan vara det, främst beroende på om flickan upplever det som önskvärt eller inte, det vill säga om det utgör ett övergrepp eller inte. Men denna fråga ägnas inte något intresse. Genom att inte alls synliggöra pojkars roll i en sexualitet som inte är önskvärd för flickor läggs ansvaret för övergreppet på offret.

Flickorna i fokus – Kunskaps- och verksamhetsutveckling för särskilda ungdomshem

De särskilda ungdomshemmen är den enda delen av social barnavård som har statligt huvudmannaskap. Statens institutionsstyrelse (SiS) har varit huvudman för de särskilda ungdomshemmen sedan 1994. SiS har uppmärksammat könsperspektivet genom att satsa på kunskaps- och verksamhetsutveckling. Detta är ett resultat av både ökad kunskap och politisk styrning. I ADAD-intervjuerna rapporterar flickorna större problem och sämre situation än pojkarna på de flesta områden (SiS, 2001a, 2002a, 2003a), något som även lyfts fram i tidigare undersökningar (Forsling, 1987, 1992, 1994). Regeringen har ställt krav på SiS att uppmärksamma och integrera könsperspektivet i verksamheten (Socialdepartementet, 1996, 1997a, 1997b, 1999). Senare har man övergått till kravet att tillgodose pojkars och flickors särskilda behov av vård (Socialdepartementet, 2000, 2001, 2002). SiS har formulerat ett handlingsprogram för sitt jämställdhetsarbete (SiS, 1998) och formulerat målet att könsperspektivet ska beaktas i allt behandlings- och utvecklingsarbete (SiS, 2000, 2001b, 2002b, 2003b). Dessutom finns ett policyprogram för jämställdhetsarbetet som gäller klienterna, personalen, ledningen samt forskning och utveckling (SiS, 2002c).

Rapporten *Flickorna i fokus* (Knudsdotter & Wihlborg, 2002) utgjorde ett underlag för verksamhetsplaneringen. Syftet var en samlad bild av flickors

situation och behov i särskilda ungdomshem utifrån SiS statistik och utredningar samt intervjuer med verksamhetsföreträdare. Enligt denna rapport fick institutionerna i uppdrag att tillgodose flickors specifika behov av behandling och att inrätta platser avsedda enbart för flickor redan i verksamhetsplanen för det första året. Sven Forsling (1987, 1992, 1994) hade i en rad rapporter pekat på flickors svårare problem. Hans slutsats var att flickorna fick litet utrymme för att bearbeta sin problematik i de starkt pojkdominerade behandlingsgrupperna och föreslog att det skulle startas nya behandlingsgrupper för enbart flickor (Forsling, 1994). Han ansåg däremot inte att det fanns behov av könsuppdelning på utredningsavdelningarna, eftersom erfarenheten var att flickor gavs likvärdigt utrymme i utredningsarbetet.

SiS fattade ett policybeslut i verksamhetsplanen för år 2000 att flickor och pojkar bör vårdas på separata avdelningar, men att undantag kan göras för skolpliktiga ungdomar när det anses vara befogat av behandlingsskäl (SiS, 2000). Myndighetens långsiktiga mål är att flickor och pojkar ska vårdas var för sig om det inte finns behandlings- eller utredningsskäl däremot. Regeringens krav att vårdinsatserna ska differentieras ytterligare för flickor och unga kvinnor med missbruksproblem är delvis ett stöd för behandling i enkönade grupper, men det kom efter policybeslutet (Socialdepartementet, 2002). Utöver detta finns inga dokumenterade krav på behandling i enkönade grupper från regeringens sida.

SiS policybeslut tycks framförallt vara resultatet av ökad kunskap om flickors situation. Argumenten att blandade avdelningar å ena sidan leder till att flickor far illa och inte får sina behov tillgodosedda, å andra sidan är en mer naturlig behandlingsmiljö förekommer bland personalen (Knudsdotter & Wihlborg, 2002; Runquist, 1997). Argumentet att könsuppdelad verksamhet skyddar flickor från pojkars sexuella övergrepp och trakasserier hade också betydelse, ett antal sådana fall hade förekommit på institutionerna. Dessutom hävdar företrädare för SiS att socialtjänsten efterfrågar avdelningar för enbart flickor i stor utsträckning, särskilt för flickor som utsatts för sexuella övergrepp (Knudsdotter & Wihlborg, 2002). Andelen platser på avdelningar eller institutioner avsatta för enbart flickor har från 1995 till 2003 ökat från 14 till 24 procent. Andelen flickor i ungdomshemmen har legat relativt konstant genom åren, cirka 30 procent.

En slutsats i rapporten *Flickorna i fokus* är att strukturerade program för att behandla utagerande ungdomar inte utvecklas och används lika mycket för flickor som för pojkar i särskilda ungdomshem (Knudsdotter & Wihlborg, 2002). Vården av flickor bygger mer på relationstänkande. Manualbaserade program som bygger på kognitiv beteendeterapi behöver prövas som ett komplement, eftersom forskning visar att i stort sett samma metoder fungerar i vården av utagerande flickor som pojkar, enligt författarna.

Bemötande och behandling i särskilda ungdomshem

Berit Andersson (1998, se även 2000) som är forskare i sociologi har i sin rapport *Ett §12-hem för flickor* studerat vad som händer då en institution för tvångsvård av ungdomar övergår från könsintegrerad intagning till att ta emot enbart flickor. Hur uppfattas flickornas specifika problem? Och hur förändras behandlingen vid övergången till flickinstitution? Studien baserar sig på intervjuer, enkäter, observationer och akter.

Före övergången till flickinstitution visade en enkät att personalen upplevde olika sorters svårigheter med att arbeta med pojkar respektive flickor. Personalen ansåg att flickornas problem var svårare att behandla än pojkarnas, därför att de ansågs ligga "djupare" och för att flickorna ansågs vara mer krävande att hantera. Berit Andersson (1998, s 8) sammanfattar resultaten:

"Pojkar uttrycker sig med våld och hot"	"Flickor bär saker inom sig"
"... utagerande, impulsstyrda"	"... ett psykiskt djupare plan"
"... mer asociala, störiga, kriminella"	"... mer utsatta för sexuella övergrepp"
"... provokativ aggressivitet"	"... ger sex för att få ömhet"
"... lättare att jobba med"	"... svårare"

Berit Andersson hävdar att personalen bedömde flickorna med pojkars beteende som norm så att flickornas resurser osynliggjordes och deras brister framhävdes. Flickorna hade i regel omhändertagits för att de ansågs ha någon form av social eller känslomässig avvikelse. De uppfattas som skadade, kränkta och kaotiska. De beskrivs som offer och anses framförallt behöva trygghet och stöd. Även utan koppling till de sexuella övergrepp som flickorna utsatts för finns en upptagenhet av sexualiteten som flickornas främsta problem. Flickornas sexualitet och missbruk ses som ett självdestruktivt och självutplånande beteende, en typ av ofrivilliga reaktioner som har sin grund i dålig självkänsla och beroendet av män.

Flickorna själva försvarar sig mot eller förnekar personalens omdömen. Även om flickornas berättelser bekräftar förekomsten av till exempel konflikter i familjen, missbruk och sexuellt utnyttjande, skiljer sig deras problembilder från personalens genom att problemet sätts i sitt sammanhang och händelserna inte ses som konsekvenser av ett inre, personligt problem.

Personalen upplevde en rad förändringar med betydelse för behandlingen vid övergången till flickinstitution, enligt Berit Andersson:

- När pojkarna försvann, försvann också det fysiska våldet och därmed även känslan av hot och rädsla. Personalen upplever mer lugn, trygghet och ordning. Detta anses förbättra behandlingsarbetet, bland annat genom att flickor får mer av personalens tid och uppmärksamhet.
- Sexuella förhållanden mellan eleverna, som ansågs störa behandlingsarbetet och vara destruktivt för flickorna, upphörde.

- Flickorna fick en fredad zon. De behövde inte ständigt jämföras med eller stå tillbaka för pojkarna.
- Mer utrymme för flickors intressen och problem, vilket i den traditionella roll- och ansvarsfördelning som rådde innebar att den kvinnliga personalen blev mer efterfrågad. Männerna i personalen miste sin traditionella roll och status och började känna sig osäkra. Behandlarrollen stärktes på bekostnad av den disciplinerande rollen.

Medan relationerna mellan elever och personal tycks ändra karaktär och blir mjukare vid övergången till flickinstitution, hävdar Berit Andersson att de traditionella kontrollmedel och maktrelationer som funnits på §12-hemmet inte förändrades.

Berit Anderssons rapport tyder på att en kategorisering av flickor som avvikande och offer riskerar att förstärkas när verksamheten blir könsuppdelad. När gruppen flickor skiljs ut framstår den lätt som både mer enhetlig och mer olik gruppen pojkar. Marie-Louise Berg, doktorand i psykologi, har istället undersökt skillnader *mellan* flickor i särskilda ungdomshem (Berg, 2002). Genom en klusteranalys av ADAD-data från 1997 och 1998 visar hon att det fanns tydliga skillnader *inom* gruppen flickor i särskilda ungdomshem, sex olika problemprofiler framkom. De två grupperna som hade de allvarligaste anpassningsproblemen hade också utsatts för sexuella övergrepp, prostituerat sig eller varit gravida i störst utsträckning. Studien identifierar två grupper som Marie-Louise Berg menar bör placeras någon annanstans: unga flickor som inte har så uttalade problem och en grupp med både psykosomatiska och psykiska problem men utan utagerande anpassningsproblem.

Margareta Hydén och Carolina Överlien, forskare i socialt arbete, har studerat sexualitetens betydelse i ett särskilt ungdomshem. Frågan om flickors och unga kvinnors sexualitet och utsatthet för sexuella övergrepp var svår att hantera för personalen (Överlien & Hydén, 2003; Överlien, 2003), samtidigt som frågan kunde sägas spela en avgörande roll både som skäl till placering och som organiserande princip för institutionerna (Överlien, 2003). Behandling på enkönade avdelningar motiverades som ett sätt att undvika både sexuella övergrepp och sexuella relationer.

Personalen hanterade frågan om flickorna/de unga kvinnorna som sexuella subjekt genom att osynliggöra dem som sådana: dels genom att tala om och bemöta dem som oskyldiga barn och asexuella varelser, dels genom att fokusera dem som offer för sexuella övergrepp (Överlien, 2003). Men även om personalen var övertygad om att de flesta varit utsatta, talade man inte alls om sexuella erfarenheter. Detta ingick inte heller i behandlingsplaneringen, utom vid enstaka initiativ från någon enskild i personalen. Man sade sig vilja uppnå en "vila" från sexualitet på institutionen så att en "normal" sexualitet kunde återskapas hos flickorna. Hur ett sådant återskapande skulle kunna ske under rådande förhållanden var oklart.

Sexuella utspel från eleverna var vanligt förekommande (Överlien, 2003). Personal av båda könen såg manlig sexualitet som farlig och hotfull. Det tycktes vara ett gemensamt projekt för personal av båda könen att bevaka den manliga personalens kontakter med eleverna. Alla former av kroppskontakt med eleverna, även vänskapliga kramar och tröst i krissituationer, blev laddade och tabubelagda. Man betonade den manliga personalens särskilda ansvar för att utgöra en positiv manlig rollmodell, så att flickorna med sina negativa erfarenheter av manliga förövare skulle kunna utveckla en mer positiv mansbild. Samma förståelse av den manliga personalens särskilda roll och ansvar märks även i Arne Kristiansens (1993) artikel om den så kallade Valstadsundersökningen och en enklare rapport där företrädare för SiS berättar om verksamheten vid sina sex flickinstitutioner (Runquist, 1997).

Valstadsundersökningen innehåller intervjuer med 110 klienter, varav hälften kvinnor, som var inskrivna på ett behandlingskollektiv under 1974–1990 (Kristiansen, 1993). De kvinnliga klienterna hade en mycket negativ uppfattning av män baserad på sina tidigare relationer, en uppfattning som kan sammanfattas i att män är otillräckliga, svikare, våldsamma, aggressiva, perversa och våldtäktsmän. Arne Kristiansen drar slutsatsen att en medvetenhet om "traditionella manliga könsmässiga föreställningar och värderingar" är "en mycket viktig del av det som kan kallas en professionell socialarbetarroll" (s 23).

Män dominerar både bland elever och personal i särskilda ungdomshem. 85 procent av institutionscheferna och 60 procent av de anställda är män, enligt uppgifter från SiS för februari 2004. På institutioner eller avdelningar där flickor vårdas är könsfördelningen i personalen jämn, där pojkar vårdas utgör männen 70 procent. I olika typer av intervjuer med personal i särskilda ungdomshem betonar de vikten av att det finns både kvinnlig och manlig personal för ungdomarnas skull (Sandström, 1997; Knudsdotter & Wihlborg, 2002; Runquist, 1997). Ibland förekommer argument om att båda behövs eftersom män och kvinnor är olika och därför kompletterar varandra, både i den praktiska verksamheten och som förebilder för ungdomarna. Arbets- och ansvarsfördelningen tycks ofta vara traditionell.

Ett exempel är forskaren Gunbritt Sandströms (1997) gruppdiskussioner med sammanlagt 23 behandlingsarbetare från tre särskilda ungdomshem. Temat var olika sammansättningar av personalgruppen. Alla informanter föredrog en personalgrupp med både kvinnor och män, även om ungdomsgruppen var enkönad. Gunbritt Sandström beskriver den traditionella roll- och arbetsfördelning som kommer fram i diskussionerna, något som tycks ha samband med att kvinnor och män antas komplettera varandra:

"Kvinnorna står för eller förväntas stå för de sysslor som skapar en hemlik miljö och trivsel. Männen tar inte samma del i de husliga sysslorna och har inte blick för vad som ska göras inne på behandlingsavdelningen.

Männen förväntas vara mer inriktade på utåtriktade aktiviteter, de ska vara starka män som förutom vaktssysslän initierar fysiska aktiviteter och ordnar utevistelser och fritidsaktiviteter.” (s 98)

Informanterna betonar också förebildsfunktionen, att personalen ska ge en modell för hur könen kan förhålla sig till varandra som ifrågasätter ungdomarnas tidigare förebilder. Denna förebildsfunktion gäller de praktiska sysslöerna, uppträddandet mot varandra och tillgängligheten för att bygga upp en förtrolig relation till ungdomarna.

Madeleine Jeanneau (2003), forskare i psykologi, har studerat arbetsmiljön på SiS-institutioner genom en enkätundersökning. Nästan 1 500 personer deltog i undersökningen, som riktade sig till personal på institutioner för såväl ungdomar som vuxna missbrukare. Resultaten visar att manlig personal upplever arbetsmiljön som sämre än kvinnlig personal. Män upplever sig vara mer känslomässigt avtrubbade och utmattade. En förklaring kan vara att männen förväntas utöva fysisk makt och bruka våld om så krävs. Mansrollen behöver förändras på institutionerna, hävdar företrädare för SiS i en konferensdokumentation (Allmänna Barnhuset, 2003).

Tillgodogör sig flickor vård bättre än pojkar?

Claes Levins (1998) doktorsavhandling *Uppfostringsanstalten* är en studie av Råby ungdomshem. Det empiriska materialet består av en registerstudie av 208 placeringar, intervjuer och deltagande observation. Även om Claes Levins bild generellt sett är mörk, är flickornas erfarenheter av ungdomshemmen mer positiva än pojkarnas. Flickorna klarar sig också mycket bättre senare i livet. 29 procent av pojkarna och 80 procent av flickorna klarade sig utan ytterligare placering efter Råby. Ungdomarnas samhällsanpassning tre till nio år efter tiden på Råby visar att hälften av flickorna och en dryg femtedel av pojkarna hade klarat sig bra eller någorlunda bra. Bedömningskriterierna bygger på uppgifter för hela uppföljningstiden. Här ingår belastningsfaktorer som självdeklarerad brottslighet, anstaltsvistelser, drogmissbruk, förekomst av prostitution och omhändertagna barn, liksom positiva faktorer som förekomst av arbete och sysselsättning, bostad och en inkomst att leva av. Att det gått bättre för flickorna efter Råby kan ha samband med att flickorna oftare aktualiserats för alkoholmissbruk och rymning, inskrivningsorsaker som enligt den statistiska analysen gav det bästa utfallet. Egendomsbrott, våld och narkotikamissbruk gav de sämsta prognoserna.

På Råby ungdomshem vistades flickor och pojkar tillsammans på blandade avdelningar. Bland ungdomarna fanns både förespråkare och kritiker när det gäller blandningen, konstaterar Claes Levin: ”För blandningen talar att den är naturlig (”som syskon”), att ungdomarna blir mer störda av en uppdelning, mot talar att flickorna kan utnyttjas både sexuellt och som medhjälpare i rymningar och inbrott.” (s 161). En av de intervjuade pojkarna ut-

trycker sin åsikt på följande sätt: "Råby var ju rena bordellen för fan (skratt). Det var synd om brudarna faktiskt." (s 162).

Frågan om flickor/unga kvinnor tillgodogör sig vård bättre än pojkar väcks också av Kerstin Söderholm Carpelans (1992) doktorsavhandling *Unga narkotikamissbrukare i en vårdkedja*. Även om avhandlingen faller utanför tidsgränserna för denna sammanställning, har vi valt att ta med den därför att den är en av de fåtal studier som vi funnit om utfallet av barnavården.

Avhandlingen är en studie av vårdkedjan för unga narkomaner som började med missbruksmottagningen Maria Ungdom i Stockholm. Undersökningspopulationen var 208 behandlingsärenden med pågående narkotikamissbruk vilket motsvarar ett urval av en totalpopulation av 565 förstagångsbesökare på Maria ungdomsenhet under 1979 och 1980.

Resultaten visar att en större andel av flickorna/kvinnorna fullföljde behandlingen. De klarade sig bättre i alla behandlingsalternativ och en större andel av dem var missbruksfria efteråt. Detta trots att flickorna/kvinnorna hade ett tyngre missbruk initialt och att det inte fanns några större skillnader mellan könen vad gäller behandlingstid, vårdform, kontaktfrekvens och placeringsalternativ. Männerna var dock mer kriminellt belastade.

9 Diskussion

De studier som vi har funnit i denna litteraturgenomgång om svensk social barnavård ur ett könsperspektiv gäller främst flickor och ungdomar, sällan pojkar och yngre barn. Här finns också en klar övervikt för placeringar utanför hemmet, speciellt i särskilda ungdomshem. Det återspeglar vad man intresserat sig för inom forskningsområdet social barnavård ur ett könsperspektiv i Sverige 1993–2003.

Det är lätt att glömma bort att det inom social barnavård ryms en rad familjeinriktade insatser och öppenvårdsinsatser, eftersom de inte ingår i Socialstyrelsens nationella statistik och inte lika ofta omfattas av forskning och utvärdering som familjehems- och institutionsplaceringar. Det betyder också att det kan finnas könsskillnader som vi inte vet något om, de kan bara anas utifrån den sparsamma forskningen om till exempel insatsen kontaktperson/-familj. Det finns mer forskning och utvärderingar om ungdomar i den strängaste åtgärden, särskilda ungdomshem. Att forskare och utvärderare uppmärksammat könsperspektivet mer inom vissa delar av social barnavård innebär inte heller att det bara är där könsskillnader finns. På motsvarande sätt är det svårt utifrån den forskning och de utvärderingar som finns i Sverige att uttala sig om eventuella könsskillnader bland yngre barn i social barnavård, det finns helt enkelt alltför få studier.

Med dessa förbehåll sagda, vill vi i detta kapitel lyfta fram och diskutera några återkommande teman i litteraturgenomgången. Vi kommer också att anknyta till frågeställningarna. De kan till största delen inte besvaras eftersom det inte finns tillräckligt med forskning, men det finns ändå tendenser i litteraturen som är värda att uppmärksamma. Under arbetet med denna litteraturgenomgång har vi slagits av den brist på systematisk kunskap som råder för hela "vårdkedjan" inom den sociala barnavården: sociala problem i allmänhet, anmälan/ansökan, utredning/bedömning, skäl för insats liksom insatsernas innehåll och resultat. Denna grundläggande brist på systematisk kunskap innebär att många frågor om likheter och skillnader mellan flickor och pojkar liksom mödrar och fäder inte kan besvaras.

Traditionella föreställningar om kön och familj

Ett återkommande tema i litteraturen är att den sociala barnavården präglas av traditionella föreställningar om kön och familj i sitt agerande gentemot såväl barnen som deras föräldrar. Den sociala barnavården framstår som en institution i samhället som både återspeglar och återskapar traditionella normer och föreställningar om kön.

När det gäller föräldrarna visar ett flertal studier att fäderna ofta är frånvarande i den sociala barnavårdens utredningar och behandlingsinsatser. Brister hos främst modern avgör om barn placeras utanför hemmet. Fäderna varken bedöms eller behandlas som fullvärdiga föräldrar. Under 1990-talet tycks det dock ha blivit vanligare att involvera barnens fäder i utredningar och insatser. Flera studier tyder på att öppenvårdsinsatser ges för att stödja ensamstående mödrar, kompensera fadersfrånvaro och ge en manlig förebild. Detta kompensatoriska syfte tycks framförallt gälla tonårspojkar. Ett annat återkommande tema i litteraturen är att en traditionell roll- och arbetsfördelning råder bland personalen inom såväl öppenvård som vård utanför hemmet. Litteraturgenomgången tyder på att föreställningar om att kvinnor och män är så olika att de inte kan ersätta varandra som föräldrar eller förebilder, liksom att pojkar behöver manliga förebilder mer än flickor, är starka och styrande i den sociala barnavården. Det finns även tecken på att innehållet i öppenvårdsinsatser till flickor och pojkar påverkas av traditionella föreställningar om kön.

I studier som visar på fadersfrånvaro i utredningar tolkas eller behandlas resultaten vanligen dels som en fråga om föreställningar och normer hos socialsekreterare som leder till att de diskriminerar fäder, dels som en konsekvens av att mödrarna ofta är ensamstående och att fäderna därför ofta är frånvarande i barnens liv. Resultaten problematiseras sällan i relation till två vanliga förhållanden i det omgivande samhället. Det ena förhållandet är att ansvars- och rollfördelningen i allmänhet är skev mellan mödrar och fäder, vilket innebär att mödrar i allmänhet lägger ner mer tid på hem och barn än vad fäder gör (SCB, 2003). Mödrar tar generellt sett ett större vardagligt ansvar för barnen, vilket ofta innebär att de får en närmare relation till barnen. Det andra förhållandet är att män är kraftigt överrepresenterade som förövare i vålds- och sexualbrott inom familjen.

Den så kallade modersfixeringen, som vi föredrar att kalla för modersfokuseringen, innebär att föräldrar inte bemöts efter sin förmåga och sitt agerande, utan efter sin könstillhörighet, vilket är oacceptabelt. Även ur det enskilda barnets perspektiv är det angeläget att båda föräldrarnas omsorgsförmåga blir utredd innan en insats kan bli aktuell. För mödrarnas del innebär modersfokuseringen att de å ena sidan möter en hårdare granskning och bedömning från socialtjänstens sida, å andra sidan att de också får mer av stödjande insatser i sitt föräldraskap. Men när fäder inte behandlas som fullvärdiga föräldrar innebär det också att de inte görs ansvariga för sina handlingar. Denna fråga har belysts av Maria Eriksson (2003) i hennes doktorsavhandling *I skuggan av Pappa*, där hon redogör för brister i familjerättens hantering av faders våld. Här märks den ambivalens hos socialsekreterare mellan två olika tolkningar av barns bästa som Maria Bangura Arvidsson funnit i sin doktorsavhandling: å ena sidan behovet av umgänge med sin (gode) far, å andra sidan behovet att skyddas från sin (farlige) far.

Maria Eriksson finner att socialsekreterarna många gånger blundar för fäders våldsutövande och därmed för riskerna för barnet vid umgänge. Hur en strävan efter att öka mäns engagemang i hem och barn i vissa fall kan innebära ansvarsbefrielse av våldsutövande män och bristande skydd för våldsutsatta kvinnor och barn har också belysts av Jämställdhetspolitiska utredningen (SOU 2005:66, s 247–292). Utredningen betonar att det är möjligt att *både* öka mäns engagemang i hem och barn *och* förbättra skyddet för våldsutsatta kvinnor och barn. Det finns egentligen ingen motsättning mellan att behandla fäder som fullvärdiga föräldrar och att skydda utsatta kvinnor och barn.

Olika bedömningar av flickors och pojkars sociala problem?

Det är svårt att ge något säkert svar på frågan om den sociala barnvården gör skillnad på flickor och pojkar i sina bedömningar av barns och ungas problem. De uppgifter som vi har funnit tyder på att ungefär lika många flickor som pojkar anmäls eller ansöker om insatser och blir utredda av social barnvård. Det finns heller inga större könsskillnader vad gäller vilka olika typer av insatser som ges eller tvingas på utsatta barn och unga, förutom placering i särskilda ungdomshem där det finns en tydlig övervikt för pojkar.

Det kan diskuteras om man inom social barnvård bedömer pojkars och flickors sociala problem efter olika måttstockar och i vad mån denna eventuella särbehandling kan vara motiverad. Det finns vissa könsskillnader bland ungdomar när det gäller vilket uttryck problemen får, om man frågar både ungdomar i allmänhet och ungdomar i särskilda ungdomshem, eller utgår från socialtjänstens bedömningar av tonåringar som placeras utanför hemmet. En viss särbehandling kan vara motiverad utifrån vissa generella könsskillnader i beteende och behov, om syftet är att ge bättre stöd och hjälp. Men särbehandling kan också vara omotiverad om den bygger på traditionella föreställningar om kön snarare än vad som har visat sig vara skadligt för barn och unga. Då kan särbehandling innebära att den enskilda individens behov skymms och att social barnvård medverkar till att återskapa traditionella normer och föreställningar om kön och, i förlängningen, ett ojämnt samhälle. För att försöka se om socialtjänstens bedömningar av flickors och pojkars sociala problem skiljer sig åt och diskutera i vad mån en eventuell särbehandling kan vara motiverad, kommer vi i detta avsnitt att göra grova jämförelser mellan resultaten från olika studier. Eftersom studierna är av olika karaktär, är syftet med dessa jämförelser att försöka se mönster och väcka frågor för framtida undersökningar snarare än att dra slutsatser.

Könsskillnader i sociala problem bland ungdomar som placeras utanför hemmet tycks i stort sett överensstämma med de könsskillnader i sociala

problem som finns hos ungdomar i allmänhet.¹ Bland ungdomar i allmänhet rapporterar fler pojkar kriminella handlingar, särskilt vad gäller våldsbrott, medan fler flickor uppger inåtvända psykiska och psykosomatiska besvär och fler flickor utsätts för sexuella övergrepp. Dessa förhållanden återspeglas till stor del i socialtjänstens noteringar om tonåringar som placeras utanför hemmet, liksom i de uppgifter om ungdomar som placeras i särskilda ungdomshem uppger i ADAD-intervjun. I socialtjänstens akter som gäller tonåringar som placeras utanför hemmet är kriminella handlingar en betydligt vanligare orsak till placering av pojkar än av flickor, något som stämmer överens med uppgifter från ungdomar i särskilda ungdomshem. Sexuella övergrepp är en vanligare orsak till placering av tonårsflickor enligt akterna och en större andel flickor än pojkar i särskilda ungdomshem uppger att de blivit utsatta för sådana övergrepp. Flickor i särskilda ungdomshem rapporterar också inåtvända psykiska och psykosomatiska besvär i högre grad än pojkar.

Trots att den sociala barnavårdens bedömningar av förekomsten av sociala problem i grova drag tycks överensstämma med hur problemen fördelar sig mellan flickor och pojkar i allmänhet, finns det problem eller beteenden som tycks hanteras på olika sätt beroende på om det gäller flickor eller pojkar. Ett sådant problem eller beteende är missbruk, ett annat är tidig samlagsdebut och många sexpartners. När det gäller tidig samlagsdebut och många sexpartners ligger skillnaden i själva definitionen av ett socialt problem: detta beteende definieras som ett problem eller som ett tecken på problem när det gäller flickor, men inte när det gäller pojkar. Detta kan tolkas som att barnavården utgår från traditionella föreställningar och normer om kön i bedömningar av missbruk och sexualitet.

När det gäller missbruk tycks barnavården ingripa i något större utsträckning mot flickor.² Medan tonårsflickor i allmänhet uppger att de konsumerar mindre alkohol än tonårspojkar och andelen intensivkonsumenter är något mindre bland flickor, är alkoholmissbruk ett något vanligare skäl till placering utanför hemmet för flickor. I särskilda ungdomshem är missbruk en

---

¹ Underlaget för denna slutsats är en grov jämförelse mellan de sammantagna resultaten av ett flertal studier som redovisas i denna rapport vad gäller förekomst av sociala problem bland flickor och pojkar i allmänhet, socialtjänstens noteringar i akter om uppväxterfarenheter och skäl för placering utanför hemmet enligt Vinnerljung m.fl., (2001), liksom vad flickor och pojkar uppger om uppväxterfarenheter och nuvarande problem vid placering i särskilda ungdomshem enligt SiS (2001a, 2002a, 2003a). De olika underlagens karaktär skiljer sig dock sinsemellan, vilket innebär att inga säkra slutsatser kan dras från dessa jämförelser. De bör snarare ses som försök att se mönster och väcka frågor för framtida undersökningar.

² Denna slutsats bygger på en jämförelse mellan studier av alkoholkonsumtion hos flickor och pojkar i allmänhet och Andersson (1993), Schlytter (1999), Vinnerljung m.fl., (2001) samt SiS (2001a, 2002a, 2003a). Samma förbehåll som not 1.

lika vanlig placeringsorsak för båda könen samtidigt som det är vanligare bland pojkar att intensivkonsumera alkohol än bland flickor. Det finns också en studie som tyder på att det inte är själva alkoholkonsumtionen som ligger till grund för bedömningen av missbruk hos flickor, utan en rad andra faktorer, bland annat flickans aggressivitet och sexuella agerande.

Flickors sexualitet och missbruk

Könsskillnader märks också i sättet att bedöma och hantera många sexpartners hos ungdomar.³ Detta är ett skäl till att placera flickor utanför hemmet, medan motsvarande beteende inte förekommer som skäl till ingripanden när det gäller pojkar. Den sociala barnvården fokuserar enbart flickors sexualitet som ett tecken på problem eller som ett problem i sig, medan en studie tyder på att det hos ungdomar i allmänhet finns ett samband mellan tidig sexdebut, många sexpartners och sociala problem för båda könen. Detta innebär att många sexpartners kan vara ett tecken på bakgrundsproblem för både flickor och pojkar. Frågan är i så fall varför socialtjänsten enbart tycks intressera sig för flickors sexualitet och inte pojkars.

Sexualitet och missbruk tycks vara områden där olika förväntningar på och värderingar av flickors och pojkars beteende påverkar socialtjänstens bedömningar. Ett och samma beteende bedöms som avvikande och blir föremål för ingripanden för flickor, men inte för pojkar. Problemet är dock mer komplicerat än så. Sexualitet innebär större risker just för flickor i form av sexuella övergrepp och graviditet, risker som man kan anta ökar i samband med drogbruk eller missbruk. Det kan också finnas en större biologisk sårbarhet för drogbruk eller missbruk bland flickor och kvinnor. Dessutom tyder en studie på att flickor med tidig samlagsdebut och många sexpartners oftare har tidigare erfarenheter av sexuella övergrepp och självmordsförsök och oftare ägnat sig åt självskadebeteende än övriga flickor, något som inte gäller för pojkar. Det finns också en gråzon mellan vad som är frivilligt och påtvingat i sexuella sammanhang. Det är väl känt att kvinnor i missbrukarkretsar säljer eller byter sexuella tjänster mot att få narkotika, skydd eller bara någonstans att bo. Missbruk kombinerat med många sexpartners i unga år kan vara en inkörsport till en sådan livsstil. Många sexpartners, särskilt i samband med missbruk och annat beteende som kan vara skadligt, kan vara ett destruktivt beteende och ett sätt att uttrycka att man mår dåligt. Ur detta perspektiv kan man se vissa generella skillnader mellan flickor och pojkar i uttryckssätt. Astrid Schlytter menar att flickor har en utsatt position i samhället som leder till att de gör vissa kroppsliga erfarenheter som både formar deras subjektivitet och utgör ett uttrycksmedel:

---

³ Denna slutsats bygger på Edgardh, 1992, 2001; Vinnerljung m fl, 2001; Schlytter, 1999; Andersson, 1993, 1996; Överlien, 2003; Överlien & Hydén, 2003; Hydén, 2002. Samma förbehåll som not 1.

”Flickor är i en helt annan omfattning än pojkar fostrade till att anpassa sig till andra, ta hänsyn och behaga. Flickor har i fysiska och sexuella avseende en mer utsatt position än pojkar. Dessa kroppsliga erfarenheter formar flickors subjektivitet och är dessutom ett uttrycksmedel. Att inte äta, att skära sig, vara sexuellt destruktiv är för flickor lika viktiga uttrycksmedel som våld, aggressivitet och dylikt är för pojkar.” (Schlytter, 1999, s 142)

Att den sociala barnvården fokuserar enbart flickors sexualitet som ett tecken på problem eller som ett problem i sig har en lång och repressiv historia. Tommy Lundström och Marie Sallnäs (2003) konstaterar i sin artikel *Klass, kön och etnicitet i den sociala barnvården* att ett könsmissigt delat norm- och åtgärdssystem för ungdomar har varit ett tydligt historiskt tema i den sociala barnvården. Gustav Jonsson beskrev detta fenomen i sin bok *Flickor på glid – en studie i kvinnoförtryck*: ”Uttryckt på ren och oförfalskad svenska: Ska vi klämma åt pojkarna, då tar vi dom som tjuvar, men ska vi ta i ordentligt mot flickorna, då tar vi dom som småfnask.” (Jonsson, 1977, s 39, refererad i Lundström & Sallnäs, 2003, s 200).

Från myndigheternas sida och från samhället i stort har man bedömt ungas beteende utifrån deras könstillhörighet, vilket har lett till olika åtgärder för flickor och pojkar: ”För flickor har sexualitet haft en särställning och getts en innebörd som motiverat omhändertagande för att de är ’lössläppta’, promiskuösa, sexuellt vanartade o s v.”, skriver Lundström och Sallnäs (s 201). Det talades om flickors ”sexuella vanart” och om ”sexualflickorna”, medan stöldbrotten varit det könsskiljande huvudproblemet för pojkar. Begreppet ”sexuell vanart” användes för å ena sidan flickor som hade många sexpartners, å andra sidan flickor som prostituerade sig, blev sexuellt utnyttjade eller utsatta för sexuella övergrepp. Detta innebar ett skuldbeläggande av offer för sexuella övergrepp.

Rester av denna historia verkar fortfarande finnas kvar. Ålderdomliga ord som promiskuitet och vagabondage förekommer än idag i litteraturen som skäl till att flickor placeras utanför hemmet. Valet av sådana ord ger intrycket av mycket traditionella normer om flickors frihet och sexualitet.

Medan det finns en lång tradition av att uppmärksamma flickors sexualitet genom samhälleliga ingripanden, har sexuella övergrepp tidigare omgärdats av tystnad och tabun, konstaterar Carolina Överlien och Margareta Hydén (2003). Först på senare år har detta problem synliggjorts så till den grad att tidig sexdebut och många sexpartners ofta tolkas som en konsekvens av sexuella övergrepp. Flera studier tyder på att man i särskilda ungdomshem fokuserar både flickors sexualitet och deras utsatthet för sexuella övergrepp, samtidigt som man tycks ha svårigheter med att hantera båda företeelserna.

Ett återkommande tema i litteraturen är att flickor framförallt ses som offer, främst för sexuella övergrepp. I detta finns frigörande potential, både ur ett könsperspektiv och ur ett behandlingsperspektiv, men här finns också en baksida. Flickor och kvinnor blir lätt fastlåsta i en traditionell position av passiva objekt, vilket begränsar deras identitet och handlingsutrymme (Hydén, 2003; Överlien, 2003). Det är skillnad på att vara en person med erfarenheter av övergrepp och att vara en person som definieras utifrån denna erfarenhet. Om villkoret för att få hjälp är att acceptera en sådan offeridentitet är risken att många väljer bort denna hjälp. Problemet med offerbilden är att flickors styrka osynliggörs och därmed blir det svårare för dem att nå ett bättre liv. Att lyfta fram utsatta flickors styrka behöver inte innebära att underkänna deras utsatthet, utan kan tvärtom ge dem en väg ut ur den.

Även om sexualitet för flickor innebär större risker att utsätta sig för fara, påpekar Christina Andersson att insatserna verkar vara missriktade: "Ironin i detta torde vara uppenbar – trots att det är män som begår våldtäkt och trots att sexuella övergrepp mot barn till största delen begås av män, finns uppfattningen att struliga flickor främst har problem med sin egen sexualitet och ingripanden mot flickor motiveras med att det är för deras eget skydd." (Andersson, 1996, s 198–199).

I delar av social barnavård tycks det finnas en ensidig fokusering på flickors sexuella handlingar som riskerar att begränsa flickors frihet och skymma pojkars ansvar. Detta bidrar till att skuldbelägga flickor för eventuella övergrepp. Pojkars sexualitet och deras ansvar för sexuella handlingar som inte är önskvärda för flickor behöver lyftas fram. Christina Andersson påpekar att uppmärksamheten kring flickors sexualitet även har en positiv sida: den ger dem tillfälle att prata om känslor och sexualitet, något som även pojkar skulle ha glädje av. I förlängningen skulle detta kunna tydliggöra pojkars ansvar.

Pojkar och flickor – olika problem, åldrar och arenor?

Pojkar och flickor tycks generellt sett uttrycka sina problem på delvis olika sätt och på delvis olika arenor. Flera studier tyder på att flickors problem främst utspelar sig inom familjen, medan pojkar förlägger sina problem utanför familjen genom till exempel kriminalitet. Men skillnaderna kan också delvis bero på att socialtjänsten ingriper mot olika beteenden eller problem hos flickor och pojkar.

Tonårsflickor placeras främst på grund av relationsproblem, vanligen familjekonflikter, och tonårspojkar för beteendeproblem. Fler tonårsflickor än tonårspojkar placeras utanför hemmet för att de har rymt hemifrån eller blivit utkastade/utstötta från familjen. Flickor i särskilda ungdomshem uppger att de har större problem i familjerelationer och har upplevt fler separationer och uppbrott än motsvarande pojkar.

Det finns flera tecken som tyder på att tonåren kan vara en problemperiod för flickor, eller att flickors problem uppmärksammas mer under tonåren.

Detta märks även inom psykiatrin. Bland barn som placeras inom den sociala barnvården dominerar pojkar i stort sett alla åldrar förutom i tonåren, då det istället är fler flickor. Sammanbrott i familjehem är vanligare för tonårsflickor än tonårspojkar. I särskilda ungdomshem uppger flickorna större problem, svårare uppväxterfarenheter och att de oftare varit placerade i familjehem, samtidigt som personalen anser att flickorna är svårare att hantera. Detta tyder på att familjehemmen inte lyckas hantera tonårsflickorna och en del av dem hamnar till slut i särskilda ungdomshem.

En möjlig förklaring är att flickors problem uppmärksammas senare för att pojkars problem är mer synliga och störande, vilket kan leda till att flickornas problem blir allvarigare innan de uppmärksammas. En annan möjlig förklaring är att flickors problem inte uppmärksammas förrän de blir störande för omgivningen eller då de bryter mot förväntningarna på hur en flicka ska bete sig. Olika förväntningar på och värderingar av flickors och pojkars beteende leder till att olika beteenden bedöms som avvikande och blir föremål för ingripanden. Men olika förväntningar på flickor och pojkar påverkar också deras beteende. Christina Andersson (1996) påpekar att flickors avvikande beteende under tonåren kan tolkas som ett uppror mot samhällets begränsande normer för kvinnlighet. Under tonåren blir flickor ofrånkomligen kvinnor och möter därmed allt starkare förväntningar på "kvinnlighet", vilket innebär att deras handlingsfrihet minskar.

Ett annat sätt att närma sig frågan är att vända på den och fråga sig varför det är vanligare att ingripa när det gäller pojkar både före och efter tonåren. Att psykiska problem är betydligt vanligare bland pojkar fram till tonåren kan vara en förklaring. Internationell forskning tyder på en ökad sårbarhet för pojkar i tidig barndom vilket kan leda till att de uppmärksammas mer. Att pojkars avvikande beteende är mer utagerande och skadar andra i högre utsträckning än flickors kan vara en annan förklaring. Pojkars avvikande beteende ger allvarigare konsekvenser ur ett samhällsperspektiv, framförallt vad gäller kriminalitet, medan flickors handlar mer om att skada sig själva och utsätta sig själva för fara. Detta kan tyckas vara cyniskt, men kan möjligen vara en del av förklaringen till att de insatser där pojkarnas dominans är störst också är de mest resurskrävande. Det är också möjligt att kriminalitet är särskilt svårt att behandla med framgång.

Att fler flickor än pojkar placeras utanför hemmet under tonåren, medan pojkarna dominerar i de flesta andra åldrar är värt att uppmärksamma och söka förklaringar till. Särskilt som flickplaceringar ökat mer än pojkplaceringar bland tonåringar under senare år. Det är tydligt att den systematiska kunskap om bakgrund och skäl till placeringar av olika grupper av barn som skulle kunna förklara förändringar i placeringar över tid saknas, särskilt för flickor. Har flickors situation förvärrats eller har den bara blivit mer uppmärksammas? Är det samma problem som tidigare som leder till placeringar eller har de förändrats? Kan det vara så att flickor placeras i högre utsträck-

ning av skäl som är vanligare bland pojkar, till exempel brottslighet? Eller placeras flickor till största delen på grund av samma skäl som förut, att de har rymt hemifrån eller blivit utkastade/utstötta från familjen? Och vad ligger egentligen bakom detta, har flickorna själva blivit mer upproriska eller våldsamma i familjen eller har misshandeln och övergreppen mot flickor ökat? Eller är det flickornas tolerans mot att bli illa behandlade som minskat i takt med förändrade värderingar i samhället i stort? Det faktum att ökningen av placeringar varit störst för flickor med invandrarbakgrund väcker frågan om olika faktorer kan förklara ökningen av placeringar för olika grupper av flickor. I dagsläget kan vi inte ge något svar, men det är möjligt att uppmärksamheten kring så kallat hedersrelaterat våld har bidragit till en ökning av placeringar i denna grupp. Det kan finnas många förklaringar till utvecklingen och dessa frågor är snarare att betrakta som möjliga uppslag för framtida studier i frågan.

Det finns många ännu utforskade frågor i social barnavård, inte minst beträffande samspelet mellan ålder och kön, klass/socioekonomiska förhållanden och etnisk bakgrund/tillhörighet i minoritetsgrupp. I social barnavård går det inte att skilja ut enbart kön, eftersom samspelet mellan olika faktorer kan se olika ut i olika åldrar och skillnader kan vara mer ett utslag av samspelet med klass och etnisk bakgrund än enbart kön. För att kunna säga något om detta behövs mer forskning i vårt land, eftersom forskningsresultat från andra länder inte direkt kan översättas till svenska förhållanden.

Risker med att anlägga ett könsperspektiv enbart på flickor

Som framgått tar tonårsflickor som placeras utanför hemmet stor plats i denna litteraturgenomgång, vilket beror på att det är vad den forskning som genomförts ur ett könsperspektiv i Sverige intresserat sig för. Det finns både fördelar och nackdelar med detta förhållande.

En återkommande kritik i litteraturen är att bemötande och behandling utformats efter en manlig norm vilket innebär att problem och behov som oftare återfinns hos flickor osynliggörs. Denna litteraturgenomgång tyder på en brist på systematisk kunskap om social barnavård ur ett könsperspektiv. Denna brist på kunskap blev särskilt tydlig när forskare sökte efter förklaringar till ökningen av placeringar av tonårsflickor under 1990-talet. Det finns därmed mycket att vinna på att fokusera flickor i forskningen. Men att ur ett könsperspektiv enbart studera flickor riskerar samtidigt att förstärka en manlig norm. Man får intrycket att ett könsperspektiv är relevant enbart för att synliggöra flickors situation. Flickorna görs till bärare av könet och pojkarna förblir den outtalade normen som flickorna ska jämföras med. Detta är till nackdel även för pojkar. Att upprätthålla en manlig norm innebär att återskapa föreställningar om hur pojkar "ska" vara och att bevara en hierarki inte bara mellan könen utan också inom respektive kön. Alla de pojkar

som inte är som pojkar "ska" vara enligt den manliga normen riskerar att inte få sina behov tillgodosedda. På motsvarande sätt pressas de pojkar som lever upp till den manliga normen ännu längre in i den. Vi vill lyfta fram betydelsen av att även pojkars avvikande beteende och den sociala barnavårdens bemötande av pojkar bör belysas ur ett könsperspektiv.

Ett intressant exempel är de studier som tyder på att flickor tillgodosör sig vård bättre än pojkar, vilket skulle kunna bero på att pojkar har större brottslighet. Skulle mer kunskap om hur kopplingen ser ut mellan pojkars avvikande beteende, till exempel brottslighet, och hur manlighet konstrueras i vårt samhälle kunna ge bättre behandlingsresultat för pojkar? Forskaren Stig-Arne Berglund tolkar våldsamhet och brottslighet som ett sätt att konstruera, upprätthålla och bekräfta maskulinitet (Allmänna Barnhuset, 2003).

Risker med könsuppdelad behandling

En allt större del av institutionsvården av ungdomar sker på enkönade avdelningar/institutioner. När man delar upp pojkar och flickor synliggörs skillnader mellan könen på gott och ont. Å ena sidan måste skillnader som innebär orättvisa synliggöras för att situationen ska kunna förändras, till exempel att behandlingen utformas efter en problembild som till största delen återfinns hos det ena könet. Å andra sidan kan ett synliggörande av könskillnader i beteende och problem riskera att befästa traditionella föreställningar om kön, vilket kan leda till att flickor och pojkar som inte följer det generella könsmönstret inte heller får sina behov tillgodosedda, liksom att de som följer mönstret pressas ännu längre in i könsstereotyperna. Detta påverkar flickors och pojkars framtida liv och jämställdheten i samhället i stort. Men att döma av flera studier i denna litteraturgenomgång, tycks risken att befästa traditionella föreställningar om kön även finnas i könsintegrerad vård.

Det kan vara lättare att se hur flickors behov generellt sett skiljer sig från pojkars och att utforma behandlingen efter detta i en könsuppdelad verksamhet, medan risken ökar att traditionella föreställningar om kön och kategoriseringen av flickor som avvikande förstärks. Flickor ses då än mindre som individer och än mer som representanter för sitt kön, vilket skymmer skillnader mellan flickor. Föreställningen att pojkars traditionella beteende utgör normen ifrågasätts inte. Dessutom osynliggörs de pojkar vars avvikande beteende inte följer det generella mönstret.

Det vore angeläget att utvärdera denna utveckling mot behandling i enkönade sammanhang: Har bemötande, behandling och utfall förändrats för flickor respektive pojkar i samband med denna förändring?

Tendensen att flickor erbjuds relationsorienterad behandling och pojkar manualbaserade program riktade mot beteendestörningar är troligen en följd av traditionella föreställningar om kön, snarare än av utvärderingar av vilken typ av behandling som ger bäst resultat för vilka grupper. Internationell

forskning tyder på att likartade riskfaktorer och samma övergripande principer för effektiv behandling gäller för pojkar och flickor med beteendeproblem, men det kan finnas skillnader vad gäller vilka specifika behandlingsinsatser som är effektiva (se översikt i Andreassen, 2003; Långström, 2003). Detta utesluter inte att relationsorienterad behandling kan vara mer effektiv för flickor som placeras på grund av relationsproblem, i synnerhet som det finns tecken på att flickor själva efterfrågar relationsorienterad behandling (Koons m fl, 1997, refererad i Andreassen, 2003).

Avslutningsvis kan vi konstatera att det finns många frågor att närmare undersöka och att det finns viktiga skäl att anlägga ett könsperspektiv på sociala problem och på de insatser, som social barnavård erbjuder – eller tvingar på – utsatta barn och unga.

Referenser

- Allmänna Barnhuset (2003) *Har sociala problem ett kön? Genusperspektiv på ungdomsvården*. Allmänna Barnhusets konferens 14–16 maj 2003. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Andersson, B. (1998) *Ett § 12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården*. Forskningsrapport nr 2, 1998. Stockholm: SiS.
- Andersson, B. (2000) De besvärliga flickorna: ungdomshemmets disciplin ur ett genusperspektiv. I: Sahlin, I. & Åkerström, M. (red.) *Det lokala våldet*, s 274–296. Stockholm: Liber.
- Andersson, C. (1993) *The Children of Maria. Adolescent Substance Abusers, their Families and Schooling*. Uppsala Studies in Education 46. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. (Avhandling)
- Andersson, C. (1995) *Marias barn: om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och andra droger*. Stockholm: Sober i samarbete med Svenska skolläkarföreningen och Riksföreningen för skolhälsovård.
- Andersson, C. (1996) Om struliga flickor – beteende och bemötande. I: Armeilius m.fl. (red.), *Vård av unga med sociala problem – en forskningsöversikt*. Stockholm: SiS/Liber Utbildning.
- Andersson, G. (1984) *Små barn på barnhem*. Lunds universitet, Psykologiska institutionen.
- Andersson, G. (1995) *Barn i samhällsvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, G. (1999) Children in residential and foster care – a Swedish example? *International Journal of Social Welfare* vol. 8, s 253–266.
- Andersson, G. (2001a) Barns vardagsliv i familjehem. I: Bäck-Wiklund, M. & Lundström, T. (red.), *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Andersson, G. (2001b) The motives of foster parents, their family and work circumstances. *British Journal of Social Work*, 31:235–248.
- Andersson, G. (2002) Fosterbarn ur ett könsperspektiv. *Nordisk Socialt Arbeid*, 1:35–41.
- Andersson, G. (2005) Family relations, adjustment and well-being in a longitudinal study of children in care. *Child and Family Social Work*, vol.10, s 43–56.
- Andersson, G., Aronsson K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T. (1996) *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: CUS/Liber.
- Andersson, G. & Bangura Arvidsson, M. (2001) *Vad vet vi om insatsen kontaktperson/-familj? En kunskapsöversikt*. Meddelanden från Socialhögskolan, 2001:1. Lunds universitet.

- Andreassen, T. (2003) *Institutionsbehandling av ungdomar – vad säger forskningen?* Stockholm: CUS/Gothia.
- Andrée Löfholm, C & Sundell, K. (2003a) *Social barnavård i Stockholms stadsdelar. En kvantitativ beskrivning av inkommen information och beslut under 1:a kvartalet 2002.* FoU-rapport 2003:1. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen.
- Andrée Löfholm, C. & Sundell, K. (2003b) *Social barnavård i Stockholms stadsdelar. En kvantitativ beskrivning av myndighetsutövande under 1:a kvartalet 2003.* FoU-rapport 2003:10. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen.
- Bangura Arvidsson, M. (2003) *Ifrågasatta fäder: olika bilder av fäder till socialt utsatta barn.* Lund dissertations in social work 13. Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Barnombudsmannen (2001) *Upp till 18. Fakta om barn och ungdom.* Stockholm: Barnombudsmannen.
- Befolkningsuppgifter från SCB (2003) Bearbetning av befolkningsuppgifter från SCB gällande år 1994–2002 inom ramen för Socialstyrelsens regeringsuppdrag om jämställdhet inom socialtjänsten.
- Berg, M-L. (2002) *Problemsyndrom hos flickor på särskilda ungdomshem.* Allmän SiS-rapport 2002:02. Stockholm: SiS.
- Bogren, A. (2003) Begreppsdefinitioner. Opublicerat PM, Socialstyrelsen, av Alexandra Bogren, Stockholms universitet.
- BRIS (2003) *Brisrapporten. Samtal och mejl till BRIS år 2002.* Stockholm: BRIS.
- Brunnberg, E. (2002) Are boys and girls treated in the same way by the social services? I: Gruber, C. & Fröschl, E. (red.) *Gender in Social Work Promoting Equality.* London: Russell House Publishing.
- BRÅ (1999) *Kvinnors brottslighet.* BRÅ-rapport 1999:15. Stockholm: BRÅ.
- BRÅ (2000a) *Barnmisshandel: en kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn.* BRÅ-rapport 2000:15. Stockholm: BRÅ.
- BRÅ (2000b) *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare.* BRÅ-rapport 2000:7. Stockholm: BRÅ.
- Bäck-Wiklund, M. & Franséhn, M. (2003) Inledning. I: Bäck-Wiklund, M. & Franséhn, M., Johansson, H. & Johansson, T. *Den dolda könsdiskursen: mödrar, söner och frånvarande fäder.* Stockholm: Migra Grafiska.
- Cocozza, M. (2003) *Anmälningssplikten som instrument för att identifiera barn som behöver samhällets skydd.* Rapport nr. 26. Avdelningen för Barn- och ungdomspsykiatri, Hälsouniversitetet, Linköpings universitet.
- Danielsson, M. (2003) *Svenska skolbarns hälsovanor 2001/02. Grundrapport.* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- de los Reyes, P. (2003) *Patriarkala enklaver eller ingenmansland?: våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige.* Norrköping: Integrationsverket.
- Edgardh, K. (1992) *Tonåringar – sex och samlevnad.* Göteborg: Gothia.
- Edgardh, K. (2001) *Adolescent sexuality and sexual abuse: a Swedish perspective.* Stockholm: Karolinska Institutet. (Avhandling)

- Edgardh K. & Ormstad K. (2000) Prevalence and characteristics of sexual abuse in a national sample of Swedish seventeen-year old boys and girls. *Acta Paediatrica*, nr. 88, s 310–319.
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av Pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld*. (Avhandling) Stehag: Gondolin.
- Fahlgren, S. (1999) *Det sociala livets drama och dess manus: diskursanalys, kön och sociala avvikelser*. Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. (Avhandling)
- Forsling, S. (1987) *444 Stockholmsungdomar i kris: en målgruppsbeskrivning och en uppföljningsstudie*. Stockholms läns landsting.
- Forsling, S. (1992) *"Värstingflickor finns dom?": en studie av studier om stockholmsungdomar i kris 1983–1991*. Upplands Väsby: Stockholms läns landsting.
- Forsling, S. (1994) *Om differentiering och § 12-behandling*. Stockholm: SiS.
- Gillberg, C. & Hellgren, L. (red.) (2000) *Barn och ungdomspsykiatri*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Göteborgs stad (2003) *Genusperspektiv i barnavårdsutredningar. Jämtegrering – ett projektarbete 2002–2003*. Göteborgs stad, Backa.
- Hedin, U. C. & Månsson, S. A. (2000) Kön och socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift* årg. 7, nr 1–2, s 3–12.
- Hilte, M. (2000) *Förändring och kön i socialt arbete: en narrativ analys av en människobehandlande organisation*. Meddelanden från Socialhögskolan 2000:4. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hirdman, Y. (1990) Genussystemet. I: SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Hirdman, Y. (1988) Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* årg. 9, nr. 3, s 49–63.
- HVB-registret (2003) Opublicerat utdrag ur HVB-registret av KatalogData.
- Hvitfeldt, T. (2003) *Skolelevers drogvanor 2002. Sammanfattande kommentarer och tabeller. Resultat från riksundersökningen i årskurs 9*. Stockholm: CAN.
- Hydén, M. (2002) Har sociala problem ett kön? I: *Perspektiv på sociala problem* (red.) Meeuwisse, A. & Swärd, H. Stockholm: Natur och Kultur.
- Höjer, I. (2001) *Fosterfamiljens inre liv*. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete. (Avhandling)
- Integrationsverket (2000) *Låt oss tala om flickor.... Integrationsverkets rapportserie 2000:6*. Norrköping: Integrationsverket.
- Irgens, P. (2002) *Barnmisshandel ur BRIS och barns perspektiv: om fysiska, psykiska och sexuella övergrepp mot barn*. BRIS fördjupningsstudie nr 3 2002. Stockholm: BRIS.
- Jeanneau, M. (2002) *Arbetsmiljö och behandlingskultur: jämförelse mellan SiS-institutioner och andra vårdmiljöer*. Forskningsrapport nr 2 2002. Stockholm: SiS.
- Johansson, H. (2003) Struliga grabbar och coola gubbar. I: Bäck-Wiklund, M. & Franséhn, M., Johansson, H. & Johansson, T. (red.) *Den dolda könsdiskursen: mödrar, söner och frånvarande fäder*. Stockholm: Migra Grafiska.

- Johansson, T. (2003) Det närvarande och frånvarande könet: Ensamstående mödrar och söner. I: Bäck-Wiklund, M & Franséhn, M., Johansson, H. & Johansson, T. (red.) *Den dolda könsdiskursen: mödrar, söner och frånvarande fäder*. Stockholm: Migra Grafiska.
- Johnsson, L. & Regné, M. (2003) *Ensamma föräldrar och vanliga familjer. En studie av insatsen kontaktfamilj inom socialtjänsten*. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, skriftserie 2003:8.
- Jonsson, J. O. (2001) Barns sociala demografi, familjeförhållanden och sociala resurser. I: SOU 2001:55. *Barns och ungdomars välfärd*. Kommittén Välfärdsboksut. Stockholm: Fritzes.
- Jonsson, J. O., Östberg, V. & Brodin Låftman, S. (2001) Att studera yngres välfärd: en inledande beskrivning av levnadsnivåperspektivet och Barn-LNU. I: SOU 2001:55. *Barns och ungdomars välfärd*. Kommittén Välfärdsboksut. Stockholm: Fritzes.
- Knudsdotter, L. & Wihlborg, M. (2002) *Flickorna i fokus. Ett underlag för verksamhetsplaneringen*. Allmän SiS-rapport 2002:7. Stockholm: SiS.
- Kolfjord, I. (1998) Föreställningar om kvinnor och män: socialtjänstakter berättar. I: Sandquist, A-M. (red.) *Åt var och en efter behov*. Stockholm: Kommentus.
- Kristiansen, A. (1993) Om den kvinnliga klientens möte med den manliga behandlaren. *Nordisk socialt arbeid* nr 2, s 18–28.
- Kåhl, I. (1995) *Socialarbetarkåren: den lindansande professionen*. Lund: Bokbox Förlag. (Avhandling)
- Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.
- Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.
- Levin, C. (1998) *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Lund studies in social welfare. Lund: Arkiv förlag. (Avhandling)
- Lindén, G. (1998) *Att bli fosterbarn i tonåren. Om frigörelsen från internaliserade föräldraobjekt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. (Avhandling)
- Linderot, S. (2004) Omsorg om barn utifrån lagbestämmelser. *Stencil* av Sofia Linderot, Socialhögskolan, Lund.
- Lundgren-Gothlin, E. (1999) *Kön eller genus?* Göteborg: Sekretariatet för genusforskning.
- Lundström, T. (1996) Den sociala barnavården. I: Andersson, G., Aronsson K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T. (red.) *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: CUS/Liber.
- Lundström, T. & Sallnäs, M. (2003) Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården. *Socialvetenskaplig tidskrift* årg. 10, nr 2–3, s 193–213.
- Lundström, T. & Vinnerljung, B. (2001) Omhändertagande av barn under 1990-talet. I Szebehely, M. (red.) SOU 2001:52. *Välfärdstjänster i omvandling*. Kommittén Välfärdsboksut. Stockholm: Fritzes.
- Långström, N. (2003) *Att bedöma risk för återfall bland antisociala unga. En kunskapsöversikt*. SiS följer upp och utvecklar 2/03. Stockholm: SiS.

- Länsstyrelsen i Skåne län (2002) *Utsatta flickor i patriarkala familjer – om behov av skyddat boende och andra insatser*. Rapport 2002:23. Länsstyrelsen i Skåne län.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2002) *Rätten till sitt eget liv. Behovet av skyddat boende för flickor i patriarkala familjer*. Rapport 2002:13. Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen i Stockholms län, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Länsstyrelsen i Skåne län (2004) *Samverkan för skyddat boende. Nationell rapport från länsstyrelserna om skyddat boende med mera för flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*.
- Mattsson, T. (2002) *Kön och genus i samhället och i det sociala arbetet*. Lunds universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Genusperspektiv i utbildningen.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2002) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och kultur.
- Moi, T. (1997) Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori. *Res publica* nr 35/36, s 71–158.
- Olsson, E-L. (2002) *Ett eget liv?* Rapport 2002:40. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland.
- Olsson, I. G. (1998) *Adolescent depression: epidemiology, nosology, life stress, and social network*. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Medicine 770. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Regeringens Proposition 1993/94:147 *Delad makt delat ansvar*.
- Registret över socialtjänstens insatser för barn och unga (2003) Bearbetning av uppgifter från Registret över socialtjänstens insatser för barn och unga gällande år 1994–2002 inom ramen för Socialstyrelsens regeringsuppdrag om jämställdhet inom socialtjänsten.
- Ring, J. (2003) *Stöld, våld och droger bland ungdomar i årskurs nio: resultat från fyra självdeklarationsundersökningar*. BRÅ-rapport 2003:5. Stockholm: BRÅ.
- Runquist, W. (1997) *Att arbeta med flickor på institution – att tillgodose flickors särskilda behov av behandlingsinsatser*. Allmän SiS-Rapport 1997:6. Stockholm: SiS.
- Sandström, G. (1997) Tydliga men inte synliggjorda: om könspositioner i socialt behandlingsarbete. I: Nordborg, G. (red.) *Makt & kön*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- SCB (2003) *Tid för vardagsliv. Kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01*. Levnadsförhållanden rapport nr. 99. Stockholm: SCB.
- Schlytter, A. (1999) *Kön och juridik i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Schlytter, A. (2000) Kvinnokroppen som text. *Socialvetenskaplig tidskrift* årg. 7, nr 1–2, s 109–119.
- Schlytter, A. (2004) *Rätten att själv få välja. Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- SiS (1998) Handlingsprogram för SiS genderarbete fram till år 2001.

- SiS (2000) Verksamhetsplan 2000.
- SiS (2001a) *Årsrapport ADAD 98. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under 1998 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov*. SiS följer upp och utvecklar 1/01. Stockholm: SiS.
- SiS (2001b) Verksamhetsplan 2001.
- SiS (2002a) *Årsrapport ADAD 99. Nyinskrivna ungdomar på särskilda ungdomshem under 1999 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov*. SiS följer upp och utvecklar 1/02. Stockholm: SiS.
- SiS (2002b) Verksamhetsplan 2002.
- SiS (2002c) Genderpolicy för SiS.
- SiS (2002d) *Forskningsprojekt finansierade av Statens institutionsstyrelse SiS. Allmän SiS-rapport 2002:8*. Stockholm: SiS.
- SiS (2003a) *Årsrapport ADAD 00. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under år 2000 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov*. SiS följer upp och utvecklar 5/03. Stockholm: SiS.
- SiS (2003b) Verksamhetsplan 2003.
- SiS (2004) Opublicerade uppgifter om särskilda ungdomshem av SiS planeringsenhet.
- Sjöberg Backlund, Å. (2002) *Råd och stöd – i gränslandet mellan skola och socialtjänst: utvärdering av ett samarbetsprojekt mellan Socialförvaltningen och Barn- och utbildningsförvaltningen i Håbo kommun*. Rapport i socialt arbete, 2002;102. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Sjöblom, Y. (2002) *På väg ut: när ungdomar rymmer och kastas ut hemifrån – ur socialtjänstens perspektiv*. Rapport i socialt arbete 103. Stockholms universitet. (Avhandling)
- Socialdepartementet (1996) Regleringsbrev för budgetåret 1996.
- Socialdepartementet (1997a) Regleringsbrev för budgetåret 1997.
- Socialdepartementet (1997b) Genderprogram för social välfärd.
- Socialdepartementet (1999) Regleringsbrev för budgetåret 1999.
- Socialdepartementet (2000) Regleringsbrev för budgetåret 2000.
- Socialdepartementet (2001) Regleringsbrev för budgetåret 2001.
- Socialdepartementet (2002) Regleringsbrev för budgetåret 2002.
- Socialstyrelsen (1995a) *Invandrarbarn i familjehem*. SoS-rapport 1995:7. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1995b) *Sammanbrott i familjehem*. SoS-rapport 1995:9. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1997) *Innehåll och kvalitet i den barn- och ungdomspsykiatriska vården*. Psykiatriuppföljningen 1997:8. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (1998) *Individ- och familjeomsorgens arbete med ungdomar*. SoS-rapport 1998:5. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2002a) *ADHD hos barn och vuxna*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2002b) *Unga förövare och unga offer – en kartläggning av sexuella övergrepp*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2003) *Barn och unga – insatser år 2002*. Statistik socialtjänst 2003:9. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004) *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialtjänstlag (2001:453).
- SOU 2001:18. *Barn och misshandel – En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*. Socialdepartementet, Rapport från Kommittén mot barnmisshandel. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:72. *Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda*. Socialdepartementet, Slutbetänkande från Kommittén mot barnmisshandel. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål*. Slutbetänkande av Jämställdhetspolitiska utredningen. Stockholm: Fritzes.
- Sundell, K. & Egelund, T. (2001) *Barnavårdsutredningar – en kunskapsöversikt*. Stockholm: CUS/Gothia.
- Söderholm Carpelan, K. (1992) *Unga narkotikamissbrukare i en vårdkedja – en studie av 208 ungdomar vid Maria ungdomsenhet i Stockholm*. Rapport i socialt arbete nr 59. Stockholms universitet, Socialhögskolan. (Avhandling)
- Trulsson, K. (2003) *Konturer av ett kvinnligt fält: om missbrukande kvinnors möten i familjeliv och behandling*. Lunds universitet, Socialhögskolan. (Avhandling)
- Vinnerljung, B. (1996a) *Svensk forskning om fosterbarnsvård*. Stockholm: CUS/Liber Utbildning.
- Vinnerljung, B. (1996b) *Fosterbarn som vuxna*. Lund: Arkiv. (Avhandling)
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M. & Oscarsson, L. (1999) Dygnsvård för barn och ungdom 1983–1995 – förändring i vårdlandskapet sedan socialtjänstlagens tillkomst. *Socionomen* 1999;8:1–20. (Forskningssupplement)
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M. & Kyhle Westermarck, P. (2001) *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och institution*. Stockholm: CUS/Socialstyrelsen.
- Vinnerljung, B., Öman, M. & Gunnarsson, T. (2004) Återplacering av barn i dygnsvård (1): – hur vanligt är det? *Socialvetenskaplig tidskrift* årg. 11, nr 1, s 54–75.
- Vinnerljung, B., Hjern, A. & Öman, M. (2004) Återplacering av barn i dygnsvård (2): – vad ökar eller minskar risken? *Socialvetenskaplig tidskrift* årg. 11, nr 2, s 150–167.
- Vinnerljung, B. & Franzén, E. (under publicering) *Kontaktfamilj/-person: Omfattning och samband med placering i dygnsvård*. *Socialvetenskaplig tidskrift*.

- Wåhlander, E. (1994) *Att allsidigt belysa barns sociala situation. En undersökning av barnavårdsutredningar vid tre socialdistrikt i Stockholm*. Rapport i socialt arbete nr 76. Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Öhlund, T. (2002) *Inventering av svensk ungdomsforskning 1995–2001 avseende miljöer, doktorsavhandlingar, publikationer och forskningsprojekt*. Stockholm: FAS, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.
- Östberg, F., Wåhlander, E. & Milton, P. (2000) *Barnavårdsutredningar i sex kommuner. En vinjettstudie*. CUS-skrift 2000:3. Stockholm: CUS/Socialstyrelsen.
- Östberg, V. (2001) Hälsa och välbefinnande. I: SOU 2001:55. *Barns och ungdomars välfärd*. Kommittén Välfärdsbokslut. Stockholm: Fritzes.
- Överlien, C. & Hydén, M. (2003) Work Identity at Stake: The power of sexual abuse stories in the world of compulsory youth care. *Narrative Inquiry* vol. 13, nr 1, s 217–242.
- Överlien, C. (2003) Innocent girls or active young women? Negotiating sexual agency at a detention home. *Feminism & Psychology* vol. 13, nr 3, s 345–367.

Bilaga I

Tillvägagångssätt vid litteratursökning

För att bedöma om en studie skulle ingå i litteraturgenomgången lästes minst abstract eller motsvarande och alla avsnitt med rubriker som innehöll sammanfattning och/eller diskussion och/eller slutsatser. Omkring 200 titlar har gått igenom på detta sätt. Största delen av de studier som valdes bort efter genomläsning valdes bort för att de inte var relevanta för frågeställningarna. Ett fåtal studier valdes bort på grund av kvalitetsbrister.

Sökningar av myndighetsrapporter

I kategorin myndighetsrapporter ingår forskningsrapporter och kunskapsöversikter utgivna av Socialstyrelsen och Statens institutionsstyrelse (SiS). Urval av rapporter utgivna av Statens institutionsstyrelse gjordes i samråd med forskningsledare Kerstin Söderholm Carpelan och resulterade i 30 titlar. Urval av rapporter utgivna av forskare på Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS) vid Socialstyrelsen gjordes i samråd med forskningsledare Bo Vinnerljung och resulterade i 21 titlar. Urval av rapporter utgivna av Individ- och familjeenheten inom Socialstyrelsen gjordes i samråd med forskaren Margareta Carlberg och resulterade i 12 titlar.

Sökningar i litteraturlatabaser

Sökningar gjordes i litteraturlatabaserna LIBRIS, Femdok, Kvinnsam och Artikelsök under juni till och med augusti månad 2003. Vid osäkerhet om titlar var relevanta, beställdes de och lästes för säkerhets skull.

Sökorden som användes i LIBRIS vad gäller den sociala barnvårdens verksamhet var: genus, gender, kön, pojkar, flickor, könsroll/-er, jämställdhet, könsskillnad/-er i samtliga kombinationer med socialtjänst, socialt arbete, barnavård, ungdomsvård, institutionsvård, familjehem, fosterbarn, fosterhem, kontaktperson, kontaktfamilj, ungdomshem, §12-hem, §12hem, barnhem, behandlingshem, utredning/-ar, socialtjänst, hem för vård och boende, HVB. Vid åldersneutrala kombinationer av sökord gjordes sökningarna även i kombination med orden barn, unga, ungdomar. Resultat: 218 träffar där flera titlar återkom gång på gång. Av dessa valdes 21 titlar.

I LIBRIS gjordes också en särskild sökning efter avhandlingar som kan vara relevanta för uppdraget. Sökorden var barn + socialt arbete och avgränsning gjordes för enbart avhandlingar. Resultat: 10 träffar/titlar, varav 6 bedömdes som relevanta för uppdraget.

Sökorden i LIBRIS vid sökningar efter sociala problem var: våld i familjen, våld i hemmet, barn och våld, barn som far illa, sexuella övergrepp mot barn,

sexuella övergrepp, missbruk, brottslighet, beteendestörning, sociala problem i olika kombinationer (ej samtliga) med barn, ungdomar, socialt, pojkar, flickor, svenska språket, genus, gender, kön, könsroll/-er, jämställdhet, könsskillnad/-er. Sökningarna gav totalt 366 träffar där flera titlar återkom gång på gång. Sökningar där något av sökorden pojkar eller flickor ingick gav endast elva träffar. Sökningar där något av sökorden genus, gender, kön, könsroll/-er, jämställdhet, könsskillnad/-er ingick gav endast 13 träffar. Av dessa totalt 366 träffar valdes 20 titlar.

Femdok och Kvinnsam innehåller endast köns-/genus-/ kvinnoforskning, varför sådana sökord inte användes. När sökningen skedde i Kvinnsam fanns noteringar om att databasen senast var uppdaterad januari 2002. Följande sökord användes vid sökningarna i båda databaserna: socialt arbete, socialtjänst, barnavård, ungdomsvård, socialt arbete + barn, barnavård+social. Sökningarna gav 48 träffar varav 4 titlar bedömdes som relevanta.

Sökningarna i Artikelsök begränsades till tidskriften Socionomen och Socialvetenskaplig tidskrift. Sökorden som användes var barnavård, ungdomsvård, barn, ungdomar, sociala frågor i olika kombinationer med genus, gender, kön, könsroll/-er, könsrollsfrågor, jämställdhet, könsskillnad/-er. Sökningarna gav totalt 53 träffar varav 4 titlar bedömdes som relevanta.

Sökningar genom referenslistor, förfrågningar och förteckningar

Referenslistorna har gått igenom i alla rapporter som har lästs, vilket uppskattningsvis gett omkring 60 nya titlar. Därutöver har medförfattaren Gunvor Andersson bidragit med ett drygt tiotal titlar. Förfrågningar om litteratur har skickats ut till en mängd forskare, bland annat genom e-postlistor för genusforskare, till forskare som fått finansiering av Statens institutionsstyrelse och till samtliga FoU-enheter i landet. Ett fåtal nya titlar tillkom. Samma förfrågan har också skickats till enstaka socialarbetare, frivilligorganisationer (BRIS och Rädda Barnen), Barnombudsmannen samt brukarorganisationer (Riksförbundet för familjers rättigheter, RFFR och Adopterade fosterbarns organisation, AFO). Deras svar gav inga ytterligare titlar. Litteraturlistor i en förteckning över forskningsprojekt finansierade av SiS (2002d) gick igenom och gav enstaka nya titlar. Genomgången av en inventering av ungdomsforskning i Sverige (Öhlund, 2002) gjord på uppdrag av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) gav inga nya titlar.

Tidigare utgivna rapporter i serien "SiS följer upp och utvecklar"

- 1/98 Rällsögården. 40 års verksamhet vid ett behandlingshem för vuxna missbrukare. (Kerstin Möller, Arne Gerdner, Anita Oscarsson)
- 2/98 Bli sedd, välja väg och förändras. Utvärdering av utredningsarbetet vid Villa Ljungbacken – en ungdomsinstitution inom SiS. (Göran Sandell, Jeanette Olsson)
- 3/98 Årsrapport DOK 96. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1996 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 1/99 Årsrapport DOK 97. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1997 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 2/99 Med familjen för förändring. Institutionsbaserat familjearbete. (Martha Kesthely)
- 3/99 Klockbacka – en välintegrerad akutinstitution. (Gurli Fyhr)
- 4/99 Behandling av adopterade barn på särskilt ungdomshem. Förslag till en behandlingsmodell. (Jan-Åke Eriksson, Inger Sundqvist)
- 5/99 Ett år efter utskrivning – vad hände sen? En uppföljning av 31 LVM-klienter och deras situation ett år efter utskrivning. (Håkan Larsson, Märta Ollus)
- 6/99 Beroende av droger – utsatt för övergrepp? Intervju- och enkätundersökning av drogberoende män på Rällsögården 1998. (Anders Nyman)
- 1/00 Årsrapport ADAD 97. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under 1997 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/00 Årsrapport DOK 98. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1998 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 3/00 Utfall och kvalitet inom LVM-vården. Uppföljning av Lunden och Älvgården. (Arne Gerdner)
- 4/00 Årsrapport DOK 99. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1999 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 5/00 Tiden på Älvan och ett år efter ... 25 pojkars syn på vistelsen samt uppföljning ett år efter utskrivning. (Anna Michanek, Marianne Kristiansson, Rose-Marie Westermarck, Bella Machado)
- 1/01 Årsrapport ADAD 98. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under 1998 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/01 Flickan och hästen. Bilder från ett hem för särskild tillsyn. (Sven Forsling)
- 3/01 Årsrapport DOK 00. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under år 2000 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 1/02 Årsrapport ADAD 99. Nyinskrivna ungdomar på särskilda ungdomshem under 1999 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/02 Unga förövare av sexuella övergrepp. Tunagårdens behandlingsmodell. (Åsa Jeppsson, Inga Tidefors Andersson, Eva Löwdahl)
- 3/02 Barfotabarn. Flickors vandring från LVU till LVM. (Anette Kindstrand, Tomas Theorin)

- 4/02 SCL-90. Svensk normering, standardisering och validering av symtomskalan. (Mats Fridell, Zvonimir Cesarec, Monica Johansson, Stine Malling Thorsen)
- 1/03 Psykisk och somatisk belastning hos tvångsvårdade kvinnor. LVM- och LVU-vårdade kvinnor vid Lunden. (Irène Jansson, Mats Fridell)
- 2/03 Att bedöma risk för återfall bland antisociala unga. En kunskapsöversikt. (Niklas Långström)
- 3/03 Det finns inga hopplösa fall, eller ...? Unga kvinnors möte med vården inom SiS. (Mai-Louise Björk, Inger J:son Knodt)
- 4/03 Kontaktmannaskap. Emotionella upplevelser hos behandlingsassistenter inom LVM-vården. (Anita Helgesson)
- 5/03 Årsrapport ADAD 00. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under år 2000 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 1/04 Från miljöterapi till KBT. Institutionsbehandling av kriminella pojkar. (Bengt Daleflod, Martin Lardén)
- 2/04 Årsrapport DOK 01. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under år 2001 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 3/04 Kvinnliga LVM-klienters våld på institution. En studie vid Lunden, Rebecka och Runnagården. (Tom Palmstierna)
- 4/04 Institutionsbaserad LVM-forskning. 12 år av forskning, utveckling och utvärdering vid Karlsvik. (Björn Sallmén)
- 5/04 MAPS. En metodik för att göra dokumentation användbar i behandling. (David Öberg)
- 1/05 Från tvång till frihet. Uppföljning av SiS missbrukarvård. (Jonas Larsson, Vera Segraeus)
- 2/05 ADAD. Uppföljning 2000–2002. (Stefan Nordqvist)
- 3/05 Flickor i tvångsvård. Utvärdering av tolvstegsinriktad §12-vård av unga kvinnor. (Arne Kristiansen)